

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**21.YÜZYILDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ’NİN
ORTADOĞU’YA YÖNELİK DIŞ POLİTİKASININ KLASİK
VE ELEŞTİREL JEOPOLİTİK PARADİGMALAR
ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Tezi Hazırlayan:
Hakan DEMİRDÖKEN

İstanbul, 2019

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

**21.YÜZYILDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN
ORTADOĞU'YA YÖNELİK DIŞ
POLİTİKASININ KLASİK VE ELEŞTİREL JEOPOLİTİK
PARADİGMALAR ÇERÇEVESİNDE
DEĞERLENDİRİLMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Tezi Hazırlayan:
Hakan DEMİRDÖKEN

Öğrenci No:
140771030

Danışman:
Doç. Dr. Armağan GÖZKAMAN

İstanbul, 2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “21.YÜZYILDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ’NİN ORTADOĞU’YA YÖNELİK DIŞ POLİTİKASININ KLASİK VE ELEŞTİREL JEOPOLİTİK PARADİGMALAR ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım. (25.09.2019)

Hakan DEMİRDÖKEN

T.C.
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
TEZLİ YÜKSEK LİSANS SINAV TUTANAĞI

25/09/2019

Enstitümüz *Uluslararası İlişkiler* Anabilim Dalı *Uluslararası İlişkiler* Programı yüksek lisans öğrencilerinden **140771030** numaralı **Hakan DEMİRDÖKEN**'in "*Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim – Öğretim Yönetmeliği*"nin ilgili maddesine göre hazırlayarak, Enstitümüze teslim ettiği "**21. Yüzyılda Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu'ya Yönelik Dış Politikasının Klasik ve Eleştirel Jeopolitik Paradigmalar Çerçevesinde Değerlendirilmesi**" konulu tezini, Yönetim Kurulumuzun 28/05/2019 tarih ve 2019/22 sayılı toplantısında seçilen ve Taksim Yerleşkesinde toplanan biz jüri üyeleri huzurunda, Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin 29. maddesinin 3. fıkrası gereğince (60) dakika süre ile aday tarafından savunulmuş ve sonuçta adayın tezi hakkında ~~oyçokluğu/oybirliği~~ ile ~~Kabul/Red veya Düzeltme~~ kararı verilmiştir.

İşbu tutanak, 4 nüsha olarak hazırlanmış ve Enstitü Müdürlüğü'ne sunulmak üzere tarafımızdan düzenlenmiştir.

DANIŞMAN
Doç. Dr. Armağan GÖZKAMAN
(Beykent Üniversitesi)

ÜYE
Prof. Dr. Ali Vahit TURHAN
(Beykent Üniversitesi)

ÜYE
Doç. Dr. Armağan Emre ÇAKIR
(Marmara Üniversitesi)

Adı ve Soyadı : Hakan DEMİRDÖKEN
Danışmanı : Doç. Dr. Armağan GÖZKAMAN
Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans / 2019
Alanı : Uluslararası İlişkiler
Anahtar Kelimeler : Dış Politika, Jeopolitik, Klasik Jeopolitik, Eleştirel
Jeopolitik, Ortadoğu

ÖZ

21. YÜZYILDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN ORTADOĞU'YA YÖNELİK DIŞ POLİTİKASININ KLASİK VE ELEŞTİREL JEOPOLİTİK PARADİGMALAR ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Jeopolitik, basitçe politika ve coğrafya arasındaki ilişkinin incelenmesi olarak ele alınmakta olsa dahi kapsamlı incelemelerde bu söylemin çok yönlülüğü ve çeşitliliği göze çarpmaktadır. Uzun soluklu bir geçmişle günümüze dek bu söylemin temelde klasik ve eleştirel jeopolitik olarak iki ana hatta ayrıldığı görülmektedir. Klasik jeopolitik görüşünün Realist kuramla iç-içe olduğu ancak, günümüzde birçok sorunun da cevaplanmayı beklediği; klasik jeopolitiğe karşıt görüşlerin daha yüksek sesle dile getirildiği bilinmektedir. Cevaplanmayı bekleyen bu sorular ve karşıt görüşler de kendisine bugünlerde daha sık duymaya başladığımız ‘Eleştirel Jeopolitik’ olarak yer edinmektedir. Eleştirel jeopolitiğin ana hatlarıyla klasik görüşün coğrafya-politika tahayyüllerini sorguladığı; bu amaçla klasik jeopolitiğin yerleşik algılarının eksik ve sorunlu yönlerinin farkına varılması noktasında çabaladığı söylenebilmektedir. Ayrıştıkları noktalar itibarıyla her iki kanadın da savunduğu önemli hususlar bulunmaktadır. Dolayısıyla, jeopolitiğe ilişkin değerlendirmelerde düşünce yapısında ve pratikte her iki kanadın da birbirlerinden ayrılış biçimlerinin dikkate alınması gerekliliği kanaati oluşmaktadır.

Türkiye'nin dış politika ilişkilerinin ayrı dönemlerinde farklı yol ve yöntemler kullanılarak farklı stratejilerin izlendiği görülmektedir. Örneğin 2000'li yıllara kadar Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik dış politikası ‘Batıcılık’ , ‘Statükoculuk’ söylemleriyle

betimlenirken günümüzde ise ‘Eksen Kayması’ , ‘Model Olma’ , ‘Yeni Osmanlıcılık’ ve ‘Komşularla Sıfır Sorun’ gibi güncel söylemler karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Türkiye’nin Ortadoğu’ya yönelik dış politikasına dair bir incelemede bu güncel söylemlere de yer vermek ve bahsedilen söylemleri de jeopolitik açıdan değerlendirmek gerekmektedir. Böylesi bir değerlendirmede bahsedilen güncel söylemlerin jeopolitik bir değişimi doğurup doğurmadığına ilişkin yanıt bulma ihtiyacı oluşmaktadır. Böylesi bir yanıt bulmak için de şunların dikkate alınması gerekmektedir: Bir değişimden söz edilecekse yeni jeopolitik çalışmalar olarak ele alınan eleştirel jeopolitik içerisinde bu güncel söylemlerin ne denli yeri olduğu açıklanmalıdır. Dolayısıyla Türkiye’nin Ortadoğu’ya yönelik dış politikasındaki güncel söylemlerin eleştirel jeopolitiğe olan duyarlılığı araştırılmalı, örneklerle desteklenmelidir. Her ne kadar elde edilecek sonuçlar verilerin göreceliliği doğrultusunda şekillenecek olsa da 21. Yüzyılda Türkiye’nin Ortadoğu’ya yönelik dış politikasında eleştirel jeopolitiğin güncel söylemler üzerindeki ağırlığı bu yöntemle sınanabilecektir.

Özetle, 21.Yüzyıl’da Türkiye Cumhuriyeti’nin Ortadoğu’ya yönelik dış politikasına dair bir inceleme bu güncel söylemlerin eleştirel jeopolitik paradigmalar çerçevesinde değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Name and Surname : Hakan DEMİRDÖKEN
Supervisor : Assoc. Dr. Armağan GÖZKAMAN
Degree and Date : Master / 2019
Major : International Relations
Key Words : Foreign Policy, Geopolitics, Classic Geopolitics, Critical Geopolitics, Middle East

ABSTRACT

THE REVIEW OF TURKISH FOREIGN POLICY TOWARDS THE MIDDLE EAST IN TERMS OF CLASSICAL AND CRITICAL GEOPOLITICAL PARADIGMS

Even though geopolitics is simply considered as an examination of the relationship between politics and geography, the versatility and the diversity of this discourse are noteworthy. It can be fathomed that this discourse is divided into two main branches as classical and critical geopolitics. It is acknowledged that classical geopolitical view is intertwined with Realist theory yet there seems to be many questions to be uncovered, and that the views contrasting the classical geopolitics are verbalized more loudly. Such questions and opposing views seeking answers are referred to as ‘Critical Geopolitics’ which we hear about more and more nowadays. It can be argued that critical geopolitics outlines the classical view of the geography-politics liaison and for this purpose it strives for an awareness on missing and problematic aspects of the established perceptions. In terms of issues on which they differ from each other, both sides have their own crucial justifications which they advocate strongly. Therefore, the ways both sides differ from each other in terms of mindset and implementation should be taken into account when geopolitical reviews are carried out.

It can be observed that various strategies have been pursued in different periods of Turkey's foreign policy relations. For instance, while Turkey’s foreign policy towards the Middle East used to be described with expressions like ‘Westernism’, and ‘Status Quo’, we

now come across current expressions like ‘Axis Shift’ , ‘Modeling’ , ‘Neo-Ottomanism’ and ‘Zero-Problem with Neighbours’. Accordingly, such expressions should also be mentioned in a review regarding Turkey's foreign policy towards the Middle East and those mentions should be assessed from a geopolitical perspective. In such a review, there is a need to find out whether the current expressions has led to a geopolitical change or not. To come up with such answers, it is necessary to consider the following issue: If a change is likely to be mentioned, the extent to which these current expressions exist in critical geopolitics that is discussed as latest geopolitical studies. Thus, the susceptibility of the current critical geopolitical expressions in Turkey's foreign policy towards the Middle East should be investigated and supported with examples. Although the findings to obtained will be shaped in accordance with the relativity of the data, the power of critical geopolitics on current expressions regarding Turkey's geopolitical foreign policy towards the Middle East in 21st Century can only be tested with this method.

By and large, any review on the foreign policy of the Republic of Turkey towards the Middle East necessitates the evaluation of the current expressions within the framework of critical geopolitics paradigms.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZ.....	i
ABSTRACT.....	iii
TABLolar LİSTESİ	vii
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ALANINDA JEOPOLİTİK

1.1. Tarihsel Çerçevesiyle Uluslararası ilişkiler	5
1.2 Jeopolitik ve Temel Dayanak Noktaları	8
1.2.1 Güvenlik.....	14
1.2.2 Politika	15
1.2.3 Strateji	17
1.2.4 Coğrafya.....	21
1.3 Klasik Jeopolitik	25
1.3.1 Klasik Jeopolitik Teoriler.....	27
1.3.1.1 Kara Hakimiyet Teorisi	28
1.3.1.2 Deniz Hakimiyet Teorisi.....	29
1.3.1.3 Hava Hakimiyet Teorisi.....	33
1.3.1.4 Kenar Kuşak Teorisi	35
1.3.2 Klasik Jeopolitiğin Realist Düşünceye Olan Eğilimi.....	36

İKİNCİ BÖLÜM

ELEŞTİREL JEOPOLİTİK

2.1 Eleştirel Jeopolitiğin Tarihsel Çerçevesi	43
2.2 Eleştirel Jeopolitik Çalışmaları	46
2.2.1 John Agnew.....	47
2.2.1.1 Medeniyet Jeopolitiği	48
2.2.1.2 Doğal Jeopolitik.....	49

2.2.1.3 İdeolojik Jeopolitik	52
2.2.2 Gearroid O. Tuathail	53
2.2.2.1 Pratik jeopolitik	55
2.2.2.2 Resmi jeopolitik.....	56
2.2.2.3 Yapısal jeopolitik.....	57
2.2.2.4 Popüler jeopolitik.....	58
2.2.3 Michel Foucault	60
2.2.3.1 Foucault ve Söylem	60
2.2.3.2 Foucault ve Yönetim.....	62
2.3 Eleştirel Jeopolitiğin Analizi.....	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

21.YÜZYILIN ULUSLARARASI ORTAMINDA ORTADOĞU'DAKİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

3.1 21.Yüzyılda Uluslararası Ortama Kısa Bakış.....	71
3.2 21.Yüzyılda Orta Doğuda Yaşanan Gelişmelerin Türk Dış Politikasına Yansımaları.....	73
3.3 21.Yüzyılda Türkiye'nin Ortadoğu'ya Yönelik Dış Politikaları.....	77
3.3.1 Eksen Kayması.....	77
3.3.2 Model Olma	81
3.3.3 Yeni Osmanlıcılık	84
3.3.4 Komşularla Sıfır Sorun	87
3.4 Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları ve Jeopolitik Paradigmalar	90
3.4.1 Eksen Kayması ve Jeopolitik	91
3.4.2 Model Olma ve Jeopolitik.....	93
3.4.3 Yeni Osmanlıcılık ve Jeopolitik.....	96
3.4.4 Komşularla Sıfır Sorun ve Jeopolitik.....	100
SONUÇ	103
KAYNAKÇA.....	108

TABLÖLAR LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1: Agnew'e Göre Jeopolitik Dönemler ve Söylemler48

Tablo 2: 2001-2011 Türkiye-Suriye Ticareti (milyon dolar)88

KISALTMALAR

AB : Avrupa Birliği

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

AKP : Adalet ve Kalkınma Partisi

MÖ : Milattan Önce

NATO: Kuzey Atlantik Paktı Örgütü

PKK : Kürdistan İşçi Partisi

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği

TDK : Türk Dil Kurumu

TSK : Türk Silahlı Kuvvetleri

GİRİŞ

Uluslararası ilişkilerin uzun soluklu geçmişinin MÖ 700 yıllarında başladığı, disiplininin mevcut yapısının ise modern devletlerin oluşumuyla birlikte akademik bir tabana yayıldığı bilinmektedir. Birçok çalışmanın politika, siyaset gibi konularla ilişkili olduğu; bu ve benzeri konuların kimi zaman geçmişle bağlantılı konuları kapsadığı kimi zaman da güncel olayları ele aldığı görülmektedir. Bunula birlikte uluslararası ilişkilerin bir disiplin olarak ele alınmasıyla birlikte bu süreç içerisinde hazırlanmış çok sayıdaki çalışmaların bir ayağında da dış politika ve jeopolitik yer almıştır.

Dış politika, genel olarak devletlerin, başka devletler ve/veya devletler topluluklarıyla olan ilişkilerini tahayyül etmekte kullandığı yol ve yöntemler olarak ele alınmaktadır. Her devlet kendisi için bir dış politika belirlemek adına çaba göstermekte, bu politikaları belirlerken de kimi zaman birbirleriyle paralellik gösteren benzer argümanları kullandıkları bilinmektedir. Örneğin, dünya coğrafi haritasında birbirlerinden farklı konumlarda yer alan A.B.D , Rusya, Türkiye gibi farklı ülkelerin Ortadoğu’da izledikleri dış politika konusunda terörizm tehlikesine karşı güvenlik ihtiyaçlarını ön planda tuttıkları bilinmektedir. Her ne kadar bu ülkeler birbirlerinden coğrafi olarak ayrılırsalar da dış politika konusunda benzer argümanları kullanmaktadırlar. Ancak bu noktada ülkelerin dış politikayı uygulayış biçimlerini ele alırsak her birinin farklı yol ve yöntemleri seçtikleri görülecektir. A.B.D’ nin Ortadoğu’ya ilişkin uygulamaları bölgede yer alan farklı unsurları silahlandırma yoluyla uzaktan kontrol sağlamak iken Türkiye’nin tüm unsurların silahlardan arındırılarak otokontrolün sağlanmasını tercih ettiği görülmektedir. Böylelikle ülkeler benzer argümanları kullandıkları halde dış politikayı uygulama noktasında farklı yol ve yöntemler seçerek hem teorik hem de pratik açıdan farklı sonuçlar elde etmektedirler. Bu açıdan ele alındığında politika ile coğrafya arasında kurdukları ilişkileri de birbirlerinden ayrılmaktadır. Dolayısıyla genel olarak ifade etmek gerekirse jeopolitik açıdan birbirlerinden ayrılmaktadırlar.

Devletlerin yürüttükleri dış politikalarında farklı yol ve yöntemler kullanarak birbirlerinden jeopolitik açıdan ayrışmaları, uzlaşmazlıkları da beraberinde getirmektedir. Uzlaşmazlıkların üzerine yapılan çalışmalar da uluslararası ilişkiler disiplininde jeopolitiğin

akademik çatısını oluşturmaktadır. Öyle ki uluslararası ilişkiler disiplininde jeopolitiğe ilişkin çalışmalar klasik ve eleştirel jeopolitik olarak iki kavram altında toplanmıştır. Genel hatlarıyla klasik jeopolitik realizm düşüncesinin yoğun olarak hissedildiği, disiplinin akademik açıdan ilk dönemlerinde; eleştirel jeopolitik ise disiplinin farklı görüşlerinin ortaya çıkmaya başladığı yakın dönemde ortaya çıkmıştır.

Klasik jeopolitik, jeopolitiğin ilk tanımları olarak düşünülebilmektedir. Ancak jeopolitiğe ilişkin tek bir tanım yapmak olanaklı değildir. Kjellen devletlerin bireyler gibi hareket ettiği fikriyle jeopolitiğin, devletlerin birbirleriyle dost veya düşman olacağı öngörüsüyle ele alınmasını temellendirmektedir. Öte yandan Prof. Özey jeopolitiğin incelenmesinde güç ilişkilerinin ele alınması gerekliliğine değinmektedir. Bu ve çoğaltılabilecek benzeri örneklerde görüldüğü üzere klasik jeopolitik farklı ele alınış biçimlerinden farklı şekillerde anlamlandırılmaktadır. Çünkü klasik jeopolitik, küresel anlamda incelemeleri, devlet işleyişini, politikanın pratiğini ve coğrafyanın kendisini farklı kabul ve koşullar altında ele almaktadır.

Klasik jeopolitiğin temelde realizm ile bağdaştırılabileceği söylenebilir. Jeopolitiği isim olarak kullanmasa da Mackinder'in Kara Hakimiyet Teorisi'nin bir jeopolitik inceleme olduğu bilinmektedir. Benzer şekilde Spykman, Mackinder'in teorisine karşı çıkarak jeopolitik görüşlerini ele aldığı Kenar Kuşak Teorisi'nde öncelikle kontrol altında tutulması gerektiğini düşündüğü özel bir bölgeyi tanımlamaktadır. Bu ve benzeri tanımlamalar asıl olarak coğrafya ve politika arasındaki ilişkiyi açıklasa da bu ilişkilerin ele alınış biçimleri realist düşüncenin güç, mücadele ve öteki gibi kavramlarının bir yansıması olmaktadır. Çünkü her görüş kendi özelinde bir fikri savunsa dahi üstün olan bir ötekinin var olduğu görülmektedir.

Klasik jeopolitiğin dünyada yaşanan iki büyük savaş ve bunların getirdiği sonuçlar açısından daha pasif bir konuma geçmeye başladığını ve bu görüşün yerini yavaş yavaş eleştirel jeopolitik çalışmalara bıraktığını söylemek mümkündür. Eleştirel jeopolitik genel olarak klasik jeopolitiğe muhalif bir tutum sergiler. Klasik jeopolitiğin realist düşünce yapısındaki eksikliklerin ve aksaklıkların sorgulanmasını temel alır. Bu bağlamda eleştirel jeopolitiğin

geleneksel coğrafya-politika ilişkisini kabul etmediği ve bunun çok yönlü bir söylem olarak ele alınması gerekliliğine işaret eder. Benzer şekilde coğrafi konumun günümüzde sınırları belirlemek amacıyla kullanılması noktasında eksiklikleri barındırabileceğine; günümüz şartlarında coğrafi konumun ulus aşırılaştığı, ekonomik ve teknolojik sınırların da ele alınması gerektiğini vurgular. Çünkü uluslararası ilişkilerin günümüzde çok çeşitlilik kazandığı, bu ilişkilerin klasik jeopolitik teorilere uyarlanmakta eksik yönler barındıracağı kanısındadır.

Eleştirel jeopolitik, klasik jeopolitiğin tahayyüllerini yıkmak amacıyla hareket etmemekte, onun eksik kaldığı yönlerin tamamlanmasını da amaçlamaktadır. Örneğin klasik jeopolitiğin anarşik olarak bahsettiği uluslararası ortamın neden bu haliyle tasvir edildiği, dolayısıyla anarşik olarak bahsedilen uluslararası ortamın bu haliyle nasıl oluştuğuna ilişkin sorular sorar.

Jeopolitiği Türkiye özelinde incelemek gerekirse zaman, mekan ve idari açıdan günümüze dek fazlaca çalışma konusu olduğunu söylemek mümkündür. Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihi ele alınacak olursa çok eski yıllara dayanan devletlerarası ikili ilişkilerin bulunduğunu görmek mümkündür. Bu bağlamda çok eski yıllardan beri Türkiye'de ve temellerinin atıldığı coğrafyada bir dış politikanın var olduğu söylenebilmektedir. Bu coğrafyanın da Ortadoğu coğrafyasıyla yakın ilişkilerinin bulunduğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1923 yılından itibaren modern anlamda Cumhuriyet sonrası Türk dış politikası olarak ele alınabilmesi mümkündür. Bu dönemde Türkiye'nin jeopolitik değerlendirmeleriyle birlikte yönü Batı'ya dönük olan demokrasi temelli bir dış politikasının yürütüldüğü görülmektedir. Bu dış politika 'Baticılık' ve 'Statükoculuk' olarak yerini almıştır.

Türkiye'nin jeopolitik değerlendirmelerinin ise Ortadoğu coğrafyası özelinde ayrıca ele alınması gerektiği düşünülmektedir. Misak-ı Milli sınırları öncesinde yayılmış olunan bu coğrafya yalnızca toprak olarak değil, kültürel ve tarihsel olarak da Türkiye Cumhuriyeti için derin izler taşımaktadır. Ortadoğu coğrafyasıyla jeopolitik açıdan tarihsel, ekonomik ve politik derin bağlar bulunsa da bölgeye uzun yıllar boyunca fazla ilgi duyulmadığı görülmektedir. Ancak, yakın tarihte bu ilişkilerin güçlendirilmeye çalışıldığı, ikili ilişkilerin ve ziyaretlerin

sıklaştırıldığı; ekonomik ve politik işbirliklerinin yoğunlaştırıldığı izlenmektedir. Ortadoğu özelinde yürütölen dış politikanın hem entelektöel hem de akademik açıdan ‘Yeni Osmanlıcılık’ , ‘Eksen Kayması’ ve ‘Model Olma’ tartışmalarını da beraberinde getirdiği görölmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti’nin geçmiş yıllarda Ortadoğu coğrafyasına ilişkin jeopolitik değerdendirmelerinin sonucunda takip edilen dış politikanın batıya dönük olması, yakın dönemde ise bölgeye daha yakın ilginin gösterilmesiyle farklı tartışmaların yer alması uluslararası ilişkiler disiplini açısından da önem arz etmektedir. Bu açıdan Türkiye Cumhuriyeti’nin, özellikle iki büyük dünya savaşına sahne olan dönemlerdeki jeopolitik değerdendirmelerinin disiplinde realizm düşüncesiyle paralel olarak ilerlediği görölmektedir. Bu bağlamda Türk dış politikasının klasik jeopolitik üzerinden takip edildiği görölmekte olup, yeni dönemde takip edilen Ortadoğu’ya yönelik Türk dış politikasının eleştirel jeopolitik yönünde ağır basmaya başladığını söylemek mümkündür.

Bahsedilen bağlamda bu tez çalışması, uluslararası ilişkiler disiplinde jeopolitik paradigmaları ele alarak Türkiye Cumhuriyeti’nin Ortadoğu’ya dönük dış politikasının değerdendirilmesine olanak sağlamayı hedeflemiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ALANINDA JEOPOLİTİK

1.1. Tarihsel Çerçevesiyle Uluslararası ilişkiler

Uluslararası İlişkiler modern devletlerin oluşumu olarak nitelendirilmeye olanak sağlayan 1648 Vestfalya Barışı'nı içerisinde barındıran 17. Yüzyılla birlikte doğmuş; hem bir akademik disiplini hem de bir kavramı içerisinde barındırmıştır. Bir kavram olarak ele alındığında devletleri, devletlerin diğer devletler ve halkları ile olan ilişkilerini ve bu ilişkiler ağının bütününe anlamaya ve anlatmaya odaklanmıştır. Bir akademik disiplin olarak ise bu olayların anlamlandırılması ve aktarılması konusunda yürütülen bilimsel çalışmaların bir tercümanı olmuştur.

Uluslararası ilişkilerin bir akademik disiplin olarak günümüze ulaşmasını hazırlayan, tarihin en yıkıcı güç mücadelelerinden birisine sahne olan 1. Dünya Savaşı olmuştur. Savaşın öncesinde, dünya siyasetini anlama çabalarıyla üzerinde çokça düşünülmüş olan konuların, savaşın bitiminden sonra galip gelen devletlerin üniversitelerindeki kürsülerde sistematik olarak incelenmeye ve tartışılmaya başlanması, uluslararası ilişkilerin bir disiplin olarak gelişmesinin önünü açmıştır.

1950'li yıllarda, 1.Dünya Savaşı'nın etkilerinden arınmak, güç mücadelesi içerisinde kendisini kaybeden devlet adamlarının yarattığı büyük felaketin tekrar yaşanmasının önüne geçmek ve yeni bir sistemin ne olabileceğini araştırmak, eskinin yerine yeni bir düzen oturtmak gibi temel endişeler uluslararası ilişkilere dair çalışmaların başlıca konuları olmuştur. Bilimsel yöntemin ön plana çıktığı 1960'lar, Hedley Bull gibi düşünürlerin uluslararası siyasetin bilimsel araştırmaya yatkın olmadığı iddialarını dillendirdiği çetin bir disiplin içi tartışmayı tetikledi. (...) Aynı dönemde Noam Chomsky, uluslararası ilişkilerde tarihi şartların çok değişken ve

karmaşık bir doğaya sahip olması nedeniyle, ‘teori’ olarak adlandırılan tek bir açıklayıcı çerçevenin mümkün olmadığını iddia etmekteydi.¹

Disiplinin ilk yılları olarak nitelendirebileceğimiz 1950’ler ve 1960’larda uluslararası ilişkiler alanına girecek konuların nasıl ele alınacağı, nasıl bir analiz yapılması gerektiği gibi sorular temel ayrışım noktalarını oluşturmuştur. Bunun yanı sıra benzer bir belirsizlik de disiplinin üzerinde çalışacağı konularda işe nereden başlanacağı noktasındadır: Bazıları için asıl mesele sistemi ve işleyişini açıklamanın zorluğu, bazıları için ise geçmişin yansımaları olarak ortaya çıkan sonuçların ileriye dönük yaratacağı etkileri görmenin ve açıklamanın zorluğu olmuştur.

Bunlara ek olarak, uluslararası siyasi olguların nasıl ele alınması gerektiği konusu da disiplin içerisindeki bölünmüşlüğü apaçık sergilemiştir. (...) Bu noktada sistem nasıl işleyecektir? Tarihi örnekleri kullanarak neyin biricik ve benzersiz olduğunu anlayarak ve yüzyıllardır ayakta kalmayı başarmış düşünce ekollerini teşhis ederek mi? Üretim, sınıf ve maddi eşitsizliklerin dünya siyaseti üzerindeki etkisini Marksist yaklaşımı ele alıp inceleyerek mi? Devletleri benzer şekilde davranmaya zorlayan sistemik güçleri anlamak için Waltz gibi, şirketlerin piyasa davranışlarını incelemeye öykünerek mi? Yoksa Wendt’in konstrüktivizmi savunurken yaptığı şekilde, uluslararası ilişkiler çalışmalarında ‘bütün meselenin düşüncelerde bittiğini’ anlamanın mühim olduğunu öne sürerek mi?²

Temel düşünce ekollerinin derinliklerinden gelen ışıkla doğan düşünsel ayrışmaları, uluslararası ilişkilerin günümüzde bir disiplin olarak ele alınabilmesinde ortaya koyulmuş ilk ürünler olarak görmek mümkündür. Bu pencereden bakıldığında uluslararası ilişkiler

¹ BURCHILL Scott, LINKLATER Andrew, NARDIN Terry, DEVETAK Richard, DONNELLY Jack, PATERSON Matthew, REUS-SMIT Christian, TRUE Jacqui, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, Küre Yayınları, İstanbul, 2014, s.12.

² BURCHILL Scott, LINKLATER Andrew, NARDIN Terry, DEVETAK Richard, DONNELLY Jack, PATERSON Matthew, REUS-SMIT Christian, TRUE Jacqui, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, Küre Yayınları, İstanbul, 2014, s.17.

disiplininin ilk yıllarda idealizm düşünce ekolünün çatısı altında doğup, üretilen fikirler ve teorilerin sonucunda idealizmin pratik edilmesiyle genel kabulün realizme kaydığı ve daha sonraki yıllarda birçok alt dala ayrıldığı görülmektedir. Hakim düşüncelerde meydana gelen değişikliklerin temel nedeni ise, o günün şartlarında genel kabul görmüş düşünce ekollerine ilişkin teorilerin pratik edilmesiyle elde edilen sonuçların, hakim teorilere eleştirel bir bakış açısı fırsatı sunmuş olmalarıdır. Bu yüzden ki, uluslararası ilişkiler disiplini genelde ve özelde çok sayıda alt kola ayrılmış birbirlerinden farklı bakış açılarını yansıtan geniş bir çerçeveye sahiptir. Bu açıdan bakıldığında disiplinin kapsamında olan konular üzerine çok sayıda farklı görüşün varsayımlarını, teorilerini ve her birinin diğeri için öne sürdüğü farklı bakış açılarını yansıtan çalışmaları bulabilmekteyiz.

Özetle, şunu anlamak olanaklı hale gelmiştir: Uluslararası ilişkilerin günümüzde bir disiplin olarak ele alınabiliyor olması onun, doğası gereği tartışılması gerekliliği gerçeğinden öteye gitmemektedir. Bu gerçekliğin temel dayanak noktası ise süregelen düşünce ekollerinin ışığı altında doğmuş ve bu düşünce ekollerine hizmet vermiş olmasıdır.

İşte tüm bu sorular ve sorunlar temelinde inşa edilmeye başlayan, kısmen yeni olarak kabul edilebilecek bu disiplin, gelecekte(günümüzde) çok sayıda alanın ilgisini çekecek(çekmeyi başarmış) uzun bir kompozisyonun ilk satırlarını oluşturmuştur.

Tam da bu noktada, genel hatlarıyla ortaya çıkışını ve ilk şeklini almaya başladığı dönemi hafızlarda canlandırdığımız, temel düşünce ekolleri ışığında nasıl şekillendiğine, nasıl bir işleyişinin olduğuna dair sorular sorduğumuz uluslararası ilişkiler disiplininin başlıca söylemlerden biri: Bu çalışmanın çıkış noktası olan ve ilerleyen bölümlerde kendisinden sıkça bahsedeceğimiz jeopolitik kavramına değinmek yerinde olacaktır.

1.2 Jeopolitik ve Temel Dayanak Noktaları

Jeopolitik, basitçe siyasa³ ile coğrafya arasındaki ilişki olarak ifade edilmektedir. Benzer şekilde, bir toprak parçasının, onun üzerinde barındırdığı siyasi yapıyla olan ilişkisini bilimsel açıdan ele almak adına kullanılan çalışma alanının genel adı olarak nitelendirmek de mümkündür. Genel kabul görmüş tek bir tanımını yapmak güç olsa da, jeopolitik, uluslararası ilişkiler alanının ilgisini çekmeyi başarmış, kendisine epeyce yer edinmiş, bilimsel açıdan kapsamlı ve karmaşık bir öznedir. Öyle ki, hakkında yapılan çalışmaların getirdiği doğal çatışma süreci içerisinde günümüze klasik ve eleştirel jeopolitik gibi farklı bakış açıları sunmuştur.

Jeopolitiğin, günümüz penceresinden bakıldığında realist düşünceyle sıkı bağlarının bulunduğu; ona daha geniş bir perspektif sunan yapısıyla, eleştirel jeopolitik olarak adlandırdığımız jeopolitik düşüncenin de kendisine yer edindiğini ve realist düşünce ekolüne tutunan jeopolitik söyleminin artık klasik jeopolitik olarak kullanılmaya başlandığı görülmektedir.

Jeopolitiğin derinlerine inmek, uluslararası ilişkilerle olan münasebetini, ne olduğunu veya ne olabileceğini konuşmak ve jeopolitiğin temel mantığını anlamak noktasında, onun kavram olarak neler ifade ettiğinden bahsetmek başlangıç için doğru bir seçim olacaktır.

Kavram olarak Jeopolitik, ‘Yunanca toprak anlamına gelen ‘geo’ ile politika anlamındaki ‘politeia’ kelimelerinin birleşmesiyle meydana gelmiştir. Yerel ya da uluslararası seviyede politika ve coğrafya arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır⁴. Politik olması nedeniyle

³ Devlet işlerine katılma ve devlet etkinliklerinin biçim, amaç ve içeriğini belirleme işi. Güncel Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5bdddff85c6af5.33816908, e: 10.10.2018

⁴ YILMAZ, Sait, Jeopolitik ve Strateji, Jeopolitik Aylık Strateji Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 61, (Şubat 2009), s.3

siyaseti ve onun başlıca yapı taşı olan devlet ile devletin unsurlarını; coğrafi olması nedeniyle ilgili coğrafi alanın fiziki özelliklerini, üzerinde yaşayan halkı, coğrafi alanın içerisinde sürdürülen askeri, ekonomik, ticari tüm faaliyetleri ve daha birçok faktörü içerisinde barındırmaktadır. Bir coğrafyacının dilinden “devletlerin coğrafi özellikleriyle siyasetleri arasındaki ilişkileri inceleyen bilim⁵” şeklinde hayat bulmasından, bir siyasetçinin bakış açısıyla “ bir memleketin güvenlik politikasının coğrafya olaylarına göre planlanmasıdır⁶” şeklindeki tanımlamalarından da anlaşılacağı üzere jeopolitik, her biri kendi özelinde farklı parametreler barındıran birden çok unsurun ortaya çıkarttığı kapsamlı ve karmaşık bir yapıda vücut bulmaktadır.

Bu bakış açısıyla şunu öngörmenin mümkün olduğu açıktır: Jeopolitiğin vücut bulduğu, kapsamlı ve karmaşık olarak nitelendirdiğimiz bu yapı kabaca ‘alakart’ olarak tasvir edilebilecek bir forma sahiptir. Onu ‘alakart’ olarak nitelendirmemiz, içerisinde barındırdığı unsurlardan seçilerek oluşturulabilecek her bir ayrı seçimin getireceği farklı tarifelerin bulunmasından kaynaklanmaktadır. Öyle ki, devletin varlığı ve bekası devlet açısından ilk öncelikli hedef olup, coğrafya açısından öncelik coğrafi alandaki koşulların yaşama elverişli devamlılığının sağlanması olmaktadır. Politika açısından değerlendirildiğinde ise öncelik, politika yapıcılarının çıkarlarının korunması olmaktadır.

En nihayetinde her birinin diğerlerinden farklı öncelikleri olsa dahi, bu unsurların her biri jeopolitiği açıklamak noktasında zaruri olduklarından herhangi birinden vazgeçmek jeopolitiğin bütünlüğünü parçalamak anlamını taşımaktadır. Bu nedenle jeopolitiğin bütünlüğünün korunması noktasında bu unsurların esnek bir yapıda olmaları gerektiği açıktır.

⁵ Ramazan Özey, Türkiye’nin Jeopolitiği Değişimler ve Öncelikler (2. Baskı), Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2017, s. 7

⁶ Yılmaz, Sait, Jeopolitik ve Strateji, Jeopolitik Aylık Strateji Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 61, (Şubat 2009), s. 3

Bu, jeopolitiğin sabit, tek bir formda karşımıza çıkamayacağını gösterir ki; bu, onun sahip olduğu kapsamlı ve karmaşık yapısını kabaca ‘alakart’ olarak tanımlamaya olanak sağlar.

Bu bakış açısıyla jeopolitiğin, salt toprak ile politika kelimelerinin ona yüklediği anlamın ötesinde geniş bir kullanım alanının bulunduğunu göstermektedir. Devletlerin coğrafi unsurlarını stratejik olarak analiz etmek ya da dış politikalarını belirlemek adına yararlandıkları argümanları anlamlandırma ve pratik etme noktasında jeopolitiğe başvurmaları gibi.

Jeopolitik, uluslararası siyasette coğrafi etmenlerin güç ilişkileri üzerindeki etkisinin incelenmesi olarak da ele alınabilecek bir niteliğe sahiptir. Bu bakış açısıyla, ulusal ve uluslararası politikaların belirlenmesinde önemli rolü olan doğal sınırlara ulaşma, önemli deniz yollarından yararlanma ve stratejik önem taşıyan kara parçalarını denetim altında tutma gibi içerisinde kırmızı-çizgiler barındıran etmenlerin, jeopolitiğin açıklanması ve yorumlanmasında pay sahibi olduğu söylenebilir. Çünkü bu etmenler yalnızca uluslararası siyasette kilit rol oynamaya çalışan güçlü devletlerin politik hesaplarında değil, ulusal çıkarlarını korumak için uygun coğrafi sınırlara ulaşmayı amaçlayan küçük devletlerin etki alanlarının belirlenmesinde de başlıca rol oynamaktadır. Bu sebeple küçük veya büyük her devlet, yakın veya uzak çevresiyle olan ilişkilerinde, içerisinde çeşitli unsurların yer aldığı kendine özgü bir rota belirleme ihtiyacını duymakta ve bu süreçte başvurduğu kaynaklarla jeopolitiğin çalışma alanına dahil olmaktadır.

Benzer bir durum coğrafya, insan ve devlet üçlemesinde de kendisini göstermektedir: Üzerinde barındırdığı insan topluluğu nedeniyle coğrafya, o alandaki insanların evrimini ve dolayısıyla o insanların yer aldığı alandaki devletin önceliklerinin belirlenmesinde doğal olarak etkili bir rol oynamaktadır. Çünkü: Devletin coğrafi faktörleri en iyi ve en verimli şekilde kullandığı varsayımında elde edeceği gücün açıklanması ve yorumlanması onun jeopolitik kazanımları olarak ele alınacaktır ki, bu noktada insan, devlet ve coğrafya jeopolitiğin çalışma alanında kendisine yer bulacaktır. Örneğin, Kuzey Avrupa ülkelerinin coğrafyası gereği bu ülkelerdeki temel iş kollarından birisinin balıkçılık olması, insanların bu iş kolundan geçimin sağlama ve bu nedenle devletin bu kaynakları en verimli şekilde kullanmanın yollarını

araması gibi. Aynı zamanda bu faaliyetlerin direkt olarak ekonomi, dolaylı olarak turizm ve politika gibi alanlarda da yansımaları görülmektedir. Brüksel Ticaret Müşavirliği'nin 2015 yılı Balıkçılık Sektör Raporu'na göre AB balık tüketiminde %57'lik oranla ithal ürünlere ihtiyaç duymaktadır. AB'nin bu alandaki en büyük tedarikçisi konumundaki ülke ise %20'lik payıyla Norveç'tir. Yaklaşık 5 milyon nüfusa sahip bir Kuzey Avrupa ülkesi yaklaşık 500 milyon nüfusa sahip AB'nin başlıca deniz ürünleri tedarikçisi konumundadır. Öte yandan yaşamını coğrafi gerçekliklerine göre şekillendiren bu küçük krallığın petrol ve doğal gaz ihracatı ise toplam ihracatının %68'lik kısmını oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, bulunduğu coğrafyayla uyum içerisinde olan ve bu sayede sahip olduğu kaynakları en iyi şekliyle kullanan bir ülkenin elde ettiği gücün açıklayıcısı jeopolitik olmaktadır.

Benzer şekilde herhangi bir coğrafyada yalnızca bölgenin fiziki şartlarının değil, diğer farklı unsurlarının da insan hayatını şekillendirmede önemli rol oynadığı bilinmektedir. Coğrafi unsurlarla ilişkili olmakla birlikte esas olarak politikanın dayattığı koşullar insan yaşamının belirleyici faktörü olmaktadır. Örneğin, Ortadoğu ülkelerinin sahip olduğu zengin yer altı enerji kaynakları ve bu kaynakları tarih boyunca elde tutma mücadelesi, burada yaşamını sürdüren insanların kaderini şekillendirmede önemli bir rol oynamıştır. Bu mücadelede vücut bulan yerel veya uluslararası politik hesaplar ve çıkar çatışmaları bölgede yaşamın şekillenmesi/şekillenmemesi üzerinde önemli bir etken olmuştur. Şöyle ki, ülkelerin petrole ve türevlerine olan bağımlılıkları gün geçtikçe artış göstermektedir. Amerika 1950'li yıllarda %40-%50 oranında petrole bağımlı iken, enerji kullanımı için günümüzde bu oran daha yüksek seviyelere ulaşmıştır. İhtiyaç duyduğu enerjiyi ithal etmeyi tercih etmiş Japonya için petrole olan bağımlılık %70 dolaylarındadır. Öte yandan Orta Doğu ülkelerinin ürettiği petrol önceki yıllarda düşük seviyede olmakla birlikte günümüz itibarıyla üretim dünya petrolünün %40'ı dolaylarındadır. Dünya petrol rezervlerinde ise Orta Doğu en büyük paya sahiptir. Suudi Arabistan'ı da içine alan İran Körfezi dünya petrol rezervlerinin %63'ünü elinde tutmaktadır. Sadece Suudi Arabistan, dünya petrol rezervlerinin 1/4'üne sahip ve bu rakam ABD'nin sahip

olduğu petrol rezervlerinin on katı büyüklüğündedir.⁷ Bu açıdan bakıldığında petrol ve türevlerine olan küresel ihtiyacın, Ortadoğu açısından temel gelir kaynağı olduğu tartışmasızdır. Petrol üreticisi ülkeler için petrol gelirleri ekonominin lokomotifi durumunda iken, petrol ithalatı yapan ülkeler için de durum benzer şekildedir: Başta sanayi olmak üzere birçok alanda ihtiyaç duyulan petrol ve türevlerinin herhangi bir sebepten ötürü ekonomide yaratacağı olası dalgalanmalar bu ülkeler açısından azımsanmayacak boyutta olacaktır. Geçmişte Arap-İsrail savaşları, Süveyş Krizi, İran-İrak Savaşı, Körfez Savaşı, ABD'nin Irak'ı işgal etmesi gibi birçok olay dolaylı veya direkt olarak Dünya üzerinde çok sayıda ülkeyi etkilemiştir. Bu süreçten en çok etkilenen ise bölgede yaşayan insanlar olmuştur. Yarattığı etkileri çok sayıda ülke açısından bağlayıcı olan petrol ve türevleri; geçmişten günümüze dek ve gelecekte de önemini korumaya devam edecektir. Önemini kaybetmeyecek olan bu değerli kaynak için verilecek mücadele, o coğrafyadaki insan kaderini tayin etmeye devam edecektir.

Öte yandan, 1.Dünya Savaşı'nın kapıya dayandığı yıllarda Çarlık Rus rejiminin geldiği nokta halk içerisinde yönetime olan memnuniyetsizliği hat safhaya çıkarmıştı. Çarlık Rus rejiminin dayattığı koşullara ve yaşanan açlığa karşı işçiler sokaklarda gösterilere başlamış, rejime karşı durmuşlardı. Şubat 1917 gelindiğinde ise Sovyetlerde yükselen karşı duruş yönetsel zafiyetleri iyice belirginleştirmişti. Başında Lenin'in bulunduğu Bolşevik Partisi ise mevcut düzeni kökten değiştiren ve Bolşevik İsyanı olarak adlandırdığımız hamlesiyle yönetimi eline geçirmişti. Halk kendisine dritilen rejimi değiştirerek yönetilme hakkını sosyalizme vermişti. Ancak, içerisinde büyük iddiaları barındıran bu yeni sisteme tanınan fırsat da uzun sürmemişti. 1917'de Lenin'in liderliğiyle başlayan sosyalist rejim 1991 de Mihail Gorbaçov'a düzenlenen saldırıyla son bulmuştu. Henüz 90'lı yılların başında SSCB'nin dağılışı beraberinde birçok özerk, irili ufaklı devleti meydana getirmiş, bu süreçte devletlerin yönetim şeklinde köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Uzun yıllar boyunca iki kutuplu dünya düzeninin bir kutbunu oluşturan ve büyük bir coğrafyaya yayılan, öncesinde Çarlık ve Sosyalist

⁷ Vedat Gürbüz, Petrol Petrol Politikaları ve Ortadoğu: Global Politikaların Bölgesel Yansımaları ve Irak Savaşı, sy.135-136, <http://www.21yyte.org/assets/uploads/files/133-168%20vedat.pdf> e: 25.02.2017

rejimler altında yaşamış halkların yeni kurulan devletlerle Demokratik düzene geçtiği görülmüştür.

Yönetim anlayışında yaşanan büyük değişiklikler, öncesinde de tecrübe edildiği üzere yeni düzene ayak uydurmayı, yeni düzene uygun yaşamayı öğrenmeyi zorunlu kılmıştır. Aynı çatı altında yaşamını sürdüren birçok insanın farklı isimler ve rejimler altında, farklı devletler tarafından yönetilmeye başlanmış olmaları, onların kaderini tayin eden bir unsur olarak devleti ve politikayı karşımıza çıkarmıştır. Bu ve benzeri çok sayıda örneğin insanların, isteyerek ya da istemeyerek, geçmiş oldukları göreceli iyi veya kötü yeni bir düzene evirilebilme zorunluluğunda oldukları gerçeğini yansıtmaktadır. Anlaşıldığı üzere devlet ve politika, devlet olmanın gereğiyle devletlerin vazgeçemeyeceği öncelikli çıkarları ve yürütülecek yerel, bölgesel ve küresel politikaların da insan hayatını şekillendirme noktasında başrolde oldukları görülmektedir.

Özetle, devlet, politika, dış politika, siyaset ve yönetim pratiklerinin incelenmesi, bunlara ilişkin ortak bir anlayışın oluşturulması yönündeki çalışmaların ilk satırlarında; konusunu insan ve onun yaşadığı coğrafyanın oluşturduğu, merkezinde yönetme sanatının yer aldığı tüm söylemlerde başrol oyuncusu olan jeopolitiktir. Çünkü jeopolitik, birden çok alanı işgal eden, heterojen, zamansal ve mekânsal, yerleşik -ve sorgulanan- tahayyüllere sahip, hem yerel hem de uluslararası çok boyutlu bir söylemdir. Uluslararası sistemin tümünü, bir kısmını, bölgesel bir işleyişi veya yerel bir sorunu ilgilendirmesi olası herhangi bir konu, jeopolitiğin kapsamında değerlendirilebilmektedir. Bu nedenle jeopolitik söyleminin, onu oluşturan birleşik iki kelimenin anlamı ile sınırlandırılmaması gerektiği düşünülmektedir.

Bu kapsamda jeopolitiğin temel besin zincirini oluşturan şu unsurların var olduğu ve jeopolitiği anlamak noktasında üzerlerinde özenle düşünülmesi gerektiğini söylemek doğru olacaktır: Devletin yaşam kaynağı güvenlik, politika, politikanın beslendiği strateji ve coğrafya.

1.2.1 Güvenlik

İnsanoğlu geçmişten günümüze dek varoluşunun bir parçası olarak, yaşamını idame ettirmek adına birbirinden farklı ihtiyaçlarını karşılamının yollarını aramıştır. Her bir bireyin kendisi, ailesi, yaşadığı çevresi, ait olduğu coğrafyası ve dünyanın bütünü için arzuladığı çokça isteği olmasına karşın temelde hepsinin ortak ihtiyaçlarından biri güvenlik olmuştur. Dar kapsamda kendi can güvenliğinden, geniş kapsamda ülkesinin ve milletinin güvenliğine dek, bireyden devlete tüm aktörler her zaman güvenliklerini sağlamak üzerine bir beklenti içerisinde olmuşturlar. Çünkü her birinin yaşamasının, varlığını sürdürmesinin başlıca yolu güvende olmalarıdır.

Küçük ya da büyük her bir aktör kendisinin ve kendisine bağlı diğer tüm yapıların ve kişilerin güvenliğini sağlamanın yollarını aramaktadırlar. Çünkü: güvenlik kavramı varlığını koruma/sürdürme ihtiyacı duyan her aktörün doğal bir davranış biçimi olmuştur. Bu nedenle güvenlik kavramı, yaşamı sürdürmenin/korumanın temel dinamiği olmuştur.

Güvenlik günümüzdeki anlamı bakımından içi daha fazla doldurulur hale gelmiş, kapsamı ve anlamı genişlemiş ve derinleşmiştir. Varlığı koruma ve sürdürme kavramının “öteki”nin olanaklarını zorlama anlamına geldiği iyice anlaşılmıştır.⁸ Bunun yanında klasik bağlamda güvenlik kavramı, “güveni bozucu unsurları bertaraf etmenin yollarını aramak” konusunda değişime uğramamıştır. Burada dikkat çeken husus ise, güvenliğin tehdit ve risk gibi unsurları barındırdığı, doğal bir davranış biçimi olarak ele alındığı ve bir tasarımı yansıttığıdır. Bu nedenle güvenliğe ilişkin tasarımların yarınlara yönelik olduğu söylenmelidir. Diğer bir ifadeyle güvenlik, bugüne ait, bugünü, yaşadığımız dakikaları ve şu anı açıklayan bir

⁸ Beril Dedeoğlu, Uluslararası Güvenlik ve Strateji, 2014, Yeni Yüzyıl Yayınları, s.40-41.

kavram değildir; az sonraya, sonraya ve daha sonraya aittir. Bu haliyle güvenlik, sadece tehdit, risk, tehlike değil aynı zamanda tahmin kavramıyla da açıklanmak durumundadır.⁹

Uluslararası ilişkiler çerçevesinden ele aldığımızda güvenlik-jeopolitik yaklaşması da uluslararası ilişkilerin konusu olan aktörlerin tehdit, risk ve tahminlerinde kendisini göstermektedir. Geçen zaman ve değişen koşullar, uluslararası ilişkiler aktörlerinin daha etkin bir rol üstlenme çabalarına ve bu amaç doğrultusunda giriştikleri güç mücadelelerine sahne olmuştur. Geçen zamanda aktörler tasarladıkları jeopolitik kimliklerini, kendilerine çizdikleri jeopolitik kompozisyonlarını güncellemekten öteye gitmemişler. Dolayısıyla aktörler jeopolitik açıdan güvenlik kavramından vazgeçmemiş, yalnızca güvenliklerini güncel jeopolitik bakışlarına göre uyarlamışlardır. Bu nedenle güvenlik, dünden bugüne ve gelecekte jeopolitiğin direk veya dolaylı olarak yararlandığı temel araçlardan biri olma noktasındaki yerini koruyacaktır.

1.2.2 Politika

Kabaca, uluslararası toplumda devletlerin birbirlerine ve uluslararası kuruluşlara karşı karşılıklı ilişkilerde uyguladığı davranış biçimleri politika olarak adlandırılmaktadır. İlgili davranış biçimlerinin yazılı ve/veya basılı bir kitabı yoktur; genel olarak çıkarları korumaya hizmet etmektedir. Bu haliyle, “Uluslararası politika, değişik düşüncelere ideolojilere ve çıkarlara dayanan karmaşık mücadeleler alanıdır ve çıkar birliği-çıkar zıtlaşması politikanın özüdür.”¹⁰

⁹ A.g.e. s.34

¹⁰ Suat Gün, Klasik Jeopolitiğin Soğuk Savaş Dönemine Etkileri (Stratejik Ve Jeopolitik Analiz), Yüksel Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2006, s.4

Devletler, ülkenin ve milletin güvenliğini, devletin uluslararası ortamdaki etkinliğini ve devletin kültürel ve ideolojik değerlerini göz önünde bulundurarak politika ürettiklerinden bu yönüyle politika, devletlerin uluslararası ortam için tanımladıkları jeopolitik yaklaşımlarının başlıca unsuru olmaktadır. Öyle ki 2. Dünya Savaşı'na dönüldüğünde Adolf Hitler'in politikalarının kaynağındaki önemli isimlerden biri olan Karl Haushofer'in, Mackinder ve Kjellen gibi önde gelen isimlerin jeopolitiğe ilişkin fikirleri üzerine düşündüğü bilinmektedir.

Friedrich Ratzel'in politikaya ilişkin düşüncelerinde de jeopolitiğe dair bakış açısını görmek mümkündür. Ratzel'in düşüncelerini "Devlet gelişme ve yayılmayı arzu eder. ...Bu küçük gezegende sadece bir büyük devlet için gerekli yer mevcuttur." şeklinde ifade etmesi, devletlerin politikalarının jeopolitik aracılığıyla oluşacağı fikrini açıklığa kavuşturmuştur. Ratzel'in yalnızca bir devlete yetecek kadar küçük bir dünya tasviriyle bahsettiği politika, dünyaya hakimiyettir. Bu ve benzeri politikaların ise en yalın haliyle kendi güvenliğini sağlamak amacıyla politika yürüten bir devletle karşı karşıya kalınacağını ortaya çıkartmaktadır ki, olası çıkar çatışmaları bu noktada ilk akla gelen sonuçlardan biridir. Bu sonuç dünyaya hakim olma ve/veya benzeri politikanın jeopolitik açıdan bir karşılığının olduğunu göstermektedir. O halde karşılığının ne olduğu ayırt edilmeksizin politikaların, jeopolitiğin bir parçası olduğunu hatırlamak gerekmektedir.

Ratzel'in dünya politikasını etkileyen bir diğer görüşü de, sınırların devletin büyüyen gücünü yansıttığı ve sınırların devletlerin büyümesine engel oldukları zaman savaş sebebi olduğu hakkındaki fikirleridir.¹¹ Ratzel'in fikirlerini şu şekilde açıklamak mümkündür:

Bir devletin jeopolitik hedeflerini, ilgi alanlarını, o devletin büyüyen gücünü ve büyümesine engel olan noktaları, teşkil ettiği sınırlar gereği bir küme işaretlemek mümkündür. Kısaca bu küme devlet politikalarının resminin çekildiği, devletin jeopolitik yaşam alanıdır. Eğer bir devletin oluşturduğu bu kümeyi çevreleyen hat bir başka kümeyi çevreleyen alana

¹¹ İsmail Hakkı İşcan, "Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 2 (Yaz 2004), s. 55.

dahil olmuyorsa, jeopolitik yaşam alanları açısından bir sorun (Ratzel'e göre savaş sebebi) olmadığı anlamına gelmektedir. Aksi durumda jeopolitik yaşam alanlarına ilişkin sorunlar (Ratzel'e göre savaş sebebi) olduğu ortaya çıkmaktadır. Ratzel'in de bahsettiği gibi bir devlet açısından savaş sebebi olarak nitelendirilebilecek bir unsur mevcutsa bu, o devletle aynı ilgi alanlarına, aynı hedeflere sahip bir başka devletin de varlığını; jeopolitik açıdan yaşam alanlarına ilişkin sorunun varlığını ortaya koymaktadır.

Bu, tam anlamıyla devletlerin politikalarının birbirleriyle örtüşmediği, jeopolitik açıdan sorunun kaynağının yer aldığı bir kesişim kümesinin¹² var olması gerekliliğini göstermektedir. Devletlerin büyümesine engel teşkil eden unsurlar bu kesişim bölgesinin dışında aranmamalıdır. Dolayısıyla devlet politikalarına ilişkin sonuçların jeopolitik olarak anlamlandırılması, jeopolitiğin devletlerin politikalarıyla birlikte ele alınması gerektiği düşünülmektedir.

1.2.3 Strateji

Tarih sahnesinde çok sayıda olayı birbirinden ayıran başlıca etken kişilerin veya kurumların seçtikleri yöntemler ve bu yöntemlerin getirdiği sonuçlar olmuştur. Komutanlar zafer kazanma arzularının cevaplarını kullandıkları yöntemlerde aramışlardır. Savaşa girmek ve savaşı kazanmak devletlere hem insan gücü hem de ekonomik olarak bir maliyet yaratmış ve devletler bu maliyetleri en az giderle başarmak üzerine strateji üretme ihtiyacı duymuşlardır. Bu nedenle savaş kazanma, liderlik etme ve devleti yönetme sanatı gibi birçok konuda verilen mücadelelerin belirleyici unsurlarından birisi strateji olmuştur.

Eski Yunancada savaş tekniklerini ve yöntemlerini ifade etmek, orduya liderlik yapmak üzere kullanılmış olan, günümüzde ise hem askeri alanda hem de siyasal-sosyal bilimlerin

¹² İki kümenin *kesişimi* her iki kümede bulunan ortak öğelerden oluşur. ($A \cap B$), Kümelerde kesişim işlemi, <https://www.sanalokulumuz.com/kumelerde-kesisim-islemi/10204>, 08.10.2016

başını çektiği birçok alanda kendisine yer bulan strateji kavramının temellerini atan Carl Von Clausewitz'in aktardığı şekliyle strateji, savaşta amaca ulaşmak için muharebelerin kullanılmasıdır. Colin Gray'e göre ise strateji, askeri gücü siyasi amaca bağlayan bir köprü işlevi anlamına gelmektedir. Bu bakımdan, ne kendi başına askeri bir güç, ne de bir siyasi amaçtır. Strateji, siyasi amaçlar için güç ve güç tehdidinin birlikte kullanılmasıdır.¹³

Strateji, tehdit, güç ve güvenlik unsurlarının birlikte yer aldığı bir tanımı işaret etmektedir. Böyle bir tanımda ise güvenlik ve tehdit kavramları stratejiden hemen önce gelmektedir. Bunun sebebi ise, güvenlik endişesi doğuracak bir tehdidin olmadığı bir ortamda stratejinin üretilmeyecek olmasıdır.

Bu koşullar altında strateji için verilecek bir tanım şu şekilde olabilir: Strateji, birey veya uluslararası sistem gibi herhangi bir aktör tarafından, gerçekleşme olasılığı belirli olsun veya olmasın güvenlik endişesi oluşturan herhangi bir tehdit unsuruna karşı, önceden, hedefleri belirli olan, bireysel, askeri, diplomatik, akıl gücünün ve/veya diğer bir gücün kullanılması amacıyla planlanmış, denenmiş veya denenmemiş çalışmalar bütünüdür.

Geniş bir perspektiften bakıldığında ise strateji için, uluslararası ilişkiler disiplininin çalışma alanına giren aktörlerin, bu alandaki tutum ve davranışlarını açıklamakta faydalanılan çalışma metodu olduğu söylenebilir. Uluslararası sistemde yer alan aktörlerin her birinin kendi çıkarlarını ön planda tutmak gayesinde oldukları gerçeğinden hareketle, her birinin güvenlik algılarının ve güvenlik kaygılarının değişkenlik göstereceğinin, dolayısıyla, en az bir aktörün diğer bir aktörden farklı tutum ve davranış içerisinde olması gerektiğinin en mantıklı sonuç olduğu açıktır. Öte yandan, günümüzde aktörlerin ulus-devletlerin ötesinde farklılaştıkları ve sayıca arttıkları göz önüne alındığında, yerel, bölgesel ve küresel düzeydeki olası farklı tutum ve davranışları aktörlerin hareket kabiliyetleri ölçüsünde gerçekleşecektir. Bu noktada

¹³ Gültekin Sümer, Dış politika Stratejileri, İstanbul, İkinci Adam Yayınları, 2013, s.69

aktörlerin hareket kabiliyetlerinin, dolayısıyla tutum ve davranışlarının açıklanmasında kullanılacak bir *çalışma metoduna* ihtiyaç duyulmaktadır.

Bir uluslararası ilişkiler aktörünün varlığını koruma noktasında veya paydaşlarıyla olan ilişkilerinde ya da bir uluslararası örgütün etkinliğini genişletme noktasında attığı veya atacağı adımların hesaplarında, kendi düşüncesini ve eylemlerini ortaya koymak, kendi çıkarlarını korumak veya çıkarlarının örtüşmediği durumlarda kendi çıkarlarını diğer aktörlere benimsetmek amacı yer almaktadır. Aktörlerin bu amaçları doğrultusunda bir şeyleri üretmesi; üretilenlerin söylemlere, eylemlere dökülmesi gerekmektedir. Bazen hayata geçirilmiş, bazen yalnızca plarlarda kalmış ve uygulanmamış olsa dahi aktörlerin bahsedilen amaçlar için yürüttükleri çalışma, onların bir ötekinin varlığını kabul ettiklerini göstermektedir. Çünkü bir çalışma yürütmek, aktöre sağladığı fayda veya yarattığı kayba; getireceği olası fayda veya zarara bakılmaksızın, ancak bir ötekinin varlığının kabulü üzerine olanaklıdır. Aktörlerin yürüttüğü bu çalışmaların ise getireceği olası iki sonuç vardır: Kazanmak veya kaybetmek. Unutulmaması gerekir ki, bu sonuçlar hem kazanan hem de kaybeden açısından her ne kadar taraflı bir değerlendirmenin ürünü olsalar bile, en nihayetinde sonuçlar gücü temsil etmektedir. Çünkü hem kazanan hem de kaybedenin belirleneceği, taraflı veya tarafsız, olası değerlendirmelerin her biri tarafların sahip oldukları gücün kapasitesiyle ölçülecektir. Dolayısıyla, bir ötekinin varlığını kabul eden aktörün yürüteceği çalışmaların sonuçları, aktörlerin sahip oldukları gücün kapasitesini ortaya koyacaktır ki, aktörlerin ancak sahip oldukları güç kapasiteleri doğrultusunda hareket kabiliyetlerinin olacağı açıktır. Aktörlerin hareket kabiliyetlerinin, dolayısıyla tutum ve davranışlarının açıklanması bu metotla mümkündür ki, geniş bir perspektiften bakıldığında bu çalışma metodunun adı da strateji olacaktır.

Geçmişten bugüne açılacak bir pencerede stratejinin dönüşümü ve değişimini izlemek, aynı zamanda stratejinin jeopolitikle olan bağlarını görmek fırsatını da sunmaktadır: ABD ile SSCB rekabetine dayalı iki kutuplu uluslararası sistemde, her türlü çıkar mücadelesi bu iki güce göre düzenlenir olmuştur. Soğuk savaşın sona ermesiyle de değişen dünya düzeni, farklı kaynaklara sahip olma veya erişebilme mücadelelerini ve yeni güvenlik-tehdit tezlerini doğurmuştur. Kıtalararası balistik füze teknolojisinin güçlenmesi, nükleer silahlanmanın hız

kazanması gibi güncel yeni rekabet alanları savaş stratejilerinin değiştirilmesini de beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla, yeniden evrilten düzen içerisinde kendisine yer bulmak isteyen tüm aktörler bu değişime ayak uydurabilecek güncel stratejiler aramaya başlamıştır. Bu noktada savaş kazanma yerine savaş önleme, caydırma stratejisi gibi farklı stratejiler öne çıkmıştır. Devletlerin birbirleri arasındaki diyalog, bölgesel ittifaklar ve kıtalararası işbirlikleri düzeyinde genişlemiş, hatta birçok yeni işbirliklerinin hayata geçirilmesi gündeme gelmiştir. Devletler, işbirlikleri ve koalisyonlar sayesinde elde ettikleri politik ve siyasi güçten faydalanıp, olası müdahale ve yapılacak mücadelede kendi askeri ve mali kaynaklarından olabildiğince az harcama yapmayı amaçlamışlardır. Bu sayede askeri ve mali kaynaklarını yeni rekabet alanlarında kullanma ve yeni kaynakların denetimini sağlamaya aktarmışlardır.

Bu alandaki aktörlerin değişen stratejileri, aktörlerin güvenlik tanımlamalarının ve tehdit algılarının değiştiğini ortaya koymaktadır ki, zaten jeopolitik, güvenlik tehdidinin var olduğu bir ortamda aktörlerin gelecek hesaplarının neler olduğunun; bu noktada devletin çıkarlarının ne olması gerektiğinin; elde edilmiş gücün nasıl etkin kullanılabileceğinin ve elde edilmesi istenilen güce nasıl erişilebileceğinin cevaplarını aramaktadır. Aktörlerin değişen koşullar altında ortaya çıkan yeni rekabet alanlarında etkin olabilmenin yollarını arama çabaları, onların doğal bir eğilimi olarak görülmelidir ki, bu noktada ortaya çıkacak yeni stratejiler jeopolitiğin beşiğinde büyümektedir.

Ulus-aşırı sorunların yanı sıra, aşırı milliyetçilik ve etnik, dinsel, siyasal, iktisadi çatışmalar gibi ulusal sorunların getirdiği ayrılıkçı söylemlerin ön plana çıktığı yakın dönem Katalan ayrılıkçı söylemi ve İngiltere-İrlanda sorunu gibi örneklerde de görüleceği üzere izlenecek stratejiler önemini daima önemini koruyacaktır. Konusu ister ulusal ister ulus aşırı sorunlar olsun, aktörlerin izleyecekleri stratejilerde beslendikleri akıl jeopolitik olacaktır. Çünkü strateji, aktörlerin ortaya koydukları jeopolitik tablolarından beklentilerinin resmedilmesidir. Dolayısıyla şunu söylemek mümkündür: Jeopolitik söylemler stratejinin akıl hocalığı görevine üstlenmek olup, jeopolitik ile strateji arasında birbirlerini tamamlayıcı derin bağlar bulunmaktadır.

1.2.4 Coğrafya

Coğrafya, çeşitli ortamların, yerlerin, dünya yüzeyinin boşluklarının ve etkileşimlerinin neden orada oldukları, niye orada oldukları sorularına cevap aramaya çalışır. Coğrafyanın modern akademik disiplini, yerlerin özellikleri, özellikle doğal çevreleri, halkları ve ikisi arasındaki ilişkiler ile ilgilenen eski uygulamalara dayalıdır.¹⁴ Yurt için ise TDK ‘Bir halkın üzerinde yaşadığı, kültürünü oluşturduğu toprak parçası¹⁵’ tanımını kullanmaktadır. Bu nedenle coğrafyayı, halkın üzerinde yaşayıp kültürünü oluşturduğu toprak parçası; yurt ile halk arasındaki ilişkiler olarak ele almak mümkündür.

Bir Alman jeopolitik teorisyeni Kurt Vowinckel, 1939’da yurdun biyolojik, ekonomik ve kültürel bir karaktere sahip olduğunu yazdı.¹⁶ Bu şekilde düşünüldüğünde yurttan bahsetmek için toprak parçasının üzerinde bir halkın var olması ve o halkın kültürünün bu toprak parçası üzerinde oluşması gerektiği söylenebilmektedir. Dolayısıyla yurdun sahip olduğu biyolojik, ekonomik ve kültürel karakteri ona kazandıracak olan halk olacaktır ki, yurt ile halk arasında kesin olarak bir ilişkinin var olması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bu bakış açısıyla su sonuca ulaşmak olanaklı hale gelmiştir: Coğrafya, yurt ve halk arasındaki ilişkileri incelemeyi konu aldığına göre doğal olarak halkın oluşmasındaki zaman ve yurdun oluşmasındaki mekana ait izler taşımaktadır.

Coğrafyanın, yurt ve halk arasındaki ilişkilerle ilgilendiği; halkla ve halkın yaşamıyla doğrudan veya dolaylı olarak etkileşim içerisinde olduğu; dolayısıyla, insanı ve insanın yaşamını sürdürdüğü çevreyi ele aldığı ve bunları zamansal ve mekansal açıdan analiz ettiği görülmektedir. Uluslararası ilişkilerde ve siyasal bilimlerde resmedilen tabloların konusu itibarıyla herhangi bir yeryüzü parçasından veya herhangi bir zamandan bağımsız olmadığı da hatırlanmalıdır. Bu haliyle coğrafyanın, uluslararası ilişkilerde yer alan aktörler ve/veya

¹⁴ <https://global.britannica.com/science/geography>, e:08.10.2016

¹⁵ Yurt, Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük, <http://sozluk.gov.tr/>, e:11.02.2019

¹⁶ Semra Rana Gökmen, Geopolitics And The Study Of International Relations, Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, 2010, s.26

uluslararası ilişkilerin çalışma alanlarından birini oluşturan jeopolitik gibi unsurlarla karşılıklı etkileşim içerisinde olacağını söylemek de mümkündür.

Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük ‘‘coğrafya’’ için, ‘‘Yeryüzünü fiziksel, ekonomik, beşerî, siyasal yönlerden inceleyen bilim; bir yeryüzü parçasını, bir bölgeyi, bir ülkeyi belirleyen, niteleyen, fiziksel, ekonomik, beşerî, siyasal gerçekliklerin tümü¹⁷’’ tanımını kullanmaktadır. Dolayısıyla bir yeryüzü parçasından bahsetmek için söze başlarken, onu niteleyecek ekonomik, beşeri, siyasal vb. çok sayıda etmeni içerisinde barındıran derin bir havuzun bulunduğunu görmek gerekmektedir. Örneğin, devlet¹⁸ yapısı itibarıyla belirli sınırları bulunan, içerisinde belirli siyasal ve sosyal yaşam alanlarını barındıran bir coğrafi bölge olarak nitelendirilebilir. Bu durumda, barındırdığı yaşam alanları nedeniyle devlet canlı bir organizma olarak görülebilecektir. Dolayısıyla devlet, yaşamı için gerekli ihtiyaçlarının karşılanması adına birtakım faaliyetler yürütmek ihtiyacı duyacaktır. Bu faaliyetleri yürütürken onu niteleyecek olan derin havuzda yer alan ekonomik, beşeri, siyasal vb. etmenleri göz önüne alarak hareket edecektir. Devlet, bu faaliyetlerden yalnızca biri olan ticari faaliyetlerinde de bu etmenleri göz önüne alarak hareket edecektir. Kimi zaman var olduğu yeryüzü parçasının dışına kimi zaman da dışarıdan bu alana doğru yürüttüğü ticari faaliyetlerinde de fiziki sınırlarını dikkate almaktadır. Aynı zamanda bu faaliyetlerin konusunu oluşturan işlemlere ait bazı yükümlülükler bulunmakta olup, bu yükümlülükler de farklı sınırlara göre değişkenlik göstermektedir. Değişkenlikler, sınırların belirlediği uygulamaların farklılığından kaynaklanmakta olup bu farklı uygulamaların asıl amacı çıkarların korunması; en azami ölçüde fayda ve girdi sağlanmasıdır. Örneğin, A ürününün, X ülkesi sınırları dışına doğru yapılacak transferlerinde teşvik söz konusu iken, B ürününün transferinde kısıtlamaya gidilmiş veya yasak getirilmiş olabilmektedir. Bu, X ülkesinin kendi faydası doğrultusunda aldığı bir karar anlamı taşımaktadır. Benzer şekilde C ürününün X ülkesi tarafından Y ülkesine transferi teşvik

17

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.58406e500c0e72.59998556 , e:09.11.2018

¹⁸ Toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasal bakımdan örgütlenmiş millet veya milletler topluluğunun oluşturduğu tüzel varlık.
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=DEVLET , e:09.11.2018

edilebilmektedir. Bu, X ülkesi ile Y ülkesi arasında yapılmış bir işbirliği anlamı taşımaktadır. Bu sebeple, faaliyetlerde çıkarların korunması ve azami ölçüde fayda ve girdi sağlanması amacıyla uygulamalarda farklılıkların görülmesi olası en doğal sonuç olmaktadır ki, bu, faaliyetlere konu olan tarafların belirlenmiş fiziki sınırlarının ve dolayısıyla her birinin havuzunda yer alan gerçekliklerin birbirlerinden farklı olmasından; her birinin bu gerçekliklerin doğrultusunda hareket etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu noktada, tüzel bir varlık olarak nitelendirebileceğimiz devletlerin ki uluslararası ilişkilerin aktörleri arasında yer aldıkları bilinmektedir, faaliyet gösterdikleri en az bir alanda farklı uygulamalara gitmeleri sahip oldukları gerçeklikler ve dolayısıyla bu gerçeklikleri içerisinde barındıran yeryüzü parçası olarak nitelendirdiğimiz coğrafya ile bir temas kurdukları anlamını taşımaktadır.

Tüzel bir yapıya sahip aktör olarak bahsettiğimiz devlete ilişkin bir tanımlama yapılırken, toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasal örgütlenmenin sağlanmış olması bir ön koşuldur. (Bkz: devlet) O halde, bu aktörlerin devlet olarak nitelendirilebilmesi, her birini üzerinde barındıran özel bir yeryüzü parçasının var olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun doğal bir sonucu olarak, bu alana ilişkin araştırmalar ve keşifler yapmak, ilişkili tezleri ortaya koymak, tüzel varlığın devamlılığı için çıkarları ön planda tutmak ve kendisine tehdit olarak algıladığı unsurlara karşı mücadele vermek devletin görevleri olarak nitelendirilebilmektedir. Bunlar yapılırken seçilecek yol ve yöntemler farklılık gösterebilir ancak, kullanacak yol ve yöntemler için belirlenecek kıstaslar var olunan yeryüzü parçasına göre şekillenecektir. O nedenle devletin var olduğu yeryüzü parçası dolayısıyla coğrafyayla; devletin tüm bu uygulamaları açısından da devlet işlerinin jeopolitikle yakından ilgili olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak, bu noktada unutulmaması gereken, coğrafyanın birçok alt kolunun olduğu; bahsedilen coğrafyanın politik coğrafya olduğu ve jeopolitiğin politik coğrafyayla daha samimi olduğudur.

Jeopolitik görüşü, küresel siyaset bağlamında geniş çaplı bir inceleme yapabilmek için bölgenin görünürdeki özelliklerini okuyabilmeyi ve tespit edilecek sonuçlar hakkında yorumlar yapmayı, devletin pratik olarak yönetilmesi ve devlet adamlığı sanatını, ulusal güvenlik

kapsamında takip edilecek uzun vadeli stratejileri tespit etmeyi amaçlar¹⁹. Tezkan'ın jeopolitiğe dair yer verdiği amaçlara ulaşmak noktasındaki dost-düşman ayrımının yapılması, tehdit algılamalarının değerlendirilmesi ile fırsat ve risklerin analizi ve benzeri devlet ve devlet yönetimine ilişkin uygulamalarda ilk akla gelen yine coğrafya olmaktadır. Öyle ki, sözü geçen uygulamalar için mevcut veya planlanan bir coğrafya gerekli olup bu uygulamalar ilgili coğrafyaya göre şekillenecektir. Dolayısıyla coğrafya, devlet ve devlet yönetimine ilişkin uygulamalarda kendisine önemli bir yer bulacaktır. Bunun gereği olarak jeopolitiğin amaçlarına ulaşılmasında, jeopolitik tasvirinin yapılmasında coğrafya doğal bir veri olarak yer alacaktır.

Şu noktayı da belirtmek gerekir ki, bir ülkenin coğrafi konumunu küresel ve bölgesel güç merkezleri açısından değerlendiren bir yaklaşımın ürünü olarak jeopolitik, ülkenin coğrafi konumu ile aynı anlamı ifade etmez. Bir fiziki alan "Coğrafi konum" olarak değişmez özellikteyken, "jeopolitik konum" değişken nitelikli yapısına jeopolitiğin doğası gereği sahiptir. Coğrafi konum, fiziki coğrafyaya göre ülkenin bulunduğu yere karşılık gelirken, jeopolitik konum, coğrafi konumun değeri ile birlikte dünya ve bölge güç merkezlerine göre, diğer bir deyişle, dünya politik yapısına göre ülkenin bulunduğu yeri açıklamaktadır. Bu açıdan bakıldığında ülkenin coğrafi konumunun değişmez, jeopolitik konumunun ise değişken nitelikli olduğu görülmektedir²⁰. Bu nedenle coğrafya ve jeopolitik arasındaki ilişkiden anlaşılması gereken, jeopolitiğin değişken unsurlara sahip bir konum ile resmedildiği ve salt coğrafi konumu temsil etmediğidir.

Sonuç olarak coğrafyanın jeopolitiğin can damarlarından biri olduğu, coğrafya ile jeopolitik arasında tek taraflı bir ilişkinin bulunmadığı; coğrafya ile jeopolitik arasında karşılıklı bir etkileşimin var olduğu söylenebilir.

¹⁹ Yılmaz Tezkan, Murat Taşar, Dünden Bugüne Jeopolitik, B Yayınevi, İstanbul, 2002, s.16.

²⁰ A.g.e. s. 50.

1.3 Klasik Jeopolitik

Jeopolitik kavramının köken olarak Yunanca ‘politea’ ve ‘geo’ kelimelerinin birleşmesiyle ortaya çıktığından bahsetmiştik. Ancak jeopolitiğin iki kelimedenden meydana gelmiş olması basit bir tanım olarak görülmemiştir. Barındırdığı anlamlar açısından birden çok tanımı yapılmış ve günümüze dek evrensel tek bir tanımı oluşmamıştır. İlk olarak 1899’da Rudolf Kjellen’in yer verdiği terimin günümüzde ‘‘klasik jeopolitik’’ olarak adlandırıldığı görülmektedir. Bununla birlikte ilerleyen bölümlerde yer verileceği üzere günümüzde ‘‘eleştirel jeopolitik’’ olarak adlandırılan farklı bir jeopolitik bakış açısı da ortaya çıkmıştır.

Klasik jeopolitik kavramsal olarak coğrafya ve güç ile ilişkilendirilmekte olup hakkındaki fikirlerin Aristo ve Heredot gibi Yunan düşünürlerinin çalışmalarına kadar eskiye gittiği görülmektedir. Aristo’nun düşüncelerinde ve çalışmalarında insan, devlet ve çevre gibi unsurlara yer verdiği, devletin üzerinde bulunduğu toprak ile olan ilişkilerinden bahsettiği bilinmektedir. Coğrafi keşifler ve devam eden süreçte yaşanan sanayi inkılabı devletlerin bulundukları coğrafya üzerine daha fazla önem vermelerini sağlamıştır. Bulundukları coğrafyanın sağladığı olanakları korumak arzusuyla gizleyemedikleri endişeleri devletlerin etkinliklerini arttırmak ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. Bu nedenle devletlerin endişeleri, temelinde gelişme ve yayılma arzularını konu alan, coğrafya ve devlet ile doğrudan ilişkili çalışmaları arttırmıştır. Bu, klasik jeopolitiğin doğuşuna ve gelişmesine zemin hazırlayan bir süreç olmuştur.

Klasik jeopolitiğin, coğrafi keşifler ve devamında sanayi inkılabıyla gelen köklü değişim sürecinde teorik olarak 1800’lü yıllardan itibaren ortaya koyulduğundan bahsetmek mümkündür. 1887 yılında Mackinder, klasik jeopolitik kavramından direkt olarak bahsetmemiş olup, teorisi ile klasik jeopolitik bakış açısı ortaya koymuştur. Kara hakimiyet teorisi olarak adlandırılan bu teorinin ardından 1897’de Friedrich Ratzel ‘‘Politik Coğrafya (Politische Geographie)’’ adlı çalışmasında siyasi coğrafyayı ele alarak, ismini direkt olarak kullanmadığı jeopolitikten bahsetmiştir.

Ratzel'in Politik Coğrafya isimli çalışmasında adını kullanmadan yer verdiği jeopolitik²¹, bir terim olarak ilk kez 1899'da Kjellen tarafından kullanılmıştır. Kjellen jeopolitiği, devlet unsurunun coğrafya içerisinde nasıl bir değişim göstereceğini bilimsel olarak incelemeyi amaçlayan bir çalışma olarak görmüştür. Rudolf Kjellen'e göre jeopolitik, "coğrafi oluşum veya mekan içinde bilimsel olarak devletin incelenmesidir. Devlet varlığının tabiat kanunları ve insanların davranışları açısından incelenmesi ve değerlendirilmesidir"²².

Jeopolitik, Haushofer, Ratzel, Mackinder ve Spykman'ın öncülüğündeki, genellikle üniversitelerde siyaset ve coğrafya üzerine dersler vermiş birçok bilim insanı tarafından bilimsel olarak ele alınmıştır. Bu süreçte Alman, İngiliz ve Amerikan ekollerine ilişkin teorilerin çatısı altında gelişmesini sürdürmüştür.

Jeopolitik, Mackinder'in ortaya koyduğu Kara Hakimiyet Teorisi'nin ardından süre gelmiş hakimiyet teorileri olarak nitelendirilebilir pozisyonundadır. Mackinder'in ardından Karl Ernst Haushofer Hayat Alanı Teorisi, Nicholas Spykman Kenar Kuşak Teorisi ve Giulio Douhet Hava Hakimiyet Teorisi ile jeopolitiğe katkı sağlamışlardır. Haushofer, 'Hayat Alanı' olarak devletin büyüyüp genişlemesi için sahip olması gereken sahaların bulunması gerektiğinden bahsetmiştir. Alman ekolünün bir parçası olması nedeniyle yayılmacılığın gerekliliği çalışmasının temelini oluşturmuştur. Spykman ise Mackinder'in bahsettiği ve kara hakimiyet teorisinin bir parçası olarak dünyanın en önemli bölgesi olarak belirttiği "Heartland"²³ için alternatif olacak bir yaklaşım ortaya koymuştur. İklim ve enerji kaynakları gibi unsurların daha belirleyici olacağından hareketle dünyanın kaderini belirleyeceğini öne sürdüğü "Rimland"²⁴ tasvirini savunmuştur. Bu teoriler jeopolitiğin doğuşuna öncülük etmiş

²¹ Bundan sonraki bölümlerde klasik jeopolitik için "jeopolitik" kullanılacaktır.

²² Ümit Özdağ, Milli Güvenlik Teorisi (1.Baskı), Kripto Yayınevi, Ankara, Kasım 2015, s 205.

²³ Mackinder'in kara hakimiyet teorisi. Türkçe karşılığıyla "Kalpgah"; Batı Sibirya, Türkistan, Avrupa'nın Volga Havzası, Baltık Denizi, Tuna Nehri, Ermenistan, İran, Tibet'i kapsayan bölgedir. Kalpgah jeostratejik olarak en önemli bölgedir. Kalpgahla birlikte, Asya'nın geri kalanı ve Afrika "Dünya Adası"nı oluşturur. Mackinder'a göre Doğu Avrupa Kalpgaha olan yakınlığı açısından hayati derecede önem taşımaktaydı.

²⁴ Nicholas Spykman, ölümünden sonra 1944 yılında yayımlanan "*Barışın Coğrafyası*" (*The Geography of the Peace*) eserinde Mackinder'in Kalpgah tezine karşılık "Kenar kuşak (Rimland)" tezini ortaya atmıştır. Jeopolitiği ABD'nin güvenliği kapsamında değerlendirmiş ve bu çerçevede ABD'nin

olup, dünyanın iki kutuplu güç düzenine doğru evrileceği iki büyük dünya savaşının tarafları olan devletlerin dünya hakimiyeti için verdikleri mücadelelerin tanıkları olmuşlardır. Özellikle de 1.Dünya Savaşından sonra büyük devletler jeopolitiğe daha büyük önem vermişlerdir. İngiltere İmparatorluğunun devamı için, Fransa sömürge coğrafyası ve özellikle Almanya'nın amaçlarını keşfetmek bakımından jeopolitik çalışmalarla ilgilenmiştir. Jeopolitik A.B.D. 'de 1.Dünya Savaşından 2.Dünya Savaşına kadar daha çok bir siyasi coğrafya niteliği göstermiştir. A.B.D. ancak 2.Dünya Savaşı için gerçek anlamda jeopolitiği ön plana almıştır.²⁵

Jeopolitiğin devleti ön plana çıkaran, güç unsuruna dayanan ve dünya hakimiyeti için verilen mücadeleleri ele alan yapısı realist düşünce ekolüyle kaynaşmış olup küreselleşme süreci ve değişen dinamikler jeopolitiğin yeniden şekillenmesine zemin hazırlamıştır. İki kutuplu dünya düzeninin dağılması ve dünyanın çok uluslu yapıya dönüşümü jeopolitiğin tanımını yetersiz kılmış, jeopolitik görüşünün sorgulanması sonucunu doğurmuştur.

1.3.1 Klasik Jeopolitik Teoriler

Jeopolitik teoriler genel olarak askeri stratejilerin yöntemi ve coğrafi verilerden yararlanılarak güce dayalı hükmetmeye ilişkin değerlendirmelerin sonuçları olarak düşünülebilir. Öte yandan jeopolitik teorilerin realizm etkisi altında sunulduğu; her birinin özelinde realizmin izlerini taşıdığı bilinmektedir. Bu doğrultuda, öncelikle jeopolitik teoriler ele alınacak olup, ardından jeopolitik teorilerinin realizm düşüncesi ile olan ilişkilerinden bahsedilecektir.

Avrupa, Ortadoğu ve Doğu Asya-Pasifik Kenarı bölgesinin denize kıyısı olan kenar ülkelerini kontrol ederek Avrasya Kalpgahı'nın gücünü sınırlandırabileceğini ileri sürmüştür.

²⁵ İsmail Hakkı İşcan, "Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları", Uluslararası İlişkiler, Cilt 1, Sayı 2 (Yaz 2004), s. 55-56

1.3.1.1 Kara Hakimiyet Teorisi

Halford J. Mackinder coğrafyacı olmasının yanında jeopolitiğe yaptığı katkılarla bilinen İngiliz bilim insanıdır. İngiliz Kraliyetine aktardığı Tarih Coğrafya Mihveri (The Geographical Pivot of History) isimli çalışmasıyla şövalye unvanına sahip olmuştur. Çalışmasının içerisinde temel olarak siyaset ile coğrafya arasındaki ilişkiyi ele aldığı Kara Hakimiyet Teorisi jeopolitiğe ilişkin başlıca eserlerden biri olarak bilinmektedir.

Kara Hakimiyet Teorisi gelecekte güçlü olabilmenin yolunun kara hakimiyetinden geçtiğini özetlemekteydi. Teoriye göre devletlerin sahip oldukları/olacakları kara ve deniz güçlerinin tarihin akışını değiştirmiş/değiştirecek olup tarih, kara ve deniz gücünün mücadelesi olarak süre gelmiştir. Her ne kadar deniz gücü kara gücünden daha etkili olduysa da yerini kara gücüne bırakmaktadır. Çünkü deniz gücünün üsler veya limanlara bağımlı olması nedeniyle muhakkak kara gücünün ihtiyacı olmadan güçlenemeyecektir. Kara gücüyle kontrol altında olan üs ve limanlara sahip olmak deniz gücünün bir gerekliliği olmaktadır ve deniz gücünün kontrolü kara gücünden geçmektedir. Bu nedenle deniz gücü ne kadar gelişse de kara gücüne göre üstünlüğünü kaybetmektedir. Dolayısıyla gelecek kara hakimiyetindedir.

Mackinder teorisinde kara hakimiyetini sağlayacak bir üs olması gerektiğinden de bahsetmiştir. Mackinder, Asya ve Avrupa'yı Avrasya; Asya, Avrupa ve Afrika'yı ise "dünya adası" olarak nitelendirmiş olup "Pivot Area" olarak bahsettiği ve ardından ismini "Heartland" yani Kalpgah olarak değiştirdiği kara hakimiyetini sağlayacak bu üssü Sibirya, Volga Havzası ve Türkistan'ı kapsayan merkez bölge olarak işaret etmiştir.

Ayrıca teoride merkez bölgeyi hilal olarak çevreleyen bir yakın kuşak ve bir de uzak kuşak bulunmaktadır. "Inner or Marginal Crescent" olarak nitelendirilmiş Yakın Kuşak Almanya, Balkanlar, Türkiye, Hindistan ve Çin'i; "Outer or Insular Crescent" olarak nitelendirilmiş Uzak Kuşak A.B.D. , Kanada, İngiltere, Afrika ve Avustralya'yı kapsamaktadır. Teoride bahsedilen bu iki kuşak kalpgahın sahip olacağı gücün gelişmesi ve yayılmasında belirleyici kontrol noktaları olarak görülmektedir.

Mackinder, özel konumu ve iklimi nedeniyle deniz gücünün etki alanı dışında kalan, kara hakimiyetinin sağlanması için kazanılması gereken Kalpgah olarak bahsettiği alanı genişleterek merkez bölgeyi Avrupa Rusya'sı olarak güncellemiştir. Bunun üzerine teorisine göre merkez bölgesindeki hakimiyetin "dünya adası"nı kontrol edeceğinden; dünya adasındaki hakimiyetin de dünyayı kontrol edeceğinden bahsetmiş olup, merkez bölgesini kontrol etmenin ancak Doğu Avrupa'ya hakim olmaktan geçtiğini aktarmıştır.

Mackinder, kara hakimiyetine ilişkin varsayımlarıyla ortaya koyduğu teorisinde bazı jeopolitik açıklamalarda bulunmuştur. Bu, asıl olarak bir jeopolitik çalışmada başlıca kaynaklardan biri olan coğrafi unsurların insan hayatını ve politikayı şekillendirmede oynadığı rolün önemini anlatmaktadır. Mackinder mihver mevkiinde bulunmanın coğrafi önemini de şöyle ifade etmiştir: Rusya'dan başka bir millet orada bulunmuş olsaydı yine değişmezdi" demek suretiyle coğrafi etkenlere büyük ağırlık verdiğini ifade etmiştir²⁶. Mihver, Pivot veya Kalpgah olarak nitelendirilmiş bu bölge Mackinder'in tarif ettiği eşsiz coğrafi özellikleri nedeniyle kara hakimiyetini; kara hakimiyetine sahip olmanın sayesinde insan hayatını ve politikayı belirleyecek merkez üs olarak görülmüş bir jeopolitik teoridir.

1.3.1.2 Deniz Hakimiyet Teorisi

Kendisi Amerika Deniz Kuvvetleri'nde amiral olan Alfred Thayer Mahan jeopolitiğe ilişkin fikirlerini deniz hakimiyetinin üstünlüğü üzerine oluşturmuştur. Çalışmalarını jeopolitik terimini kullanmadan ortaya koymuş olup fikirleri ve görüşleri dünya hakimiyetine ilişkin güç mücadelelerini yansıttığından jeopolitiğe ilişkin çalışmalar olduklarını söylemek mümkündür.

Mahan, Mackinder'in savunduğu kara hakimiyetine benzer şekilde küresel düzeyde üstünlüğe sahip olmanın deniz gücünden geçtiğini savunmuş olsa da bunun bazı ön koşulları

²⁶ Gün, Suat, Klasik Jeopolitiğin Soğuk Savaş Dönemine Etkileri (Stratejik ve Jeopolitik Analiz), Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2006, s. 238

olduğundan da bahsetmiştir. Bunlar: Coğrafi mevkii, ülkenin fiziki yapısı ve sağladığı olanaklar, devletin elindeki arazinin genişliği, hükümetin yapısı, nüfus ve halkın ulusal karakteridir.

Coğrafi mevkii olarak ada devletlerinin yarı ada devletlerinden ve kara devletlerinden üstün konumda olduğunu düşünmektedir. Ada devletlerinin kara sınırlarını koruma ihtiyaçları bulunmamaktadır. Kara sınırlarını genişletmek üzerine çaba içerisinde bulunmak gibi bir ihtiyaçları da olmamaktadır. Yarı ada devletleri gibi askeri gücünü hem kara hem de deniz gücü olarak bölmek zorunda değillerdir. Bu nedenle onlar coğrafi mevkii olarak diğer devletlerden daha üstünlerdir.

Örneğin devletler, arazilerinin artan büyüklüğü doğrultusunda doğal limanlarının sayısını da muhtemelen arttırmış olacaklardır. Böylece denetim altında tuttıkları limanlar vasıtasıyla ticari kapasitelerini de arttırmak için önde olacaklardır. Ayrıca, deniz gücünde üstünlüğün sağlanmasında arazilerin büyüklüğü; buna göre şekillenecek olan kıyıların uzunluğu ve doğal limanların sayısı önemli bir yer tutsa da deniz gücünün oluşmasında halkın denizcilikle olan ilişkilerini de dikkate almak gerekmektedir. Denizcilik ve onunla ilişkili alanlara halkın göstereceği ilgi bu noktada devletlerin bir karakteri olarak ortaya çıkacaktır ki, bu karakterler devletlerin politikalarında önemli bir rol üstlenmektedir. Bu nedenle, deniz hakimiyetinin önemini savunmak için devlet politikalarının denizciliğe dair güçlü bir duruşa ihtiyacının olacağı açıktır. Mahan bu bağlamdaki düşüncelerini şu cümlesiyle desteklemektedir:

“Akıllıca ve dengeli bir şekilde yürütülen despotik yönetimler bazı devirlerde hür bir ülkede yavaş işleyen idare mekanizmasıyla yapılabilecek olandan daha büyük verimlilikte büyük bir deniz ticareti ve parlak donanma kurmuşlardır.”²⁷

Mahan’a göre karada önemli bazı kavşak noktaları bulunmaktadır. Bu noktalar, karadaki önemli merkezleri ve bunlar arasındaki ulaşım yollarını birbirine bağladıklarından kontrol altında tutulmaları gereklidir. Benzer şekilde deniz yollarının da önemli kavşak noktalarını oluşturabilecek liman, boğaz ve kanalların denizlerdeki denetim gücünün sağlanması için kontrol altında tutulması gerekmektedir. Böylece, denizlerdeki denetim gücüne sahip olan devletler, bu gücün getirdiği zenginliklerden faydalanacak ve dünyaya hakim olacaktırlar. Mahan bu iddiasına ilişkin görüşlerini şu sözleriyle desteklemektedir:

“Denizlerin ekonomik zenginliklerinden yararlanan taraf dünyaya hâkim olacaktır. Bu olanaklardan yararlanmak için deniz aşırı birçok üslere sahip olmak gereklidir. Bunu başarmak için silahlı bir donanma gereklidir.”²⁸

Mahan’ın bu noktada gerekliliğine ihtiyaç duyduğu ve donanma olarak ele aldığı askeri güç ile deniz kuvvetlerinden bahsettiği açıktır. Dünya hakimiyetine giden yolda deniz gücü kuvvetli devletlerin başarılı olabileceğini ve bu nedenle ada devletlerinin bunu başarabileceğini öngördüğünü söylemek yanlış olmaz. Çünkü Mahan’a göre kara gücü deniz gücünden daha üstün olmadığından kara devletlerinin sahip olacağı kara gücüyle ilgilenmemektedir. Yarı ada devletleri de hem kara hem de deniz gücü bulundurma ihtiyaçları nedeniyle kaynaklarını bölüştürmek ihtiyacı duyacaklardır. Ada devletleri ise yalnızca deniz gücüne ihtiyaç

²⁷ Suat GÜN, Klasik Jeopolitiğin Soğuk Savaş Dönemine Etkileri (Stratejik ve Jeopolitik Analiz), Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2006, s. 254

²⁸ Suat GÜN, Klasik Jeopolitiğin Soğuk Savaş Dönemine Etkileri (Stratejik ve Jeopolitik Analiz), Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2006, s. 254

duymaktadırlar. Bu nedenle Mahan, bir ada ülkesi olan Birleşik Krallığın dünya hakimiyetini sağlamasının muhtemel olacağını savunmuştur.

Özetlemek gerekirse, Mahan'ın dünya hakimiyetine ilişkin bakış açısıyla vermiş olduğu Deniz Hakimiyet Teorisi birçok noktasıyla jeopolitiğin bir ürünü olmuştur. Mahan başlıca ayırımını coğrafi koşullara göre yapmış olup dünya hakimiyeti için deniz gücünde üstünlüğü ele alan devletlerin başarılı olacağını öngörmüştür. Denizlerle çevrili devletlerin savunmalarının kolaylaşacağı ve bir kara devletine göre işgal edilmelerinin daha zor olacağı görüşüyle coğrafyayı merkezine oturttuğu kendi jeopolitik tasavvurunu ortaya koymuştur.

Mahan jeopolitiğe ilişkin değerlendirmelerini yaparken politikanın önemine de yer vermiştir. Devletlerin başarılı deniz politikalarıyla önemli kazanımlar elde edeceklerini düşünmüştür. Bu jeopolitiğin temel besin kaynağı olarak politikanın jeopolitik teorilere işleyişinin bir örneği niteliğindedir.

Mahan, dünya hakimiyetinde, Rusya kara gücü ile İngiliz deniz gücü arasındaki mücadelenin halen devam ettiğini belirterek, bu çatışma ve mücadelenin Asya'nın 30. ve 40. paralelleri arasında (Mançurya'dan Türkiye'ye kadar olan bölge) kalan "mücadele bölgesi" ne hakim olma amacına yönelik olduğunu iddia eder.²⁹ Mahan bu iddiasıyla tarafların bir amaç uğruna rekabet içerisinde olduklarını; rekabetin taraflarının güvenlik kaygıları barındırdığını; kaygıların bertaraf edilmesi için tarafların -yöntemini askeri gücü barındırdığı- bir mücadele verdiklerini ortaya koymuştur. Bu haliyle onun görüşlerinde yer verdikleri jeopolitik düşüncenin tam olarak kendisi olmaktadır.

²⁹ İşcan, İsmail Hakkı, "Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları", Uluslararası İlişkiler, Cilt 1, Sayı 2 (Yaz 2004), s. 65.

1.3.1.3 Hava Hakimiyet Teorisi

Harry Shacklin ve Giulio Douhet gibi isimler hava hakimiyetinin öncülüğü ile dünya hakimiyetine ulaşılabileceğini varsaymışlardır. 1.Dünya Savaşı'nın sonlarında ve 2.Dünya Savaşı süresince artan hava bombardımanlarının başarısını göz önüne alarak bu fikirlerini geliştirmişlerdir.

Hava Hakimiyet Teorisi'ne göre hava saldırılarına kara gücünün karşı koyma kabiliyeti zayıf olup, kara hedeflerine karadan ulaşmak hava saldırılarından daha zordur. Hava gücü ile derinliklerde ve özellikle kara gücüyle ulaşılması zor olan, doğal güvenlik sağlayan dağlar, sık ormanlar ve nehirler gibi alanlara taarruz daha etkili gerçekleştirilebilmektedir.

Deniz hakimiyetinde ihtiyaç duyulan iyi donanmaların ve bu donanmaların deniz aşırı bölgelerde güçlenmesi için gerekli üslerin hava saldırılarıyla kolayca parçalanabileceği düşünülmektedir. Denizlerde yer alan donanmaların da deniz hakimiyeti için ayrılacağı ve ayrı düşen donanmaların da savunma gücünün zayıflayacağı ve yok edilmesi kolay hedefler haline gelecekleri düşünülmektedir.

Her iki büyük savaşta da yaşandığı gibi hava saldırılarının düşman şehirlerine verdiği hasar ve yarattığı infial, bu bölgelerde yaşayan insanları korku ve paniğe sürükleyecek ve dolayısıyla hükümetleri teslim olmaya zorlayabilecektir. Üstelik bu saldırıların 1945 yılının 6 Ağustos sabahında B29 tipi bir bombardıman uçağından boyu 3 metreyi geçen bir atom bombasıyla sivilleri direkt olarak hedef alabilmiştir. Tarihin ilk atom bombası olarak bilinen "Little Boy" savunmasız sivil insanlara yarattığı yıkımla hava saldırılarının doğuracağı büyük felaketlerin boyutunun neler olabileceğini açıkça göstermişti.

Hava hakimiyetine ilişkin geliştirilen bu teoriler atom bombasının savunmasız sivillere karşı kullanılması ve aynı güce sahip olacak düşman kuvvetlerinin de benzer şekilde karşılık verebilecek gücünün bulunması ihtimalleriyle tartışılır olmuştur. Bir yandan geliştirilen

düşünce de hava saldırılarıyla yalnızca düşmana tahribat verilebileceği, saldırı bölgesine hakim olup elde tutmanın da kara gücüyle başarılabileceği olmuştur.

Harry Schaklin teorisinin güçlü olduğunu ve düşmanı durdurmanın en etkili yolu olduğunu iddia etmekteydi. Sovyetleri durduracak etkisi dolayısıyla hava hâkimiyeti teorisini Schaklin şöyle formüle etmiştir. ‘‘Merkez bölgesine hakim olan Doğu Avrupa’yı kontrol eder. Merkez bölgesine hakim olan eğer hava kuvveti ile alıkonmaz ise dünya adasını kontrol eder, dünya adasına hakim olan dünyayı kontrol eder. Onun için hava üstünlüğüne de sahip olmalıdır.’’³⁰

Schaklin, Mackinder’in şekillendirdiği kara hakimiyetinin üstünlüğünün kaynağını oluşturan merkez bölgeye hakim olan tarafın hava kuvveti ile alıkonmaması şartına bağlı olarak dünya adasını ve dünyayı kontrol edeceği; merkez bölgenin de kontrol edilmesi için hava gücüne ihtiyaç duyulacağı fikri ile hareket etmiş olması şunu gösteriyor: Schaklin de tıpkı diğer teorilerde olduğu gibi dünyayı güç bölgelerine ayırmakta ve bu bölgeleri coğrafi unsurların getirdiği avantajlar ve dezavantajlar üzerinde değerlendirerek kontrol etmenin yollarını aramaktadır. Bu sayede izlenecek yolun dünya hakimiyetine ulaşacağını düşünerek, dünyayı yönetecek bir merkezin olması gereğini de ortaya koymaktadır.

Schaklin teorisinde bahsettiği üzere merkez bölgede yer alan Sovyet gücünü rakip olarak görmekte ve dünya hakimiyeti için rekabet içerisinde bulunduğu Sovyetleri hedef göstermektedir. Amacı Sovyet yayılmasını önlenmek olmuştur. Bu görüşleriyle jeopolitiğin çalışma alanına girmiş ve gücü, güç mücadelesini, rekabet koşullarını dayandığı askeri yöntemi ve stratejisiyle jeopolitik bir öngörü sunmuştur.

³⁰ Suat GÜN, Klasik Jeopolitiğin Soğuk Savaş Dönemine Etkileri (Stratejik ve Jeopolitik Analiz), Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2006, s. 249

1.3.1.4 Kenar Kuşak Teorisi

Aslen bir gazeteci olarak bilinen Nicholas J. Spykman, Mackinder'in görüşlerini eski dünyanın ürünü olarak gördüğü ve kara hakimiyetini eleştirdiği çalışmasında Amerikan politikasını ve güvenliğini ele alarak Kenar Kuşak Hakimiyet Teorisi'ni ortaya koymuştur.

Teorisinde, Mackinder'in verdiği merkezin kilit bölge olma özelliğinde olmadığını aktarmıştır. Merkez ve kuşak bölgelerinden bahsederken Mackinder gibi bir ayrımı kullanmıştır. Ancak Mackinder'in aksine içeriden dışarı doğru değil bunun tersi yönde bir gelişimi öne sürmüştür. Spykman, merkez bölgesini çevreleyen "Rimland" olarak bahsettiği alanın dünya hakimiyeti için çıkış noktası olduğunu ileri sürerek, bu bölgeye hakim olduğunda dünya adasına ve bu sayede dünyaya hakim olunabileceğine inanmıştır.

Spykman, asıl sorunu kenar kuşağına kimin nasıl hakim olacağının belirlenmesi olarak görmüş ve Rimland (Kenar Kuşak) için şu bölgeyi tanımlamıştır: Kalpgah denilen toprakların etrafında; 20.000 millik bir çember boyunca tehlikeye açık Kenar Kuşak-İç Hilal (Rimland) ülkeleri vardır: Batı Avrupa ve İskandinavya, İtalya, Yunanistan, Türkiye, Arap memleketleri, İran, Afganistan, Hindistan, Burma, Tayland, Malaya, Kore, Vietnam ve ada devletleri olan Britanya, Endonezya ve Japonya.³¹ Bu doğrultuda kenar kuşağın gelişiminin Mackinder'in Kalpgah bölgesinin etkisini azaltacağını ve merkez bölgesinin ilerlemesine engel teşkil edeceğini öngörmüş; aksi durumda kenar kuşağının Sovyetlerin elinde olması halinde, bu kuşağın batısında yer alan devletlerin de Sovyet tehlikesinde olacağı düşüncesiyle hareket etmiştir.

³¹ Sait Yılmaz, Jeopolitik ve Jeostrateji, s:10, [http://www.academia.edu/7648509/Jeopolitik ve Jeostrateji](http://www.academia.edu/7648509/Jeopolitik_ve_Jeostrateji), e: 10.11.2018

Spykman, kendi tezini "Mackinder'in mütalaası yanlıştır. Yaşlı dünyanın politik güçleri için bir slogan olacaksa şu şekilde olmalıdır: Kim Rimland'ı kontrol ederse Avrasya'ya hükmeder; kim Avrasya'yı kontrol ederse Dünyaya hükmeder" şeklinde özetler.³²

Jeopolitiğin başlıca kaynaklarından biri olan bu teorisiyle Spykman, devletlerin politikalarının dünyanın üzerinde hangi konumda olduklarına göre şekilleneceğini düşünmüştür. Devletlerde yer alan hükümetlerin, hükümetlerin bakanlarının ve görevlilerinin değişebileceğini ancak coğrafyalarının orada sürekli olduğunu ve bu nedenle coğrafyanın dünya siyasetinin en önemli faktörü olduğunu aktarmıştır. Coğrafya ve dış politika arasındaki ilişkiyi bu haliyle ortaya koyarak devlet, dış politika, coğrafya üçgeninde yer alan kendi jeopolitik ilkelerini ortaya koymuştur.

1.3.2 Klasik Jeopolitiğin Realist Düşünceye Olan Eğilimi

Birçok kitleye hitap etmiş realizm düşüncesi, çok sayıda farklı tanımlamalarının olmasının yanında her birinde temel olarak görülen benzerlikleri, onu ayırt edici nitelikleri de içerir: insanların bencilliği, gücün önemi, güvenliğin önceliği gibi.

“Siyasette biz, insanların tümü kötüymüş ve uygun durumlarda içlerindeki kötülüğü her zaman dışa vuracaklarmış gibi davranmalıyız³³.” Realizmin temel varsayımlarından biri olan bu söz, jeopolitik düşüncenin siyasa yapım sürecinde de kendisini göstermiştir. Devletler fırsat/tehdit algılamalarını oluşturdukları süreçler boyunca buna uyumlu politika ve dolayısıyla buna uyumlu siyasa yapımının çabası içine girmişlerdir. Örneğin devletlerin bir politikalarını tebaalarına etkili bir şekilde aktarması çabalarında bunu görmek mümkündür. Adı adı ister bir tehdit isterse de bir fırsat algılamasıyla beraber kullanılsın(yakın zamanda sıkça duyduğumuz

³² İşcan, İsmail Hakkı, “Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları”, Uluslararası İlişkiler, Cilt 1, Sayı 2 (Yaz 2004), s. 63-64.

³³ BURCHILL Scott, LINKLATER Andrew, NARDIN Terry, DEVETAK Richard, DONNELLY Jack, PATERSON Matthew, REUS-SMIT Christian, TRUE Jacqui, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, Küre Yayınları, İstanbul, 2014, s. 55.

dış güçlerin oyunları, dış mihraklar, dışarıdan bir el, milli menfaatlerimiz gibi.), politika üretim sürecinde aktörlerin seçtiği kelimelerin çoğu “bir öteki” anlatmaktadır. Burada benimsetilmeye çalışılan “öteki”, realist düşüncenin ürünü olan, zaten kötü ve içerisindeki kötülüğü her an dışarı vuracakmışçasına çabalayan; bunun önüne geçilmesi adına önlem alınması gereken nitel veya nicel bir karşıtlık nesnesidir. Bu haliyle devletlerin siyasa yapım sürecinde kullandıkları jeopolitik söylemler ve yöntemler realizmin savunduğu karşıtlık nesneleriyle paralel bir çerçeve çizmişlerdir.

Realizmin sıkça başvurduğu karşıt olmak, doğal olarak tedbir almayı, gerektiği yerde var olan gücünü kullanmanın yollarını aramayı; tedbir almanın sonucunda önceden planlı ya da plansız hamlelerin var olması gerektiğini gösterir. Bir kimseyi, bir devleti ya da jeopolitiğin konusuna giren bir aktörü tedbir almaya yönelten, yapması gerektiğine inandığı hamlelerini planlamaya sevk eden, çıkarlarını maksimize etmeye yoğunlaştıran; korkudur. Bu noktada da jeopolitiğin şu düşüncesi karşımıza çıkmaktadır: Bir kimsenin kazanç peşinde olmadığı yerde dahi korku savunma savaşına yol açar, çünkü bir kimsenin kendisini güvence altına alabilmesinin öngörülebilir daha makul bir yolu yoktur.

Devleti savunma savaşına yönelten bu korku hissi, devleti buna uygun politika üretmeye mecbur bırakır. Söz konusu siyasa yapmak olduğunda sürecin gereği ve realizme uygun olarak devletler içlerindeki kötülüğü ortaya çıkarmak adına fırsat kollayan bir yapıya bürünmek durumundadır. Devletlerin bu yapılarını en iyi şekilde anlatan özne yine “bir öteki” olmaktadır. Özellikle belirtmek gerekir ki, devletin çıkar peşinde koşmadığı bir ortamda dahi korkunun savunma savaşına yol açtığını iddia eden realizm, bu düşüncesiyle savunma savaşına sebep olan bir karşıt unsurun varlığını ve dolayısıyla kendisini önlem almaya sevk eden, düşman olarak nitelendirilen bu karşıtlığın kötü olduğunu betimlemeyi ve içindeki kötülüğü her an dışarı vuracağını kabul etmektedir. Bu haliyle realist düşüncenin temel kabulleri içerisinde yer alan bu iddianın jeopolitik düşüncenin oluşmasında da yer aldığını görebilmek mümkündür:

Spykman, kenar kuşak teorisinde “Kalpgah sahası (Heartland), hiç olmazsa yakın bir gelecek için bir güç merkezi olacak nitelikte değildir. Stratejik hammadde kaynaklarının

bulunduğu bir bölge olan Asya ve Uzak Doğu’da güç dengesinin korunmasının önemi üzerinde duran Spykman, herhangi bir gücün güç dengesini bozarak bölgeyi egemenliği altına almasının yalnız Amerikan çıkarlarını tehdit etmekle kalmayacağını, bütün dünya açısından da bir tehdit haline gelebileceğine işaret etmektedir. Spykman; coğrafya, nüfus, doğal kaynaklar ve kendi kendine yeterlilik bakımından Eski Dünya’nın göreceli üstünlüğünün söz konusu olduğunu, bu nedenle de burada ortaya çıkacak hegomonik bir gücün Yeni Dünya açısından büyük bir tehdit oluşturacağını, böyle bir durumda ABD’nin siyasi ve stratejik olarak kuşatılmış olacağını belirtmektedir³⁴.’’ Realist düşünce ile geliştirilmiş kenar kuşak teorisinin bu bakış açısını politikalarına da yansıtmış olan A.B.D. nin Soğuk Savaş dönemi boyunca kendisini önlem almaya sevk eden, düşmanı olarak gördüğü Sovyetler’e karşı savunma savaşı ortaya koyduğu bilinmektedir. Bu amaçla Afganların Sovyetler işgaline karşı desteklendiği, Afganistan’a komşu Müslüman ülkelerde de radikal İslamcılara destek verildiği görülmüştür.

Realizm, devlet adamlarının gerektiğinde kötü olmayı bilmesini, ulusal menfaatlerin ön planda tutulmasının öncelikli olduğu hallerde ahlak ilkelerinin dışına çıkılarak hareket edilebilmesini savunur. Machiavelli’ye göre düşman devletin tamamen imha edilmesi savaşın ana hedefi olmalıdır. Gerçek savaş hayatta kalma mücadelesidir. Ülkenin güvenliği bir karara bağlı ise, adalet veya adaletsizlik, insanlık veya zulüm, şeref veya utanç düşünülmemelidir.³⁵

Bu nedenle, aktörlerin verdikleri mücadele hayatta kalma adına bir çaba gerektiriyorsa, bu kararları almakla yetkili devlet adamları klasik ahlak normlarının dışına çıkmayı öğrenmek ve gerektiğinde önemli kararları alırken bu normlarla uyuşmayacak şekilde davranmayı bilmek zorundadır. Ne zaman ve ne sıklıkla bu ilkelerin dışına çıkılabileceği konusunda ise, realist düşünce anarşi durumunu işaret etmektedir. Devletler anarşi durumunda kötü olmayı

³⁴ Sait Yılmaz, Jeopolitik ve Jeostrateji, s:11,
http://www.academia.edu/7648509/Jeopolitik_ve_Jeostrateji, e:13.11.2018

³⁵ Suat Gün, Klasik Jeopolitiğin Soğuk Savaş Dönemine Etkileri (Stratejik ve Jeopolitik Analiz), Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2006, s. 127

becerebilmek, ahlaki ilkelerin dışına çıkmayı ve alacakları kararlarda ahlaki kaygıları göz ardı etmeyi başarmak zorundadırlar.

Realizmin bu bakış açısının jeopolitiğe ilişkin yansımalarını şu şekilde görebiliriz: ‘‘Hausofer’e göre geniş alan bir devletin büyüklüğü için gereklidir. Dahası Hausofer, eğer bir devlet alan kazanmazsa ortadan silinebilir görüşünü savunur.³⁶’’ Dolayısıyla eğer devlet silinebileceğini öngördüğü bir izlenime sahip ise (ki bu durum anarşik bir ortamın olduğunu aktarır), kötü olmayı becererek ahlaki ilkelerin dışında hareket edebilecektir.

Anarşinin varlığı, ahlaki kaygıları sorgulayacak bir ortam teşkil etmemektedir. Bu durumda ahlaki normların peşinden koşularak hareket edilmemelidir. Karar alıcılar için tehdit algısının baskın olduğu, kişisel ve/veya ulusal çıkarların ön planda tutulmasının zaruri olduğu bu ortamda, ahlak ilkelerine bağlılığın sorgulanmaması ve alınacak kararlarda adalet, insanlık gibi olguların arka plana atılması gerekliliği savunulur. Çünkü anarşi ahlaki değerlerin sınırları içerisinde hareket etmeyi kısıtlayıcı yapıdadır. Dolayısıyla anarşik ortamlarda karar alıcılar ahlaki normları bir kenara bırakarak hareket edeceklerdir ki, bu durumu Alman jeopolitiğinin yayılmacı politikalarında görmek mümkündür. Almanlar bu politikalarında bahsedilen ahlak normlarının sınırlarının olmadığı düşüncesiyle politik sorunların çözümünde savaştan başka bir yol öngörmemişlerdir. Meselâ Alman Jeopolitikçilere göre sınır, dünya hâkimiyetine doğru ilerlerken Almanya'nın geçici olarak durduğu yerdir. Sınırlar kolayca aşılabilir, değiştirilebilir ve öteye itilebilir bir şeydir. Hâlbuki uygulamada, sınırlar, tahammül hudutlarının son bulduğu, hazmedilmesi, geri çekilmesi asla kabul edilemeyen direnç noktaları olarak ortaya çıkmıştır. Sınır sorunları tarih boyunca savaşların temel sebepleri arasında yer almıştır.³⁷

Kendilerine tarihte önemli yer tutmuş olan ve temelinde realist düşünceden beslenen jeopolitik teoriler, Thomas Hobbes’un realizm düşüncesini anlatan ünlü kitabı Leviathan’ın da

³⁶ M. Hayati Taban, Klasik ve Eleştirel Jeopolitiğin Karşılaştırılması ve ‘Stratejik Derinliğin’ Bu Bağlamda İncelenmesi, s.26, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/303084>, e:13.11.2018

³⁷ Suat GÜN, Klasik Jeopolitiğin Soğuk Savaş Dönemine Etkileri (Stratejik ve Jeopolitik Analiz), Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2006, s. 222

izlerini taşımaktadırlar : ‘‘Düşmanlık; rekabet, güvensizlik ve şan/şeref tutkusuyula artar. İlki insanı kazanç için istilaya ve saldırganlığa yöneltir; ikincisi emniyet arayışına; üçüncüsü ise ün ve şöhrete iter. Bir kimsenin kazanç peşinde olmadığı yerde dahi korku savunma savaşına yol açar, çünkü bir kimsenin kendisini güvence altına alabilmesinin öngörülebilir daha makul bir yolu yoktur³⁸.’’ Hobbes’un bu sözlerinin jeopolitik teorilere yansımaları şu şekilde görülmektedir:

İngiliz ekolünün başlıca mimarı Mackinder’in kara hakimiyet teorisinde ortaya attığı ‘‘Heartland’’ , Amerikalı Nicholas Spykman’ın İngiliz ekolüne karşı çıktığı ‘‘Rimland’’ tezlerinde de bahsedildiği üzere ortaya koyulan tabloda jeopolitiğin taraflara sağlayacağı dünyaya hakimiyettir. Dünyaya hakim olma mücadelesinin gerekçeleri de rekabet ve güvensizlik duygusundan başkası değildir. Çünkü emniyet arayışına yönelten güvensizlik dürtüsü; bir kazanç (şan/şeref tutkusu) peşinde koşulmadığı halde dahi savunma(ve gerekirse saldırı) sanatını icra etmenin yollarını aramaktır. Bu sanatı icra etmenin yollarını aramaya koyulan hangi aktör(devlet, devletler topluluğu) olursa olsun, bu onun rekabet (‘‘2>1’’³⁹) içerisinde olduğunu gösterir. Bu durumda konusunu birden çok tarafın oluşturduğu rekabet ortamında tarafların nihai amacı (Heartland ve Rimland teorileri penceresinden de bakıldığında) dünyaya hakim olmaktır.

Realizm ekolünün bir diğer üyesi Kjellen, devletlerin uluslararası ilişkilerde bireylere benzer şekilde hareket ettiklerini düşünmektedir. ‘‘Devletlerin fertler gibi akıl ve şuur sahibi varlıklar olduğunu ifade etmekte; hatta fert-devlet uzviyet birliği düşüncesinde daha da ileri giderek: devletler fertler gibi konuşur ve hareket eder, kongreler ve toplantılar akdeder, sulh içinde yaşar veya harp eder, devletler de fertler gibi birbirini kıskanır, birbiriyle dost veya düşman olur⁴⁰’’ şeklinde özetlemektedir. Devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerinde Kjellen’in

³⁸ Burchill, Diğerleri ve Scott, Uluslararası İlişkiler Teorileri, 2014, İstanbul, s.57

³⁹ Çünkü: 2=1+1 ise, 2’yi 1’den büyük yapacak en az iki adet 1 e ihtiyaç vardır. 1=1+0 ve 1≠0+0 ise, 1 tek başınadır, tektir. Savunma veya saldırı için çalışma içerisinde olmak tek olmadığınız anlamına gelir.

⁴⁰ SANDIKLI, Atilla; Jeopolitik ve Türkiye, Riskler ve Fırsatlar, BİLGESAM, İstanbul, 2011, Rapor no:27, s.7

bahsettiği şekilde hareket ettiklerini göz önünde bulundurduğumuzda, bu ilişkilerin, jeopolitiğe uygun bir hal aldığını görmek mümkündür. Devletlerin fertler gibi konuşup hareket etmeleri, sulh veya harp etmeleri; bu haliyle dost veya düşman gibi yaşamaları jeopolitiğin kapsamı içerisinde kalmaktadır. Çünkü devletlerin fırsat/tehdit tanımlamaları, yaşam alanlarına dair kararları, arzu ve isteklerinin tümü onları bir fert gibi yaşamaya, soru sormaya, sorgulamaya ve harekete geçmeye çağırmaktadır ki, Kjellen'in devletler için öngördüğü bu yaşam dinamikleri en nihayetinde devletlerin jeopolitiğinden başkası değildir. Bu haliyle, devletlerin realist düşüncenin öngördüğü yaşam tarzına uygun bir jeopolitiğe sahip oldukları ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda anlatıldığı üzere jeopolitik teorilerin realizm düşüncesinin kollarında doğuşu ve ilerleyen yıllarda uluslararası ilişkilerde yer alan aktörlerin uygulamaları göz önüne alınarak yapılan incelemelerden elde edilen temel sonuçlar şu şekilde özetlenebilmektedir:

- ❖ Jeopolitik tasvirinde daima bir coğrafyaya ihtiyaç duyulmaktadır. Burada sözü edilen coğrafya, elbette ki fiziki anlamının ötesindeki coğrafyadır.
- ❖ Jeopolitik incelemeler, rekabet içerisinde yer alan birden çok unsurun varlığını kabul etmekle başlar.
- ❖ Hükmetme, hakim olma ihtiyacı, jeopolitiğin konusu içerisinde kendisine yer bulan her bir aktörün en temel arzusudur.
- ❖ Jeopolitiğin konusu içerisine giren her yapının amacı, kendi çıkarlarını en iyi seviyede tutmak olmalıdır; bu saldırganlığa, şan/şeref peşinde koşmaya ve dolayısıyla sınırların genişletilmesine olan ihtiyacı vurgular.
- ❖ Her devletin kendine özgü fırsat/tehdit tanımlamalarının olması gerekliliği ve bunun doğal sonucu olarak ortak ilgilerin oluştuğu noktada savaşların olacağı kabul edilir.

❖ Jeopolitik, karmaşık ilişkiler ağına sahip bir yapının mevcudiyetinin ön kabulünü gerekli kılar.

❖ Jeopolitik, devletler, devlet toplulukları gibi çok sayıda yapıyı ve bunların birbirleriyle olan ilişkilerini içerisinde barındıran karmaşık bir ağ gibi sarılmış, dinamik yapıdadır.

İKİNCİ BÖLÜM

ELEŞTİREL JEOPOLİTİK

2.1 Eleştirel Jeopolitiğin Tarihsel Çerçevesi

İki büyük savaşı yaşayan dünya devletleri, bu savaşlardan elde ettikleri tecrübelerini değerlendirmek için bir fırsat elde etmişlerdir. Bu fırsat 2. Dünya Savaşı sonrasında gelinen iki kutuplu dünya düzenindeki bekleme süresini kapsamıştır.

Yaşanmışlıklar, nelerin yaşanabileceğinin araştırılmasında ve ortaya koyulmasında ilham kaynağı olmuştur. Bu dönemde, dünyanın ileri gelen üniversitelerinin sosyal bilimler çalışanları için çok sayıda değerlendirme yapmaya olanak sunan veriler ortaya çıkmıştır. Uluslararası ilişkilerde ve onun başlıca söylemlerinden biri olan jeopolitikte de alışlagelmiş düşüncelerin ve bu düşüncelere ilişkin teorilerin geçmiş olduğu testlerden elde edilen sonuçlar çeşitli değerlendirmelere konu olmuştur.

Jeopolitik açısından bir değerlendirme yapıldığında teorisyenlerin ve jeopolitik üzerine düşünürlerin, dünyanın yaşadığı büyük tecrübeler karşısında farklı bir tutum ortaya koymaya başladığı görülmüştür. Başlangıcı 20.yüzyılın başlarına denk gelen düşüncel dönüşümden jeopolitik de kendisine düşen payı almıştır. Günümüzde eleştirel jeopolitik olarak adlandırdığımız; jeopolitiğe karşı yeni bir muhalif duruş olarak ortaya çıkmış görüşler 20. Yüzyılın ilerleyen yıllarında kendisine fazlaca destek bulmuştur.

1929 yılında Karl Wittfogel Almanya'daki yazılarıyla eleştirel jeopolitiğin ilk bakış açılarını ortaya koymuştur. Wittfogel'in karşı duruşunun başlıca kaynağını Karl Haushofer ve Georg Elgelbert Graf'a yönelttiği eleştiriler oluşturmuştur. Haushofer'in jeopolitik projesini şiddetle eleştiren Wittfogel, ZfG'nin jeopolitiği burjuva sınıfının varlığını korumaya ve emperyal politikalarını sürdürmeye dönük bir araç olarak keyfi bir biçimde kullandığını ileri

sürmüştür.⁴¹ Wittfogel'in burjuvanın yükselişine devam etmesi karşısında takındığı tutum bu haliyle Karl Marx'a benzer şekilde kapitalizme yöneltilen Marksçı eleştirel bakış açısı olarak görülebilmektedir. Bu nedenle, Wittfogel'in Marksist bakış açısı eleştirel jeopolitiğin terimsel olarak kullanılmasından ziyade genel bir görüşü ortaya koymaktadır. İlerleyen yıllar ise eleştirel jeopolitik görüşe güven duyulmaya başlanan bir ortamın oluşmasına uyum sağlamış ve eleştirel jeopolitiğin gerçeğin ne olduğuna ilişkin güvensizliğini ortaya koymuştur. Eleştirel jeopolitiğin ilk adımları olarak, ''Wittfogel'in eleştirel jeopolitiğin tarihi içindeki en önemli katkısı jeopolitiğin bilimsellik iddiasına olan kuşkucu bakışıyla, bu bilimin burjuva sınıfı aracı olarak onların çıkarlarına hizmet etmesidir⁴²'' şeklinde aktarmak mümkündür.

İlerleyen yıllarda eleştirel jeopolitiğin başka bir savunucusu olarak Yves Lacoste isminin tarihteki yerini aldığını söylemek mümkündür. Kendisi bir coğrafyacı olan Lacoste, 1970'li yıllara gelindiğinde eleştirilerini coğrafya ve onun üzerinden üretilen jeopolitik bilginin aktarılması temelinde yoğunlaştırmıştır. Coğrafyanın siyasi ve askeri açıdan jeopolitik bir inceleme alanı sunmasından faydalanılarak üretilen jeopolitik bilgiyi, iktidarın yönetilenler tarafından sorgulanmasının önüne geçilerek üstünün örtülmesine olanak sağlayacak biçimde olduğu görüşündedir. Üretilen jeopolitik bilginin, devletin kazanımlarını, başarımlarını ve biricikliğini aktardığı; ulusal kimliği ortaya çıkaran ortak bilinci ortaya koyduğu ancak, iç sorunları gizlediği kanaatindedir. Lacoste bununla ilgili olarak '' Bu bakımdan birçok ülkede olduğu gibi Fransa'da da coğrafya eğitiminin müfredata konmasının asıl amacı coğrafi alanı daha detaylı düşünmeyi öğretmek ve ülkeyi yeryüzünde konumlandırmaya yarayan kavramsal araçları yaymaktan ziyade, vatanın felaketlerini ve başarılarını anlatan tarih öğretimine eşlik etmektir. Böylece okul coğrafyası söyleminde ulusun iç politik sorunları gizlenmektedir⁴³'' der.

⁴¹ Murat Yeşiltaş, Türkiye'yi Konumlandırmak: Jeopolitik Zihniyet Ve Türkiye'de Ordu, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012, s.69

⁴² Murat Yeşiltaş, Türkiye'yi Konumlandırmak: Jeopolitik Zihniyet Ve Türkiye'de Ordu, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012, s.70

⁴³ Murat Yeşiltaş, Türkiye'yi Konumlandırmak: Jeopolitik Zihniyet Ve Türkiye'de Ordu, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012, s.74

Lacoste benzer biçimde coğrafya öğretisinin okullarda uygulanması yönteminin de sorgulanması gerektiğine inanmıştır. Okullardaki öğretilerin aktarılış biçimlerinin coğrafyada olan biten politik gelişmelerden arındırılarak, salt haritalar şeklinde sunulmasına karşı çıkar. Bu yöntemle jeopolitiğin temel dayanaklarından olan toprak ve güç; dolayısıyla gücün sağlayacağı iktidar ve hegemonyanın haritalar üzerinde basitleştirilerek sunulmasıyla jeopolitiğin incelenmesinin üstü dolaylı olarak örtülmüş olmaktadır. İzlenilen bu metot iktidarın yönetim biçiminin sorgulanmasını da doğal olarak gizlemektedir. Söz konusu yaklaşım, temel olarak coğrafya disiplininin çeşitli iktidar biçimleri ile olan ilişkilerini göstermek amacıyla ortaya koyulmuş olsa da Lacoste'un temel hedefi epistemolojik bir soruşturmayı gündeme getirmekten ziyade coğrafyanın stratejik bir bilgi olarak bilimsellik iddiasının arkasına saklanarak nasıl [kötüye] kullanıldığını göstermektir.⁴⁴

Lacoste 1970'lerde eleştirel jeopolitiği kavram olarak ele almamış olsa da devlet-iktidar-coğrafya üçgeninde bir perspektif ortaya koymuştur. Eleştirel jeopolitiğin bir kavram olarak ise ilk kez Simon Dalby tarafından Lacoste'a yakın tarihlerde kullanıldığı görülmüştür. Dalby'nin (1990) dediği gibi “ siyasetin coğrafi olarak belirlenmesi siyasetinin” kritiğini yapan ve alternatif siyasal tahayyül biçimlerinin var olduğunu göstermeye çalışan “muhalif” bir pozisyon olarak ortaya çıkmıştır.⁴⁵ Eleştirel jeopolitik, alışlagelmiş iktidar ve güç anlatımlarının coğrafya temelli masum görüntüsünün altında hiç de masum olmayan, bir takım basitleştirilmiş ve dikte edilmiş saklı gerçekliklerin olduğunu anlatmıştır. Dalby eleştirel jeopolitik için, jeopolitiğin gizlenen gerçekliklerinin bilimsellik dışı olduğu iddiasındaydı. Kendinden önceki ve kendinden sonra gelecek eleştirel jeopolitik düşünürlerine ilham kaynağı sunmuş ve coğrafya temelli jeopolitik söylemlere karşı kuşkulu bir bakış açısı geliştirmiştir. Bu bakış açısıyla, Dalby ve onun izinden hareket eden Foucault ve Agnew gibi eleştirel jeopolitiğin

⁴⁴ Murat Yeşiltaş, Türkiye'yi Konumlandırmak: Jeopolitik Zihniyet Ve Türkiye'de Ordu, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012, s.76

⁴⁵ Derleyenler: Yeşiltaş M. , Durgun S. , Bilgin P. ,Türkiye Dünyanın Neresinde? Hayali Coğrafyalar, Çarpışan Anlatılar, Koç Üniversitesi Yayınları, Şubat 2015, İstanbul, s.20

önde gelen isimlerinin jeopolitik söylemlerde üstü örtülü biçimde yer alan güç ve iktidar gibi söylemlerin sorunsallaştırılmasının önünü açtıkları söylenebilir.

Dalby'nin eleştirel jeopolitiğe ilişkin ilk kez kavramsal olarak bir açıklamada bulunduğu 90'lı yıllar, Foucault, Tuathail, Agnew ve Derrida gibi çoğunluğu asıl olarak coğrafyacı olan bu isimlerin eleştirel jeopolitiğe yaptıkları bilimsel katkıların zirveye çıktığı dönem olmuştur.

2.2 Eleştirel Jeopolitik Çalışmaları

Wittfogel'in eleştirel jeopolitiğe ilişkin genel görüşleri ve Yves Lacoste'un eleştirel jeopolitiğin incelenmesinde devlet merkezci bir yapının sorgulanmasının önüne açtığı değerlendirmeleri eleştirel jeopolitiğe ilişkin ilk çalışmalar olmuştur. Dalby'nin terimsel olarak eleştirel jeopolitiği ele alması ise bu alanın ilk resmi ürünü olarak öne çıkmıştır. Ancak, özellikle Foucault'un "söylem" ve "yönetim" üzerine yaptığı çalışmaların bu alanın gelişmesinde büyük katkı sağladığı görülmektedir. Foucault ve Dalby'nin öncülüğünde gelişen bu düşünce akımı diğer düşünürlerin yaptığı katkılar sonucunda bir araştırma yöntemi ve düşünce metodu olarak 'Eleştirel Jeopolitik Çalışmalar' ana başlığı olarak nitelendirilebilecek biçimde dünyaya tanıtılmıştır. Bu çalışmaları başında Simon Dalby'nin *American Geopolitics and Soviet Threat: The Case of the Committee on Present Danger* isimli doktora tezi, O Tuathail'in *Critical Geopolitics: Social Construction of Space and Place in the Practice of Statecraft* (1989) isimli doktora tezi ile O Tuathail'in "Language and Nature of the New Geopolitics" isimli makalesi, Simon Dalby'nin *Creating Second World War*, Agnew'in *Geopolitics: Re-visioning World Politics*, yine Agnew'in Corbridge ile birlikte yazdıkları *Mastering Space* isimli çalışmaları gösterilebilir.

2.2.1 John Agnew

John Agnew eleştirel jeopolitiğe ilişkin çalışmalarında dünya siyasetinin anlamlandırılması ve açıklanması üzerine yoğunlaşmıştır. Dünya siyasetinin belirlenmesinde başlıca rolün tarihin seyrini değiştiren önemli olaylarda olduğundan bahsetmiştir. Bu olayların hem ekonomik hem de askeri açıdan küresel güç mücadelelerini değiştirdiği ve dünya siyasetinin bu olaylar bağlamında şekillendiğini öne sürmüştür. Agnew, dünya siyasetini farklı dönemlere ayırarak önemli olayları analitik bir çerçeveden yorumlama yolunu tercih etmiş, bu olayların oluşturduğu farklı uluslararası ortamların jeopolitik ile ilişkisine dair fikirlerini ortaya koymuştur.

Agnew jeopolitiğe ilişkin yürüttüğü dünya siyasetini anlama çalışmalarında üç jeopolitik dönemden ve jeopolitik dönemlere ilişkin üç söylem ve temsil biçiminden bahsetmektedir. Agnew'in bahsettiği şekliyle bu üç dönem sırasıyla Britanya Jeopolitik Düzeni, Emperyallerarası rekabetin jeopolitik düzeni ve Soğuk Savaş jeopolitik düzenidir. Bu jeopolitik dönemlere etki etmiş temsil ve söylemler de sırasıyla medeniyet jeopolitiği (Civilization Geopolitics), doğal jeopolitik (Natural Geopolitics) ve ideolojik jeopolitiktir (Ideological Geopolitics). (Tablo 1) Medeniyet jeopolitiği 1815-1875, doğal jeopolitik 1895-1945 ve ideolojik jeopolitik ise 1945-1990 yıllarını kapsamaktadır.⁴⁶ Agnew bahsettiği jeopolitik dönemleri ve bu dönemlere ait jeopolitik temsil biçimlerini isimlendirirken dönemin koşulları ve bu koşulların getirdiği sıkıntılar doğrultusunda hareket etmiştir. Kullandığı isimlerin dönemin dünya siyasetinin değerlendirilmesinde referans olarak alınabileceğini ve böylelikle tarihsel düzen içerisinde jeopolitiğin daha anlaşılır olacağını öngörmüştür. Agnew bunu şu şekilde anlatmaktadır: 'Bu nedenle jeopolitik söylemin dönemlere ayrılması temsil ve pratiklerin karmaşık akışını daha açık bir şekilde daha da basitleştiriyor⁴⁷.'

⁴⁶ John Agnew, *The Three Ages of Geopolitics: Re-visioning World Politics*, 2.Baskı, Taylor ve Francis E-Library, 2004, s. 86

⁴⁷ John Agnew, *The Three Ages of Geopolitics: Re-visioning World Politics*, 2.Baskı, Taylor ve Francis E-Library, 2004, s. 86

Tablo 1: Agnew'e G6re Jeopolitik D6nemler ve S6ylemler

<u>JEOPOLİTİK DÜZENLER</u>	<u>JEOPOLİTİK SÖYLEMLER</u>
Britanya Jeopolitik D6nemi (1815-75)	Medeniyet Jeopolitiği
Emperyallararası Rekabet Jeopolitik D6nemi (1875-1945)	Doğal Jeopolitik
Soğuk Savaş Jeopolitik D6nemi (1945-90)	İdeolojik Jeopolitik

Kaynak: Agnew, J., The Three Ages of Geopolitics: Re-visioning World Politics, 2.Baskı, Taylor ve Francis E-Library, 2004.

2.2.1.1 Medeniyet Jeopolitiği

Agnew'e g6re medeniyet jeopolitiği 1815 den 1875 e kadar etkisini g6stermiştir. Bu d6nemin başlıca 6zelliği ise Avrupa'da yaşanan din savaşlarının ortak bir Hristiyanlığın temelini kaybetmesine verilen bir tepki olmasıdır. 6nk6 1875 yılına dek Avrupa 6lkeleri ortak bir b6t6nl6k içerisinde birbirleriyle ilgilenmekle meşgul olmamışlardır. Bunun yarattığı etkiyle, ekonomik b6y6me İngiltere'nin 6nc6l6ę6nde Avrupa'dan d6nyaya genişlemiştir. Son 6r6nlerin satılacağı pazarlara ulaşılmasıyla Avrupa devletleri geniş bir ticaret ağı yaratmışlardır. Ancak, zaman içerisinde y6kselen ticaret hacmi ve ticaret ağıyla İngiltere Avrupa'dan kopmuştur. İlerleyen s6rete İngiltere'ye meydan okuyan başka devletlerin de ortaya çıkması ve ulus-devletin yaygınlık kazanması medeniyet jeopolitiğinin bitişini hazırlamıştır.

Medeniyet jeopolitiği Avrupa'nın biricikliğine adanmış, 6zelinde politik-ekonomik hassasiyetleri barındıran bir d6nem olmuştur. K6klerinde Avrupa'ya olan bağlılığın ve Avrupa'nın 6st6nl6ę6 6zerine inşa edilmiş gerçekliklerin yer aldığı, ancak kibirli olan bu inanç, d6nya ekonomisini y6nlendiren ve kontrol eden - 6nc6l6ę6n6 İngiltere'nin yaptığı- Avrupa'nın başarısını bu d6nemde meşru kılmıştır. Avrupalıların d6nyaya dair merakları ve belki de

korkuları jeopolitiğin Avrupalılar üzerinden yazılmasına olanak sağlamıştır. Bahsedildiği üzere Avrupa medeniyetinin yegane olmasını merkezine alan ve ekonomi-politik temelli bu jeopolitik dönem, İngiltere'nin Avrupa'dan ayrılışının; Fransa ve Almanya gibi ülkelerin kendi imparatorluklarını inşa etme arzularının; kısmen bu devletlerin ekonomilerini büyütme çabalarının ve kısmen de İngiltere'nin karşısında duracak bir meydan okumanın ortaya çıkmasıyla son bulmuştur.

2.2.1.2 Doğal Jeopolitik

19.yüzyılın sonlarında jeopolitik, medeniyetin bir özelliği olmaktan uzaklaşmıştır. Agnew'in 1875 – 1945 yılları arasında geçtiğini düşündüğü ve doğal jeopolitik/doğallaştırılmış jeopolitik düzen olarak adlandırdığı bu dönemde jeopolitik, devletlerin anlayışlarında yaşanan değişimle şekillenmeye başlamıştır. Bu, büyük ölçüde devletlerin coğrafyayı büyüme amacıyla tasvir edişlerini durduramadıkları ve jeopolitiğin ekonomik emperyal düşünceler ışığında evirildiği bir dönem olmuştur.

1. Dünya Savaşı'na giren grup devletlerin medeniyet jeopolitiğinin yaşandığı dönemde içten içe yerleştirdikleri karşıtlık doğal jeopolitik dönemde gün yüzüne çıkmıştır. Bir yanda ABD'nin desteğiyle büyüyen İngiltere ve Fransa'nın başını çektiği bir grup; diğer bir yanda ise İngiltere'ye meydan okuyan bir Almanya, 1900'lü yıllara girmeden bölünmüşlüğü açıkça ortaya koymuştur.

Emperyalizmin artan popülerliği ile büyüyen rekabetin yarattığı politik-ekonomik çıkmazlar devletleri savaşa sürüklemiştir. Askeri kapasitelerin harekete geçirilmesine kadar uzanan bu süreç ulus-devletin devamı için kaçınılmaz olarak görülmüştür. Agnew'e göre "Savaşın idaresi, aynı zamanda, bireyin daha büyük bütünün iyiliği için kurban etmesi gereken

bir zihniyetinin sonucuydu: kimliğinin bütünlüğünü tanımlayan ulus devlet.⁴⁸” Süre gelen mücadele ve rekabet içerisinde, ulus devletin ön plana çıkarıldığı bu savaş yılları İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar devam etmiştir.

Kaçınılmaz olarak dünyanın yaşadığı iki büyük savaşı da içerisine alan 1875 – 1945 yılları doğal jeopolitik düzen olarak aktaran Agnew bu dönemi şu sözlerle anlatmıştır: “İnsanlık kaderinin kontrolünü kaybetmişti. Doğa devlet işlerine hükmetti.⁴⁹” Agnew’in doğal olarak bahsettiği ve doğanın devlet işlerine hükmettiği jeopolitik düşüncesi İngiltere lehine çalışan bir dünya ekonomik düzeninin artan rekabet ateşiyle sarsılması ve savaşların ardından ABD’nin yeni hegomonik güç olarak ortaya çıkmasıyla son bulmuştur.

Agnew’in doğal jeopolitik dönem olarak bahsettiği bu dönemin bazı ayırt edici özellikleri mevcuttur. Tıpkı Agnew’in jeopolitik dönemlerin oluşumunda bahsettiği üzere her birinin birbirinden ayrılan özel yanlarının, onları ayırt eden başlangıç ve bitiş olaylarının bulunması gibi. Agnew bunları “Bu çağın doğallaşmış jeopolitik özelliği bir dizi anlatı özelliğine sahipti: emperyal ve sömürgeci halklara bölünmüş bir dünya, devletlerin biyolojik ihtiyaçları için girişim yapılacak bölge ve satış yerleri, bir devletin politik-ekonomik başarısının bir başkasının masrafı olduğu “kapalı” bir dünya, sabit coğrafi özellikler dünyası ve bir devletin küresel durumu üzerinde öngörülebilir etkileri olan koşullar⁵⁰” şeklinde özetlemektedir.

Bu maddeler ile özelleştiren doğal jeopolitik düzene ilişkin anlatılar şöyle görülebilir: Avrupa ülkeleri ve özellikle İngiltere, Afrika’ya kadar uzanan sömürgeci hareketleri sayesinde halkları ve vatandaşları kategorize etmişlerdir. Güçlü olanlar zayıf olanları ele geçirmiştir. Doğal bir evrim geçiren halklar sömürgeci ve sömürülenler olarak ayrılmış ve bölünmüşlerdir.

⁴⁸ John Agnew, The Three Ages of Geopolitics: Re-visioning World Politics, 2.Baskı, Taylor ve Francis E-Library, 2004, s. 93-94.

⁴⁹ John Agnew, The Three Ages of Geopolitics: Re-Visioning World Politics, 2.Baskı, Taylor ve Francis E-Library, 2004, s. 94.

⁵⁰ John Agnew, The Three Ages of Geopolitics: Re-Visioning World Politics, 2.Baskı, Taylor ve Francis E-Library, 2004, s. 94.

Doğal olarak, ırkların hiyerarşik olarak farklılaştığı bir düzen ortaya çıkmıştır. Bu düzeni yaratan devlet, devletin üstünlüğünü haklı kılan bir girişim olmuştur. Ulus-devlet halkları hiyerarşisi altında sınıflandırmıştır.

Devlet, biyolojik ihtiyaçları olan bir organizma olarak doğmuştur. Yaşamını kendi başına sürdürmektedir. Yaşamı için belirli ihtiyaçları bulunmaktadır ve bunlar tüm organizmalarda görüldüğü gibi çevre ile olan mücadeleleridir. Devletin çevresinde yer alan diğer devletler veya boş topraklardır. Bu nedenle devletin mücadelesi de çevresindeki devletler ve topraklarla olmuştur.

Devletler büyümelerini çevrelerine yayılarak sürdürürler. Bu yayılmalar bir yandan doğal ihtiyaçlarını karşılamak bir yandan da isteklerini karşılayacak kaynaklar edinmek üzerine süre gelir. Bu süreçte devletlerin elde ettikleri başarılar bir rekabeti doğurur. Bu başarılar sömürgeciliğin getirdiği ekonomik; toprakların büyümesinin getirdiği politik kazanımlar olup, rekabet tam da sömürgecilik üzerine hız kazanır. Böylece sömürgecilikte artan rekabet ihtiyaç halinde gerekli askeri müdahalelerinin planlamalarının yapılmasını olanaklı kılar. Devletler bu sömürge alanlarının paylaşılması hesaplarını yapar. Afrika'nın keşfinde de görüldüğü gibi hızla gelişen sömürgecilik devletlerin daha çok bu bölgelerdeki kaynaklar üzerinden elde edilecek ekonomi-politik kazanımların hesaplarını yapmaya teşvik etmiştir. Doğal olarak bir devletin kazanımları bir başkası devlet için kaynak kullanımına ihtiyaç duyulan unsurlar olarak görülmüştür.

Doğal ya da doğallaştırılmış jeopolitik dönemin bir başka niteliği de devletin yer aldığı doğal konumun üstünlüğüne yapılan vurgu olmuştur. Başarılı olarak görülen devletler, her ne kadar göreceli bir başarıdan söz etmek mümkün olsa da bulundukları yerin özelliği ve biricikliği üzerine taçlandırılmışlardır. İlk başlarda deniz devletlerinin daha kolay savunulduğu fikrinin benimsenmesiyle iktidarın deniz devletlerinde olduğu düşünülmüştür. Ardından kara devletlerinin üstünlüğüne ilişkin görüşlerin ortaya atılması ve böylece Avrasya'nın dünyaya hakim olacağı bir dünyanın resmedilmesi gibi. Dolayısıyla sabit coğrafi özellikler devletlerin üstünlüklerinin belirlenmesinde kullanılan etkili yöntem olarak görülmüştür.

Doğal jeopolitik bu anlatılar çerçevesinde 2. Dünya Savaşı sonuna dek devam etmiş ve ardından yeni bir dünyaya kapılarını açan ideolojik jeopolitiğin doğuşu ufukta görünmüştür.

2.2.1.3 İdeolojik Jeopolitik

1945 yılına gelindiğinde 2.Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Avrupa'nın ve dünyanın organizasyonu üzerine büyük bir rekabet oluştu. Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği bu noktada başrolü üstlendiler. Bu iki devlet kendi jeopolitik çıkarımlarını yaparak ekonomi-politik üzerine ortak kabul görmesini bekledikleri modellerini ortaya koydular. Ancak organizasyonları gitgide birbirlerinin aktif varlıkları üzerinde yoğunlaşmaya başladı ve sonuçta mücadeleleri birbirlerinin ideolojik karakterleri doğrultusunda şekillendi.

1948 yılına gelindiğinde Sovyetler'in Berlin'i ablukaya alması ardından 1949 yılında NATO'nun kurulması, Kore Savaşı ve 1962 yılındaki Küba Krizi gibi kronolojik olarak süre gelen gelişmeler dönemi Soğuk Savaş Dönemi olarak adlandırdı. 90'lı yılların başında Sovyetler'in dağılmasıyla sonuçlanan bu dönem, A.B.D ve S.S.C.B. arasındaki mücadelenin yansımalarını tüm dünyada gösterdiği sancılı yıllar olarak tarihte yerini aldı.

Soğuk Savaş, ilk başlarında Batı Avrupa'yı yeniden inşa etmek için tasarlanmış bir dizi A.B.D. politikası olarak başlasa da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra silahların ve ekonominin şekillendirdiği güç ilişkileri ve ideolojik bir çatışma sistemi haline geldi. Avrupa'nın nasıl politik ve ekonomik olarak nasıl örgütleneceği ile ilgili olarak A.B.D. kendi görüşlerini yaymak için harekete geçti ancak, Sovyetler Birliği ve komünist partilerin direnişi ile ilk çatışma ortaya çıkmış oldu.

John Agnew Soğuk Savaş'ın yaşandığı 1945 – 1990 yılları arasındaki dönemin jeopolitiğini ideolojik olarak resmetmiştir. Agnew'e göre dönemin jeopolitik hayal gücü ideolojiktir. Bu dönemde, küresel düzeninin organizasyonu için stratejilerin ve rekabetin kaynağı olarak ideolojik fikirlerin politik eylemlere aktarıldığı görülmüştür. İdeolojik olarak farklı kutuplardaki iki gücün küresel polislik görevini üstlenmekteki kararlılığı her iki ülkede de

oluşan beklentilerin karşı tarafın küresel düzenin inşasına yönelik mücadeleden izole edilmesini sağlamak üzerine olmuştur.

Öte yandan dönemin ideolojik olarak görülebilmesinin bir başka sebebi de A.B.D. ve S.S.C.B. 'nin nükleer silahların başındaki iki ülke olarak dünya sahnesinde yer almaları olmuştur. Nükleer silahlar zıt ideolojik görüşlere sahip bu iki ülkenin kendi jeopolitik bölgelerini korumak ve genişletmek adına zaman zaman çatışmaları tırmandırmakta kullandıkları bir araç haline dönüşmüştür. Örneğin, Yeni Dünya veya Üçüncü Dünya olarak lanse edilen Amerikan jeopolitik görüşüne göre dünyanın komünizm tehlikesinden arındırılması gerekmektedir. Sovyet tehditlerinin ortadan kaldırılması düşüncesiyle bir yandan Amerika öncülüğünde NATO'nun kurulması ve bir yandan da Amerika'nın tehditlere karşın askeri ve ekonomik yardımlarını arttırması yoluyla liberalizmin dünyaya yayılması düşüncesi uygulama koyuldu. Amerika'nın küresel ekonomiyi kalkındırma çabalarıyla Sovyetler'i bertaraf etme mücadelesi iki zıt ideolojik kutbun nükleer silahlarını tehdit olarak kullanmasına kadar büyüdü.

Dönem içerisinde bir yandan Amerikan liberal görüşü bir yandan da Sovyet sosyalist görüşü farklı politik-ekonomik modellere dayanarak; zaman zaman silah tehditleriyle müttefik toplama yolunu kullanarak mücadelelerini sürdürdü. Ancak, Amerika'nın gelişen ekonomik – politik ilişkileri, uluslararası arenada kendisine yer bulan Amerika'nın küresel ekonomiyi düzenleme çabaları karşısında Sovyet ideolojisinin zayıflamasına yol açtı. Agnew'in de dönemin jeopolitiğine adını verdiği üzere soğuk savaşın yaşandığı bu yıllar ideolojilerin dünya sahnesinde başrolü oynadığı temel jeopolitik argüman olarak yerini aldı.

2.2.2 Gearroid O. Tuathail

Tuathail, eleştirel jeopolitik üzerine yaptığı gözlemlerinde klasik jeopolitiğin tartışmasız olarak görünen varsayımlarına ve düşünce yapılarına muhalif bir tutum takınmıştır. 1960'lı yılların sonunda Amerika'da boy gösteren protestolar ile Vietnam Savaşı gibi önemli olayların jeopolitiğin modern, kendi bakış açısıyla da eleştirel boyutunu ortaya çıkarmaya

başlattığını düşünmüştür. Yaşanan bu gelişmeler onun için değişime olan ihtiyacı ortaya koymuş olup Tuathail, kapsamlı bir revizyonizmin gerekliliğine işaret etmiştir.⁵¹ Jeopolitiğin, dünyadaki yeni düzeni açıklamak için yeterli olmadığını düşünmüştür.

Tuathail çalışmalarını yürütürken eleştirel jeopolitik için birtakım tezler ortaya koymuştur. Dört temel tez üzerine yaptığı çalışmalarının ilki jeopolitiğin sınırlı ve göreceli bir faaliyet olamayacağı ve örtülü olarak gerçekleştirilen böylesi bir faaliyetin yalnızca belirli bir grubun politikasına hizmet edeceği üzerinedir. Bir başka tezi jeopolitiğin mekansallaştırılması noktasında daha geniş bakış açıları kazandırılması gerektiği üzerinedir. Bu noktada devlet adamlarının ve entellektüellerin uluslararası arenada küresel siyaseti uzamsallaştırmaları gerekliliğinden bahsetmiştir. Üçüncü çalışması ise, siyasi-ekonomik alanda devletlerin eşit temsil edilmedikleri, bu noktada belirleyici unsurun hegemonya olduğu fikriyle ortaya koyulmuştur. Hegemon devletlerin kural belirleyici ve dünya düzenini şekillendiren kuralları uygulayacak güce sahip olmaları onları üstün göstermekte iken, kural koyma ve üretmenin egemenliği devlete bağımlı olmadığı üzerinedir. Dolayısıyla bir devlet olmaksızın kural koyma ve üretme gücüne sahip bulunduğu takdirde hegemonyanın oluşacağıdır. Son tezi de jeopolitiğin türleri üzerine yapmış oldukları çalışmadır. Bu çalışmada jeopolitik bilginin kimler tarafından üretildiği noktasında akıl yürütmüş olan Tuathail bunun için dört farklı türü açıklamaktadır: Pratik jeopolitik, resmi jeopolitik, yapısal jeopolitik ve popüler jeopolitik. Bu çalışmanın bir parçası olarak Tuathail'in sunduğu tezlerden yalnızca jeopolitik muhakeme türleri incelenmiştir.

Tuathail ve Dalby'nin bahsettiği üzere jeopolitik muhakeme türlerinin ortaya konulması aslında jeopolitiğin kimler tarafından üretildiğine odaklanmıştır. Jeopolitiğin nasıl çalıştığını daha iyi anlamak için yapılan bu çalışma bir kronolojik sınıflandırma olarak ele alınmamıştır.

⁵¹ Tuathail O. , Critical Geopolitics The Politics of Writing Global Space, Taylor & Francis e-Library, 2005, s. 44-58

2.2.2.1 Pratik jeopolitik

Pratik jeopolitik, politika üretim mekanizmalarından biri olan siyasetin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Siyasa yapım sürecinde politika yapıcılarının sıklıkla coğrafi enstrümanlara başvurmalarında gözlemlendiği şekliyle devletlerin politika yapım sürecinde kullandıkları ancak, resmi olmayan, gündelik jeopolitik uygulama biçimlerini incelemektedir. Devletlerin farklı coğrafi algılamalarını ve bunların üzerine inşa ettikleri birbirlerinden farklı politikalarını birtakım yöntemlerle gündelik pratiklerde görülmektedirler. Bu kabaca jeopolitiğin pratik devlet yönetimindeki uygulamaları olarak görülebilmektedir. Pratik olarak nitelendirilmesi devlet adamlarının, siyasi liderlerin veya hegomonik gücün kullandığı dilden uzak olmasıdır. Bu nedenle dış politika karar vericilerinin kullandıkları resmi dilden uzaktır.

Devletlerin gündelik politikalarında kullandıkları pratik jeopolitiğin günlük ve sıradan bir dil olduğunu düşünen Tuathail, pratik jeopolitiğin uygulanmasında sıklıkla eğitim öğretim veren kurumların kullanıldığından bahsetmektedir. Pratik jeopolitik uygulamalarının millet, kimlik ve ulus gibi kavramların kullanılarak bu kurumlar aracılığıyla aktarıldığını söylemektedir.

Pratik jeopolitik dikkate değer olmama özelliğine sahiptir ve 'sağduyu' jeopolitiği olarak tanımlanabilir. Aynı zamanda, bazı durumlarda kötü dış politika kavramsallaştırmalarını ve uygulamalarını üreten dünya hakkında bir etnosentrik ve basmakalıp bilgi biçimidir. Sağduyu jeopolitiği mutlaka iyi anlamda jeopolitik değildir. Bu özelliği ile pratik jeopolitik tarifi içerisinde ele alınabilecek geçmiş bazı olayları hatırlamak mümkündür. Yakın geçmişe dönüldüğünde 'Bosna-Hersek'te yaşanan ve yaklaşık üç yıl süren iç savaşta ABD ve Avrupa ülkelerinin Balkanları ve bu iç savaş algılama biçimlerinin, bölgeye zamanında müdahale

edilememesinde doğrudan etkili olduğunu söyleyen Tuathail, bu durumun pratik jeopolitik algılamasına en iyi örnek olduğunu belirtmektedir.⁵²

2.2.2.2 Resmi jeopolitik

Tuathail; resmi jeopolitiğin stratejistler, entelektüeller ve aydınlar tarafından kullanıldığını düşünmektedir. Resmi jeopolitiği üreten bu aktörler küresel boyutta dış politika üretiminde uluslararası akıl yürütmenin uygulayıcısıdır. Bu aktörler resmi jeopolitiği dünyanın bütününün derinlemesine irdelenmesinde otoriter bir yapı oluşturmak ve bu haliyle dünya siyasetine dair geniş ölçekte stratejik bir bakış açısı yaratmakta kullanılmaktadırlar. Bu nedenle uygulayıcıları küresel siyasette otorite olarak kabul edilmesi olanaklı kimseler, kurumlar veya bu kurumlarda görev alan çalışanlardır.

Tuathail'e göre resmi jeopolitik kendisini üreten kişiler ve kurumlar tarafından kalıcı gerçekliklerin yerleştirilmesi üzerine hizmet etmektedir. Uygulanış biçimiyle, onu üreten kimseler tarafından farklılıkların sorgulanmasının önünü kesmektedir. Çünkü: resmi jeopolitik, alt tabakanın muhakeme ve akıl yürütmesine ihtiyaç bırakmayacak düzeyde, bu görevi onların yerine entelektüel veya aydın olarak tanıtılmış kimseler veya kuruluşlar tarafından eşsiz bir biçimde ifade etmek üzerine kurulmuştur. Bunu gerçekleştirirken de bu kimselerin veya kurumların biricikliğine adanmış stratejileri ve projeleri dünyaya sunmaktadır. Tuathail bu haliyle resmi jeopolitiğin uzun vadeli büyük stratejik vizyonları hedeflediğini düşünmektedir.

Diğer bir açıdan resmi jeopolitik sağ dünyaya olan tedirginlikle oluşturulmuş bir Avrupa ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki, Tuathail resmi jeopolitiğin; sağ görüşlü modernlik karşıtı kişiler tarafından üretildiğini ve bu kişilere cazip geldiğini ileri sürmektedir. Zira resmi jeopolitiğin, kara gücü-deniz gücü gibi zıtlıklar arasındaki mücadeleleri zaman ve mekândan

⁵² Ulaş Bülent, Türkiye'nin Milli Güvenliği Ve Avrupa Birliği, Gazi Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010, s.69-72

bağımsız olarak açıkladığını, böylece coğrafi farklılıkları -kenar kuşak, tampon bölge- gibi kategoriler şekline sokarak dünya politikasındaki zapt olunmaz karışıklığı basit ama hayali bir kesinliğe kavuşturduğunu iddia etmektedir.⁵³

Üzerinde kesin olarak fikir birliğine varılmamış olma da resmi jeopolitiğin önemli bir örneği olarak Mackinder'in yaptığı 'Doğal Güç Merkezleri' çalışması gösterilebilmektedir. Küresel ölçekte bir hizmet olarak nitelendirilebilecek çalışması, kendi bakış açısıyla dünyanın jeopolitik açıdan nasıl tasarılacağı üzerineydi. Bu çalışması her ne kadar klasik jeopolitik düşüncelerini yansıtıyor olsa da küresel bir jeopolitik dünya görüşü modeli oluşturmak amacıyla tasarlanmış resmi jeopolitiğe ilişkin iyi bir örnek olmuştur. Çünkü bu birçok kişiye görelilik olarak referans olmuş ve hatta Amerika ve Asya'nın ilgisini çekmeyi başarmış, Avrupa merkezli, bölgesel ve küresel farklılıkları ve karşıtlıkları ortaya koymuş, kalıcı bir gerçeklik koymak üzerine inşa edilmiş bir modeldir.

Özetle Tuathail resmi jeopolitik için şöyle bir resim çizmektedir: "Resmi jeopolitik, 'zamansız gerçeklerin' görünürlüğünü arzulayan özlemi isteyenlere hitap ediyor. Tarihsel olarak üretiliyor ve sağ kanat karşı önlemlerine hitap ediyor"⁵⁴.

2.2.2.3 Yapısal jeopolitik

Tuathail'in eleştirel jeopolitiğe ilişkin bir başka düşüncesi de mekanın yani coğrafi alanın üzerinde yürütülen politikaların belirlendiği süreçlerin yapısal jeopolitiğin ilgi alanına girdiği üzerinedir. Bununla ilgili olarak Tuathail, politikanın özellikle dış politika ayağındaki süreçlerde yaşananların veya hazırlıkların bir süreç içerisinde jeopolitiği oluşturduğundan

⁵³ Ulaş Bülent, Türkiye'nin Milli Güvenliği Ve Avrupa Birliği, Gazi Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010, s.70

⁵⁴ Ed. Gray, Colin S. , Sloan G., Geopolitics, Geography and Strategy, Frank Cass, London, 1999, s.113

hareket ederek, bu süreçlere ilişkin eğilimlerin ve bakış açılarının ayrıca incelenmesi gerekliliğini öngörür.

Yapısal jeopolitik, devletlerin dış politika uygulamasını şartlandıran yapısal süreçleri ve bakış açılarını içerir. Bu yapısal süreçler küreselleşme, bilgilendirme ve gelişen teknolojilerdir.⁵⁵ Bu açıdan bakıldığında artan iletişim kanalları ve küresel bilgi ağlarının bu gelişmeler ışığında dış politika uygulamalarıyla etkileşim içerisinde olacağı ve dış politikaya ilişkin uygulamalarda göz önünde bulundurulacağı görülmektedir. Dolayısıyla oluşacak olası yeni denge noktalarının dış politikaya olan reaksiyonu bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Böylelikle ortaya bir çalışma süreci çıkacaktır ki, yapısal jeopolitik tam olarak bu süreçleri ele almaktadır.

Post modern toplumların eğilimleri ve post modern devlet anlayışıyla coğrafi alan üzerinde farklı eğilimler ve etkileşimler ortaya çıkmaktadır. Bu eğilim ve etkileşimlerin bir süreci ifade etmesinden yola çıkılarak jeopolitiğe ilişkin dinamiklerin bu süreçlerden nasıl etkilendiğinin araştırılması ve incelenmesi de yine yapısal jeopolitiğin konusunu oluşturmaktadır.

2.2.2.4 Popüler jeopolitik

Tuathail'in eleştirel jeopolitiğin üretim kaynakları açısından yer verdiği bir başka jeopolitik türü de popüler jeopolitik olmuştur. Kısa bir tanım yapmak gerekirse bu: Siyasi elitlerin ve devlet yöneticilerinin genellikle dış politika üzerine şekillendirdikleri stratejilerinin, radyo, televizyon ve sosyal medya gibi mecralar yoluyla tanıtılmasını; devletlerin güvenlik ihtiyaçları ve tehdit algıları doğrultusunda ulusal kimliğin ve kamuoyunun oluşturulmasında

⁵⁵ Ciger Çalışkan Saadet, Yeryüzü Doktorlarının Türk Dış Politikasındaki İnsani Yardım Alanı, Sabancı Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016, s.16

jeopolitiğin görselleştirilmesini konu almaktadır. Adından da anlaşılacağı üzere, popüler kültürde gömülüdür.⁵⁶

Tuathail'e göre popüler jeopolitik çalışmaları bölgesel ve küresel bir inşa süreci olarak ele alınabilmektedir. Tuathail'in bu anlayışı şu şekilde özetlenebilmektedir: 'Popüler jeopolitik, çeşitli medya şekillendirici popüler kültürler tarafından yaratılan ve tartışılan coğrafi politikadır. Ulus-ötesi ve ulusal algıların toplumsal inşasını ve kolektif anlayışlarını içerir⁵⁷'. Bu bakış açısıyla popüler jeopolitiğin, oluşturmaya çalıştığı bir popüler kültürün ve bu noktada kullandığı kaynakları ile etkisi altına almayı hedeflediği bir kitlesinin bulunması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla popüler kültür coğrafi açıdan mekanı, yerel ve bölgesel düzeyde kimliği; hedeflediği kitlesi açısından küresel alanı konu almaktadır. Bu nedenle popüler jeopolitik düzenli ve kolektif bir çalışma olarak görülmelidir.

Tuathail popüler jeopolitiği devletin kültürü olarak ele almaktadır. Tuathail'e göre devlet kültürü iki yönlü bir kültür inşası anlamını taşımaktadır. Bir yönüyle devletin biricikliği ile dünyanın 'öteki' üzerine resmedildiği bir haritayı imgeler, diğer bir yönüyle de adanmış hayatlardan oluşturulmak istenen ulus bilincini yansıtır. Devletin yüceltilmesinin kapsayıcı bir rol modeli olarak düşünülebilmektedir. Bu çerçevede ele alındığında, popüler jeopolitik hem tehdit algısının toplum tarafından kabulünü sağlamaya çalışırken aynı zamanda da pozitif bir coğrafi algı oluşturmak suretiyle topluma belirli bir kimlik (bizim farkımız) kazandırmayı hedefler.⁵⁸

Popüler jeopolitik, beslendiği televizyon programları, diziler, filmler ve sosyal medya gibi popüler kültür kaynakları yoluyla daha kalıcı etkiler yaratabilmektedir. Bunun örneklerini

⁵⁶ Ebru Eren Webb, To Which Eurasia Does Turkey Belong? A Comparative Analysis Of Turkish Eurasianist Geopolitical Discourses, Yüksek Lisans Tezi, Koç Üniversitesi, 2011, s.25

⁵⁷ Semra Rana Gökmen, Geopolitics And The Study Of International Relations, Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, 2010, s.23

⁵⁸ Murat Yeşiltaş, Türkiye'yi Konumlandırmak: Jeopolitik Zihniyet Ve Türkiye'de Ordu, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2012, s.109

çoğaltabilmek mümkün olsa da yakın tarihteki başlıca örneklerinden biri(ki burada başlıca örnek olarak ele alınabiliyor olması da bunun göstergesidir) Amerika’da 11 Eylül’de yaşanan saldırılardır. Küresel ölçekte ses getiren bu saldırılar dünyanın her köşesine hızla servis edilmiş, sonrasında yaşanan gelişmeler de aralıksız olarak aktarılmıştır. Amerikan halkının kendisini savunmasız olarak hissettiği bu olaylar Amerika’nın yeni bir dış politika oluşturma sürecini hazırlamıştır. Bu süreci uluslararası terörizm tehdidinin mevcudiyetini küresel ölçekte duyuran politikaların hayata geçirilmesi takip etmiştir. Bu dönemde Amerikan medyası, basın-yayın kuruluşları ve internet kaynakları yeni Amerikan politikalarını yansıtan çok sayıda yazılı ve görsel çalışma yayınlamışlardır. Bu Amerikan jeopolitik imgelerini güçlendirmek ve dünyaya sunmak adına oluşturulan popüler kültürün bir örneği olmuştur. Dolayısıyla popüler jeopolitik uluslararası terörizm tehlikesiyle uygulamaya geçirilen yeni Amerikan politikalarına küresel ölçekte rıza gösterilmesinde başrolü oynamıştır.

2.2.3 Michel Foucault

Foucault yaşamı boyunca tarih, sosyoloji gibi alanlara ilgi duymuş, çoğunluğu birey ve iktidar üzerine olan birçok çalışma yayınlamış bir düşünürdür. Çalışmalarında klasik söylemler üzerine yaptığı anlatımlarıyla sorgulayıcı ve eleştirel bir tutum sergilemiştir. Coğrafyayı, yönetimi ve iktidarı ele alış biçimi eleştirel jeopolitiğin şekillendirilmesine katkı sağlamıştır.

2.2.3.1 Foucault ve Söylem

Foucault’un ‘söylem’ üzerinde aktardığı fikirleri onun eleştirel jeopolitiğe ilişkin başlıca düşüncelerini oluşturmaktadır. Foucault’a göre bireyler ve dolayısıyla toplumlar iktidar tarafından üretilen söylemler üzerinden inşa edilmektedir. Foucault, toplumların inşa sürecinde söylemleri kabul edilmesi istenilen/beklenen gücün, bireylere bilgiler yoluyla sunulması/aktarılması olarak görmektedir. Bilginin hangi koşullarda kimler tarafından ortaya çıkarıldığı noktasında ise belirleyici olarak otoritenin uygulayıcısı iktidar yer almaktadır. Bu açıdan bakıldığında bilgi, hizmet ettiği iktidar gücünün temsili olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dolayısıyla söylemler, gücün sahibi olan otoritenin bilinçli eylemleri sonucuyla aktarılan bilgiler olmaktadır.

Siyasi coğrafya açısından bakıldığında da benzer bir görüntüyle karşılaşılmaktadır: Söylemler, hükümetlerin jeopolitik gücünün temsilcisi olmaktadır. Hükümetlerin yönetim biçiminde politik bir çerçevenin yer aldığı kaçınılmaz bir gerçekliktir. Diğer alanlarda olduğu gibi politika alanında da gelişmeyi arzulayan hükümetler yürüttükleri projelerinde kendileri için ideal sonuçları elde etmek isteyeceklerdir. Ayrıca hükümetler bu projelerinde kendi ideal sonuçlarını elde etmek noktasında bir güce ihtiyaç duyacaklardır. Öyle ki, bu güç, onları ve onların politikasını temsil edecek; içerisinde hükümetlere ait izleri muhakkak taşıyacaktır. Bu nedenle hükümet politikalarına yön veren söylemler, hükümetlerin yönetim gücünün temsilcisi olmakta; siyasi coğrafya açısından da bu söylemler hükümetlerin jeopolitik gücünün temsilcisi olmaktadır.

Siyasi coğrafya üzerinde hükümetlerin jeopolitik gücünün temsilcisi olarak karşımıza çıkan söylemler uygulanış biçimleri bakımından sistematik bir çalışma olarak görülmektedir. Bu doğrultuda, hükümetlerin yaşanmış deneyimleri ve siyasi coğrafyayı kontrol etme içgüdülerinin olduğu gerçekliğinden hareketle söylemleri, politikaların yürütülmesinde yer alacak bir eylem bütünlüğü dışarısında değerlendirmek yanlış olmaktadır. Çünkü hükümetlerin yaşanmış deneyimleri ve siyasi coğrafyayı kontrol etme içgüdülerini, onları, tüm olayları ve olayların ilişkilerini kendi çerçevelerinden değerlendirmekten alıkoymamaktadır. Dolayısıyla yapılacak değerlendirmelerin uygulamaları olarak karşımıza çıkan politikaya ilişkin söylemlerin bir analitik çalışma altyapısı olacağı ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle söylemlerin, otoritenin neyi, ne şekilde, hangi koşullar altında sunacağına ilişkin bilinçli eylemlerinin bir sonucu olduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla jeopolitik açısından bakıldığında söylemleri, otoriteyi kendi amaçları doğrultusunda temsil etmeye yarayan sistemsel çalışmalar olarak görmek mümkündür. Öyle ki, bu açıdan yapılmış bir değerlendirme şu şekilde aktarılmaktadır:

“Foucault, söylemi bir sistem olarak ele almakta belirli bir konudaki bilgileri belirli bir zamanda temsil etmek için kullanılan bir araç olarak kabul görmektedir⁵⁹.”

2.2.3.2 Foucault ve Yönetim

Yönetim, Foucault’a göre bilginin gücü üzerine oturtulmuştur. Yönetim, bilgilerle toplumun temellerini atmaktadır ancak, inşa edilecek toplumsal yapının oluşturulmasında bilginin gücü, toplumu yönetilebilir tutma açısından kritik olmaktadır. Çünkü: İktidarın toplumu yönetilebilir tutması bilginin topluma sunulmuş yöntemlerine bağlıdır. Bu yöntem bir yandan toplum tarafından benimsenmesi güç olmayacak, ölçüm ve hesaplamaları doğru yapılmış, toplumun etik kurallarını çiğnemeyen, bir yandan da hükümetlerin yönetime ilişkin bakış açılarını yansıtan uygulamalar bütünü olacaktır. Böylece toplumun yönetilebilir pozisyonunu koruyacak nitelikte bir bilgi toplumsal yapının inşasında iyi bir başrol olacaktır. Bu açıdan bakıldığında yönetim açısından bilginin gücü ön plana çıkmakta iken bilgi üzerinde önemli bir kontrol mekanizmasının oluşturulması gerekliliği de görülmektedir.

Foucault yönetme gücünü bir hakikat rejimi olarak görmekte, hakikatlerin otoritenin sistemsel çalışmalarıyla yaratılan gerçeklikler olduklarını düşünmektedir. Bu gerçeklikler ışığında otoritenin yönetme erkini meşrulaştırdığını ileri sürerek klasik jeopolitik görüşlerden ayrılmaktadır. Foucault bunu şu şekilde aktarmaktadır: “Batı toplumu gibi bir toplumun, artık buna dünya toplumu diyebiliriz, her an ürettiği hakikat etkileri vardır. Hakikat üretilir. Bu hakikat üretimleri iktidardan ve iktidar mekanizmalarından ayrı değildir; çünkü hem bu iktidar mekanizmaları bu hakikat üretimlerini mümkün kılar, bunlara yol açar, hem de bu hakikat üretimlerini kendinde bizi bağlayan, birleştiren iktidar etkileri vardır⁶⁰.” Yine bu görüşüne göre Foucault, “Her toplumun gücünün kendi gerçeklikleri yani kendi hakikatleri üzerine ürettiği

⁵⁹ İrem Ece Akpınar, Küreselleşme, Politik Mekan Ve İktidar: Alternatif Bir Jeopolitik Değerlendirme, Yüksek Lisans Tezi, Namık Kemal Üniversitesi, 2018, s.88

⁶⁰ Michel Foucault, Çev. Işık Ergüden, İktidarın Gözü Seçme Yazılar 4, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 173-174

bilgilerden geldiğine işaret etmektedir⁶¹.’’ Dolayısıyla gücün her toplum için farklı genetik kodlar taşıyacağını ve bu genetik kodların her bir toplum için eşsiz bir kodlama olacağını düşünmektedir. Hatta bu kodların bazı toplumlar açısından benzerlikler taşısa dahi toplumların bunları benimsemeleri açısından birbirlerinden farklılık gösterebileceklerini düşünmektedir.

Söylemleri otoritenin gücünü temsil etme aracı olarak kullanan Foucault, gücün ise toplumsal genetik kodlar olarak nitelendirilebilecek hakikatleri yani özel söylemleri olduğuna işaret etmektedir. Bu açıdan bakıldığında söylem ve yönetim iktidarın yönetebilme adına sancılı bir sürecini işaret etmektedir. Dolayısıyla iktidarın hem gücünü meşrulaştırma adına bir avantaj olarak faydalanabileceği bir süreci hem de toplumsal mutabakatı zedeleyecek veya kaybedecek bir olası bir süreci anlatmaktadır. O halde, iktidarın mücadele alanının da söylem/yönetim doğrultusunda şekilleneceği ve muhtemel sonuçların otoritenin yaşam alanını oluşturacağını söylemek mümkündür.

Özetle, Foucault günümüz sisteminin geçmişteki varsayımlarla açıklanamayacağını, günümüz şartlarına uygun tartışmaların üretilmesi gerektiğini düşünmüştür. Bunu, değerlendirmesinde ‘‘Bugün bizi, belki pek görkemli olmayan bir tür deneyciliğe, tarihçilerin deneyciliğine yönelten şeyin, büyük teorik sistemlerin güncel siyasi analiz yapmadaki yenilgisi olduğu kanısındayım⁶²’’ sözleriyle ifade etmiştir. Foucault, devletlerin güvenlik, tehdit, genişleme ve toprak kazanma gibi arzularının bulunduğu klasik jeopolitiğe öncü gerçekliklerin karşısında yer alarak klasik jeopolitiğin kendisinden hareketle onu ve üretim mekanizmalarını sorgulayan eleştirel bir bakış açısı sergiler. Klasik jeopolitiğin realist yapısının nesnel olmadığı görüşünden hareketle muhalif bir tutum ortaya koyar. Kurulu gerçeklikler üzerinden oluşturulan düzeni sorgulayarak bu düzenin özellikle iktidar ve yönetim açısından

⁶¹ İrem Ece Akpınar, Küreselleşme, Politik Mekan Ve İktidar: Alternatif Bir Jeopolitik Değerlendirme, Yüksek Lisans Tezi, Namık Kemal Üniversitesi, 2018, s.88

⁶² Michel Foucault, Çev. Işık Ergüden, İktidarın Gözü Seçme Yazılar 4, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 160

sorunsallaştırılmasına katkı sağlar. Böylelikle eleştirel jeopolitik çalışmaların post-yapısalcı duruşunun öncülüğünü üstlenir.

2.3 Eleştirel Jeopolitiğin Analizi

Eleştirel jeopolitik, jeopolitiğin fiziki coğrafya üzerinden yaptığı sunumları değişen dünyaya uyarlayarak, onun güncel anlamlarını tartışan bir tutum sergilemektedir. Eleştirel jeopolitik, günümüz bilgi çağında tüm coğrafyaların ulaşılabilir bir durum kazanmasının gücüyle salt coğrafya-politika tahayyüllerini eleştirmektedir. Asıl olarak jeopolitiğin muhalif bir görüntüsü olarak karşımıza çıkan eleştirel jeopolitiği, öncelikle bir teori olarak değil bir çalışmalar bütünü olarak incelemek gerekliliğinden bahsetmek gerekir. Bu bağlamda, eleştirel jeopolitik düşüncelerin klasik düşüncenin nasıl oluşturulduğunu sorgulamaya yönelik bir çerçeve çizdiği söylenebilir.

Eleştirel jeopolitik, realizmin savunduğu geleneksel coğrafya-politika ilişkisini sorgular. Eleştirel jeopolitik düşünce, coğrafyanın getirdiği fiziki sınırların politikaların belirlenmesinde kullanılacak başlıca argüman olarak görülmesini ve bu yolla dünya siyasetinin resmedilmesini reddeder. Bu bakış açısının oluşturulmasındaki sebepleri sorgular; farklı bakış açıları geliştirerek alternatifleri araştırır. Bu nedenle eleştirel jeopolitik, jeopolitiğin geleneksel vurgularına karşı bir duruş sergiler. Bu sayede geleneksel vurguların arkasındaki gizli kalmış yönleri incelemeyi öğretir. Bu bakış açısıyla şunu söylemek mümkündür: “Bu şekliyle ele alındığında, eleştirel jeopolitik hem klasik jeopolitik zihniyetle bütünleşmiş epistemik realizmin totalleştirici ve bütünsel bilgi üretiminin hem de politik realizmin yanlı ve tam olmayan dünya siyaseti kurgusunun analitik odağını merkezsizleştirme ve dikkatimizi farklı

devlet, iktidar ve bilgi oluşumları alternatiflerine yöneltme ve böylece karşı-hegomonik bir pratik oluşturma eğilimindedirler⁶³.’’

Eleştirel jeopolitiğin bir görevi de alışlagelmiş tekdüze söylemleri yıkmaktır. Bu görevi yerine getirirken jeopolitiğin uluslararası ilişkileri ele alış biçimine karşı durmaktadır. Örneğin jeopolitiğin, devletlerin potansiyel tehditlere karşı tedbir alan davranış yapılarının yaratmış olduğu ve onların güç mücadelesinin sahnesi olarak gördüğü bir anarşik ortamın var olduğuna ilişkin tahayyüllere karşı durur. Bunu yıkmak için ise jeopolitiğin tekdüze söylemlerle nasıl inşa edildiğini sorgular. Dolayısıyla eleştirel jeopolitik, anarşik olarak bahsedilen uluslararası ortamın bu haliyle nasıl oluşturulduğuna ilişkin sorular sorar. Diğer bir ifadeyle eleştirel jeopolitik, uluslararası politikanın mekansal veya coğrafi olarak nasıl tahayyül edildiğini ve bunu yaparken de siyasetin küresel mekanı nasıl yazdığını/anlamlandırdığını anlamakla uğraşır.⁶⁴

Jeopolitiğin temel argümanlarından birileri olan devlet merkezli yapı, anarşik uluslararası ortam gibi yerleşik algıların sorgulanması ve bu noktadan hareket edilerek bilginin üretilmesi eleştirel jeopolitik aracılığıyla gerçekleşmektedir. Çünkü eleştirel jeopolitik, jeopolitiğin kritiğini yaparak bilgiyi üretmenin yollarını aramaktadır. Bilginin üretilmesi noktasında ise jeopolitiğin yerleşik algılarının eksik ve sorunlu yönlerinin farkına varılmasına uğraşılır. Dolayısıyla bu argümanlar aslında birer problem olarak ele alınır ve göz ardı edilen unsurlar üzerine düşünülür, böylelikle problemlerin çözüm yollarının aranmasına odaklanılır. Amaç bu problemlerin çözümüdür.

Siyasi liderlerin, devlet adamlarının ve siyasa yapım sürecine dahil edilebilecek diğer aktörlerin, beyanat, söylem ve yazılarıyla temellerini attıkları - yerleşik algılara kucak açan- politikaların jeopolitik açıdan sorunlu ve eksik yönler bırakacağı görüşünden hareketle bu

⁶³ Murat Yeşiltaş, Türkiye’yi Konumlandırmak: Jeopolitik Zihniyet Ve Türkiye’de Ordu, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012, s.84-85

⁶⁴ Derleyenler: Yeşiltaş M., Durgun S. , Bilgin P. ,Türkiye Dünyanın Neresinde? Hayali Coğrafyalar, Çarpışan Anlatılar, Koç Üniversitesi Yayınları, Şubat 2015, İstanbul, s.21

sorunlu ve eksik yönlerin bir problem olarak ele alınması gerektiği düşünülmektedir. Böylesi bir problem; politika yapımcıların söylem ve eylemlerini, bir fikir, düşünce veya ideolojiyi benimsetmek ve yaymak adına başvurulacak en kısa yol olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır. Dodds tarafından ileri sürüldüğü gibi: Söylemler, belirli politika kararlarının gerekçelendirilmesinde yardımcı olan, dünyayla ilgili bazı basit coğrafi anlayışları harekete geçirmede önemli bir rol oynamaktadır. Siyasi konuşmalar, örneğin, belirli fikirlerin dünya siyasetinde etkili aktörlere tanıtılması için olanaklar sunar. Sembolizmin, metaforların ve tropiklerin kullanımı siyasal anlayışın şekillenmesinde çok önemli olabilir.⁶⁵ Bu açıdan değerlendirildiğinde, politika yapımcılar izledikleri bu yol aracılığıyla kitleleri arkalarına alarak ürettikleri politikalardan pratik sonuçlar alabileceklerdir ve hatta fikirlerini dünyaya tanıtabileceklerdir ancak, kullanılan bu yol sorunlu ve eksik yönler bırakacaktır, problemlidir. Çünkü politikalar her bir aktörün kendi gerçeklikleriyle şekillendirdiği söylem ve eylemlerinin bir sonucu olup bu haliyle politik ve ideolojik izler taşımaktadır. Dolayısıyla jeopolitik açıdan bu tür politikaların eleştirel olarak araştırılması gerekmektedir.

Siyasa yapım sürecinde politika yapımcılar sıklıkla coğrafi argümanlara başvururlar. Bu yolla kendi coğrafi gerçeklikleri üzerine bir jeopolitik şekillendirirler. Gücün ve otoritenin sahibi karar alıcılar da şekillendirilen bu jeopolitik üzerine ürettikleri politikalarıyla iktidarlarını koruyacak uygun bir zemin hazırlarlar. Dolayısıyla oluşturulan jeopolitik tarafsız olmaktan uzaklaşır ve hem ideolojik hem siyasal olarak istenildiği gibi uyarlanabilir. Eleştirel jeopolitik, eski usulde geliştirilen jeopolitik düşüncenin merkezinde yer alan politikanın iktidar lehine kısıtlayıcı; devlet açısından ise sakat olduğunu hatırlatmaktadır. Siyaset ve coğrafya üzerinden şekillendirilen jeopolitiğin bu haliyle doğal olarak sınırlı olduğu görülmektedir. Eleştirel jeopolitik de tam olarak bu bağlamda bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. 1991'de Simon Dalby, kritik bir jeopolitiğe olan ihtiyacı şu şekilde dile getirmiştir: Burada öne sürülen şey, coğrafi anlayışların politik işleyişinin incelenmesinin öneminin, jeo-grafiklerin siyasal gerçekliğe sahip politik gerçekliğin özellikleri olduğunu kabul etmekten başka bir şey değildir.

⁶⁵ Semra Rana Gökmen, *Geopolitics And The Study Of International Relations*, Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, 2010, s.79

Kritik politik coğrafyalar oluşturmak için, dikkatimizi, önceden verilmiş, kabul edilmiş, sağduyulu mekanlarda siyaset coğrafyasıyla ilgili bir çalışma ile sınırlamamız gerektiğini, fakat siyasetin coğrafi özelliklerinin siyasetini araştırmamız gerektiğini savunuyorum. Bu kritik jeopolitiği uygulamaktır.⁶⁶

Simon Dalby'nin bir ihtiyaç olarak ortaya çıkışını gerekli gördüğü eleştirel jeopolitik, kendisinin de bahsettiği üzere önceden değinilmiş noktalar üzerine çalışmakla sınırlı kalmamıştır. Eleştirel jeopolitik araştırmaları daha önceden dikkat çekilmemiş noktaları incelemeyi olanaklı kılmıştır: İktidar kavramının sorgulamaya açılması ve bu sayede iktidar kavramının 'güçlü olanın statüsünü korumaya yardımcı bir eylem biçimi' olduğunu düşündürmek gibi. Dolayısıyla eleştirel jeopolitik gerçeklikleri algılamaya yardım etmektedir ve bunu yaparken önceden dikkat çekilmemiş noktaları incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bakış açısıyla 'Başka bir yönden eleştirel jeopolitiğin temel amacı onlara güvenlik ve güvensizlik, düzen vs. anarşi vb. bu basit ve ikili bölgesel temsilleri tartışma ve eylem için yeni bir alan yaratmaktır⁶⁷' şeklinde özetlenebilmektedir.

Değişen dünya düzeniyle birlikte devletlerin politikalarını belirlemekte kullandığı fiziki sınırların ekonomik, kültürel ve toplumsal açıdan değişmesi ve ortadan kalkması sonucunda jeopolitiğin eleştirel bağlamda tartışılması da kaçınılmaz olmuştur. Çünkü: Realist bakış açısıyla devlet, sınırlarını büyütmek ve yayılmak için fiziki sınırlarının bir açıklaması olan coğrafyanın ürünü jeopolitiği kullanmakta ve bu doğrultuda politika üretmekteydi ancak, toprak üzerinde yapılan savaşlarla oluşturmuş coğrafyalar artık gelişimini tamamlamış ve yerini ekonomik, kültürel çok yönlü faaliyetlere bırakmıştır. Ulus-devletin sınırları ekonomik gücüyle, teknolojik ilerlemeyle, uluslararası alanda yürütülen iş birliğiyle ölçülmeye başlanmıştır. Dolayısıyla jeopolitik, ulus-devletin fiziki sınırlarını aşan çok yönlü mekansal

⁶⁶ Semra Rana Gökmen, Geopolitics And The Study Of International Relations, Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, 2010, s.70

⁶⁷ Naz Duygu Akyol Gözen, The (Non-)Territorialization Of "Kurdistan" in The Middle East Between 1919 And 1990: A Critical Geopolitical Approach, Yüksek Lisans Tezi, TOBB Üniversitesi, 2016, s.19

söylemleri konu alan eleştirel jeopolitiği gündeme getirmiştir. Ulus-devletin, ulus devletin sınırlarının ve ulus-devletin üretimi olan jeopolitiğin yeniden ele alınmasını zorunlu kılmıştır.

Eleştirel jeopolitik bir yandan da mekanın çoğulluğuna odaklanır. Mekanın anlamlandırılması tek başına coğrafi konum, denizlere yakınlık vb. ele alınarak gerçekleştirilmez. Mekanları belirleyen çizilen çizgilerin sınırlarından ibaret unsurlar değildir. Bu bağlamda eleştirel jeopolitik çok daha geniş ve derin bir yaklaşıma sahiptir. Harvey'in dediği gibi eleştirel jeopolitik " İktidar ve siyasi coğrafya ile bağlantılar kurarak mekana yeni alternatifler sunmaktadır"⁶⁸. Bu nedenle eleştirel jeopolitik, mekanın basitçe coğrafi özellikler ve fiziki sınırlarla ele alınmasına karşı bir pozisyon almaktadır. Aynı zamanda, bölgesel temsiller, güvenlik ve güvensizlik, düzen vs. anarşi, vb. tartışma ve eylem için yeni bir alan yaratmayı ve teorik kavramların yanı sıra söylemler aracılığıyla pratik kavramlar üzerinden mekanı incelemeyi amaçlamaktadır.⁶⁹ Söylemler aracılığıyla mekanın incelenmesi aynı zamanda yeni bir söylem inşa etmektir. Çünkü: Bir mekanı diğerlerinden farklı kılan, ona diğerlerine göre öncelik sunan uluslararası ilişkilerde yer alan aktörlerin o mekana ilişkin şekillendirdikleri söylemleridir. Bir başka ifadeyle mekanı tasvir eden coğrafya değil, aktörlerin mekanı algılayış biçimleriyle yön verdikleri söylemleridir. Dolayısıyla eleştirel jeopolitikte mekan coğrafi özelliklerle değil söylemler aracılığıyla incelenmektedir.

Eleştirel jeopolitik, aynı zamanda dünya siyasetinin pratiğine odaklanmaktadır. Bu amaçla coğrafya ve siyaset arasındaki geleneksel ilişkiyi yeniden gözden geçirerek, devletin uygulamalarını kapsayan tarihi ve coğrafi konuların nasıl siyasi-pratikleştirildiğini incelemektedir. Böylelikle uluslararası düzenin nasıl kurulduğunu araştırmaktadır. Öyle ki, "Dünya siyasetinin pratiğinin farklı jeopolitik emirler boyunca nasıl icra edildiğini ve dünyaya bakış açımızın bu temeller üzerine nasıl inşa edildiğini değerlendirmemize yardımcı oluyor"⁷⁰.

⁶⁸ İrem Ece Akpınar, Küreselleşme, Politik Mekan Ve İktidar: Alternatif Bir Jeopolitik Değerlendirme, Yüksek Lisans Tezi, Namık Kemal Üniversitesi, 2018, s.68

⁶⁹ İrem Ece Akpınar, Küreselleşme, Politik Mekan Ve İktidar: Alternatif Bir Jeopolitik Değerlendirme, Yüksek Lisans Tezi, Namık Kemal Üniversitesi, 2018, s.88

⁷⁰ Semra Rana Gökmen, Geopolitics And The Study Of International Relations, Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, 2010, s.72

Bu bakış açısıyla eleştirel jeopolitiğin yaptığı değerlendirme ve inceleme ise bizatihi eleştirel olmaktadır.

Sonuç olarak eleştirel jeopolitik günümüz sorunlarını ele alabilecek geniş bir inceleme alanı sunmayı ve jeopolitiğin ilgi alanını büyötmeyi hedeflemiştir. Bununla ilgili olarak Klaus Dodds şunları söylemiştir: ‘‘Eleştirel jeopolitik, yeni ve heyecan verici araştırma ve öğretme alanları açmıştır, böylece büyömeye devam ederken, acımasızca sorgulayan ve açık uçlu olan entelektüel eğilimlere cevap verebilmektedir⁷¹.’’

⁷¹ Naz Duygu Akyol Gözen, The (Non-)Territorialization Of ‘‘Kurdistan’’ in The Middle East Between 1919 And 1990: A Ciritical Geopolitical Approach, Yüksek Lisans Tezi, TOBB Üniversitesi, 2016, s.23

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

21.YÜZYILIN ULUSLARARASI ORTAMINDA ORTADOĞU'DAKİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Yeni yüzyılın uluslararası arenada sağladığı çok kutupluluk, genişleyen ticaret ağlarıyla beraber gelen küresel iletişim ve teknolojiye yaşanan devrimler hemen hemen her alanda olduğu gibi uluslararası ilişkilerde de etkisini göstermiştir. 21.yüzyıla kadar uluslararası ilişkilerde jeopolitiğin, güç, rekabet ve çatışma gibi kavramlar üzerinden ele alındığı görülmüştür. Bu kavrayış, genel hatlarıyla, realizmin büyüyen etkilerinin jeopolitik üzerinde epeyce etkili olduğunu göstermeye yeterli çok sayıda örneği içerisinde barındırmıştır. Ancak, yeni yüzyılın hemen başlarından itibaren uluslararası ilişkiler disiplininin değişen dünya algısının ortaya çıktığı görülmüştür. Bu değişen algı -çalışmanın amaç ve kapsamı açısından ele alındığında- jeopolitiğe ilişkin yeni fikirleri ve yeni akademik çalışmaları ortaya çıkarmıştır. Agnew, Tuathail ve Foucault gibi isimler geleneksel düşünceden uzak, güncel yaklaşımları tartışmaya sunmuşlardır.

Uluslararası ilişkiler ve jeopolitiğe dair farklı görüşlerin tartışılmaya başlandığı yeni yüzyıl, devletlerin dış politikaları açısından da bazı değişimleri beraberinde getirmiştir. Bölgesel ve küresel gelişmelerin daha fazla önem arz ettiği ve daha dikkatli ele alındığı bir dönem ortaya çıkmıştır. Farklı kıtalarda yer alan ülkelerin, belki de onlardan çok bağımsız gibi görünen bir başka kıtadaki bir olaya ilişkin benzer kaygılarının, birbirleriyle benzer hedeflerinin daha yüksek sesle dile getirilmeye başlandığı görülmüştür. Dolayısıyla ülkelerin dış politikaları da bu değişimlere uyum sağlamak üzere hareket kazanmıştır.

Dünyadaki değişime paralel olarak, yeni yüzyılla birlikte Türkiye'nin yakın ve uzak çevresine ilişkin dış politikasının nasıl bir yol izlediğine ilişkin çok sayıda görüş ortaya çıkmıştır. Elbette bu görüşlerin bir kısmı da Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik dış politikalarının seyri üzerine oluşmuştur. Türkiye'nin genel bir ifadeyle güvenlik bağlamında ele almış olduğu Ortadoğu dış politikasının yeni dönemle birlikte alışlagelmedik bir biçimde ele alındığı görülmüştür. Örneğin, Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikalarının bir ayağını oluşturan

güvenliğin salt askeri unsurlarla değil, ekonomik ve toplumsal değerlerin birleştirici gücüyle ve ortak güvenlik politikalarıyla değerlendirildiği görülmüştür. Benzer şekilde, bu politikaların ekonomi ayağında ise gümrük kapılarının ticaret kapasitelerinin arttırılarak bu politikalara yeni bir bakış açısı kazandırılmaya çalışıldığı görülmüştür. Bu ve benzeri gelişmeler, yer verileceği üzere birtakım veriler ışığında Türkiye'nin Ortadoğu'ya dair güncel dış politikası olarak değerlendirilmeye sunulmuştur. Bunların, önceki bölümde yer verilen yeni jeopolitik görüşlerle uyumlu olup olmadığı tartışma konusu olmakla birlikte üzerinde varılmış bir fikir birliği olduğunu söylemek güçtür.

Yukarıda bahsedilen tartışma nedeniyle yeni yüzyılın jeopolitik düşünceleri ile Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik dış politika stratejilerinin ne derece uyumlu olduğunun incelenmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu kapsamda hazırlanan son bölüme girerken öncelikle 21.Yüzyılın uluslararası ortamını genel hatlarıyla hatırlamak doğru olacaktır.

3.1 21.Yüzyılda Uluslararası Ortama Kısa Bakış

20.Yüzyıl Gregoryen takvimine göre 1999 yılının 31 Aralık gecesinde sona ermiş olsa da birçoklarına göre bitişi 1990'larda Sovyetlerin dağılmasına denk gelen büyük bir tesadüf olarak tarihteki yerini almıştır. Bu büyük değişim uluslararası ilişkiler disiplini açısından da 20. yüzyılı kapatan önemli bir dönüm noktası olmuştur. 2000'li yıllar yeni bir yüzyılın tarih sahnesinde yerini almasını ve yeni bir yüzyılın yeni tablosunun merakla incelenmesini beraberinde getirmiştir.

2000'li yıllara dek uluslararası ortamda ikisi büyük olmak üzere çok sayıda savaş yaşanmış ve dünya son haliyle Soğuk Savaş olarak bilinen iki kutuplu bir düzenden soyutlanmaya başlamıştı. Dönemin başı, ABD'nin, sınır ve kurallarını kendisinin saptadığı tek kutuplu bir dünya kurma çabalarına sahne oldu. Bu esnada ABD, önünde durulamaz tek süper

güç görünümündeydi.⁷² Ve bu süper güç, yeni yüzyılın seyrini belirlemede başrol konumundaydı. Ancak, henüz daha 2001 yılında süper güç ABD hiç beklenmedik bir tabloyla karşılaşmıştır. Tarihçiler, yeni yüzyılın ilk satırlarını 11 Eylül’de Amerika’da yaşanan saldırılarla yazmaya başlamış, aynı zamanda bu dönem Huntington’ın meşhur tezini de gündeme taşımıştır. Medeniyetler arasında bir çatışma olabileceği öngörüsüyle ortaya çıkan bu tez saldırılar sonrasında ABD hükümetinin Afganistan’ı işgal etmesi ve Irak’a saldırmasıyla çokça yankı bulmuştur. Samuel Huntington bahsettiği medeniyetlerden ikisi olan Batı ve İslam Medeniyetleri arasında çatışmalar gündeme gelmiş, devamındaki yıllarda İsrail’in Filistin’e saldırıları, Arap Yarımadasında demokratik değişim talepleriyle büyüyen ‘Arap Baharı’ ve Libya müdahaleleri gibi birçok olay cereyan etmiştir. Bununla birlikte uluslararası ilişkiler disipliniindeki çalışmalara dolaylı olarak katkı sunduğu söylenebilecek; küresel ölçekte etkiler yaratmış olan ekonomik krizler de yeni yüzyıla iz bırakan olaylar olarak tarihteki yerlerini almışlardır.

Dün olduğu gibi bugün de uluslararası ilişkiler disiplini üzerinde yapılacak mikro ve makro ölçekli çalışmalar elbette uluslararası sistemin dinamikleri ve değişimleri üzerinden ele alınmaktadır. Dolayısıyla 21. Yüzyıla birlikte değişime uğramış yeni bir dünyanın varlığını yok saymak ve disipline ilişkin çalışmaları bu bağlamı göz ardı ederek yürütmek mümkün değildir. Bu nedenle bu çalışmanın konusunu oluşturan Türkiye’nin Ortadoğu’ya yönelik dış politikasının da 21. Yüzyıla birlikte değişen koşullar ve dinamikler ışığında ele alınması gerektiği düşünülmektedir. Dolayısıyla ilerleyen bölümlerde yeni yüzyıla birlikte ortaya çıkan dinamikler ve yeni yüzyılın getirdiği değişimler, Türkiye’nin Ortadoğu’ya yönelik dış politikasına olan yansımaları çerçevesinde incelenmeye çalışılmıştır.

⁷² Editör: Baskın Oran, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, Cilt 3: 2001-2012, s. 14

3.2 21.Yüzyılda Orta Doğuda Yaşanan Gelişmelerin Türk Dış Politikasına Yansımaları

Körfez Savaşı'nın bitimi ve Sovyetlerin dağılmasına tekabül eden ve resmi olarak yeni bir yüzyılın başlangıcını getiren 90'lı yılların sonu ile 2000'li yılların başlangıcında, Türkiye'nin de etkilerini hissettiği birtakım gelişmeler, yeni yüzyılda Türk dış politikasındaki ilk hareketliliği oluşturmuştur. Bunlardan biri olarak Amerika'nın Afganistan'ı işgal etmesi gösterilebilmektedir. 11 Eylül saldırılarından El-Kaide'nin sorumlu tutulması ve Amerika'nın bu bağlamda ulusal güvenlik politikası olarak Afganistan'ı işgali, A.B.D.'nin bölgedeki müttefiklerinden biri olan Türkiye'nin dış politikasında da fiilen etkili olmuştur. Dönemin ABD Başkanı George W. Bush, “ya bizdensiniz ya da teröristlerden” diyerek tüm uluslararası camiyayı kendine destek olmaya çağırılmış ve bir açıdan tehdit etmiştir.⁷³ Bu süreçte Türkiye, NATO üyeliği kapsamında hem hava sahasını NATO'nun üyesi olan bir ülkeye açmak durumunda kalmış hem de ilerleyen dönemde bölgeye askeri güçlerini yollamıştır.

Afganistan'ın işgal edilmesinin ardından ilerleyen yıllarda Amerika'nın kitle imha silahları konusundaki kendince hassasiyeti okların yönünü Irak'a çevirdi. Saddam Hüseyin'in, Aralık 2006'da idam edilmesi ile Irak'ta süre gelen rejim son bulsa da hem o güne kadar devam eden süreç hem de ilerleyen yıllarda yaşanan gelişmelerden ötürü Irak gitgide büyüyen bir bölünmüşlüğü içinde hapsolmuştur. Türkiye'de ise bu dönemde hükümetin attığı adımların Amerika'nın beklentilerinden uzak olduğu günler yaşanmıştır. ABD, bu dönemde tüm Soğuk Savaş boyunca her zaman yanında olan ve Soğuk Savaş sonrası özellikle Körfez Savaşı'nda koşulsuz bir şekilde yanında yer alan müttefiki, kimi zaman stratejik ortağı ve en sadık dostu Türkiye'yi yine yanında görmek istemiş ve Irak Operasyonu'na açık destek istemiştir.⁷⁴ AKP'nin meclise sunduğu tezkerede hükümet tarafından belirlenecek koşullarda TSK'ya ilişkin unsurların Irak'a gönderilmesi, Türk hava sahasının askeri operasyonlar kapsamında açılması ve ülkede yabancı askeri unsurların bulundurulması 6 aylığına talep edilmiştir. Ancak,

⁷³ Zehra Doğan, Stratejik Ortaklıktan Model Ortaklığa Türk-Amerikan İlişkileri Ve Ortadoğu, Atılım Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011, s.178

⁷⁴ A.g.e s.178

bu tezkerenin mecliste reddedilmesiyle Amerika ile olan ilişkiler gerilime uğramıştır. Ülkede tezkerenin kabul edilmemesi üzerine büyüyen tartışmaların hem ekonomik hem de politik birçok boyutu bulunsa da Türkiye açısından, hem ABD'nin hem de Ortadoğu coğrafyasının büyük önem arz ettiğini söylemek yanlış olmaz.

Hem Afganistan hem de Irak'ta yaşananların Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik dış politikası açısından değerlendirildiğinde büyük yansımaları olduğunu görmek mümkündür. Bölgede yaşanan olayların Türkiye'de doğuracağı muhtemel etkiler ve bu ülkelerde yaşayan toplumların Müslüman kimliğe sahip olmaları gibi bazı toplumsal ve politik unsurlar Türkiye'yi olayların dışında kalamayacağı gerçeğiyle yüz yüze getirmiştir. Öte yandan Türkiye, bölgede yaşanan gelişmelere duyarlı olsa dahi kendisini gelişmelerin merkezinde tutmama yönünde bir tutum ortaya koymak gayretiyle hareket etmiştir. Özellikle Körfez Savaşı'nın verdiği tecrübe ile Irak'ın bu operasyon sonrası üçe bölünmesinin yaratacağı istikrarsızlığın tüm bölgenin istikrarsızlığı anlamına geleceğine inanılmıştır. Ayrıca bu dönemde iktidarda olan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin seçmen tabanının Irak'a yönelik bir operasyona dinsel ve tarihsel bağlar nedeniyle karşı çıkması ve uzun yıllar tam üyelik için çabaladığı AB ülkelerinin çoğunun bu savaşa karşı olması Türkiye'yi uzun süre savaşa taraf olma ve olmama arasında ikileme sürüklemiştir.⁷⁵

Yeni yüzyılın ilk yıllarında Irak'ta bu gelişmeler yaşanırken bir diğer komşumuz olan Suriye'deki gelişmeler de Türkiye'nin dış politikasını büyük ölçüde Orta Doğu ekseninde şekillendirmesine zemin hazırlamıştır. Hafız Esad ve sonrasında Beşar Esad ile devam eden süreç boyunca Suriye'nin iç dinamiklerinde yer alan muhalif tutumların zaman zaman yükselen taleplerine karşı rejim tarafından müdahalelerin olduğu görülmüştür. Örneğin, 2005 yılına gelindiğinde Lübnan'da yaşanan Hariri suikastı sonrası Suriye rejimine yönelik artan baskılar neticesinde Suriyeli muhalifler, bir kere daha bir araya gelerek geniş katılımlı bir oluşum sonrasında Şam Deklarasyonu adında bir bildiri yayınlamıştır. Demokratikleşme ve özgürleşme

⁷⁵ Zehra Doğan, Stratejik Ortaklıktan Model Ortaklığa Türk-Amerikan İlişkileri Ve Ortadoğu, Atılım Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011, s.178

çağrılarının yinelenildiği deklarasyondan sonra yine muhalifler tutuklanmış ve önemli isimler yurtdışına kaçmaya zorlanmıştır. Bu gelişmelerden sonra uzun süre Suriye’de ciddi bir muhalif girişim söz konusu olmamıştır.⁷⁶ İlerleyen dönemde Arap yarımadasında yaşanan Arap Baharı olayları Suriye’de de etkilerini göstermiştir. 2011 yılı Mart ayına kadar Suriye’de ciddi sayılabilecek türde bir gösteri ya da ayaklanma yaşanmamıştır. Ancak önce Şam Üniversitesi’nde daha sonra da Deraa kentinde hükümet karşıtı gösteriler düzenlenmeye başlamıştır.⁷⁷ Suriye’de yaşanan olaylar ülkenin başkentinde rejimin yüksek sesle sorgulanmasının önünü açmış ve olaylar günümüze dek devam etmiştir. Ancak ortaya çıkan tabloda Suriye olaylarının diğer Arap ülkelerde yaşananlardan çok daha farklı bir atmosferde süreceği anlaşılmıştır. Başlangıçtaki iyimser hava dağılırken, 2012 yılı ortalarından itibaren Suriye krizi bir iç savaşa dönüşmeye başlamıştır.⁷⁸

Suriye konusunda Türkiye’deki dış politika yapıcılarının zaman zaman iyimser bir havanın oluşturulması yönünde çaba sarf ettikleri görülse de, genel bir çerçeveden bakıldığında ilişkilerin günden güne yıprandığı görülmektedir. Özellikle Ak Parti’nin ilk yıllarında Suriye lideri Beşar Esad’la olan samimi ilişkileri Arap Baharı’nın nihayetinde Suriye’ye sıçramasıyla gerilemeye başlamıştır. Türkiye’nin en uzun kara sınırına sahip komşusunda yaşanan tüm gelişmeler an ve an dikkatle takip edilmiş olsa da Türk Dış Politikası açısından Arap Baharı’nın Ortadoğu’daki diğer ülkelerde ve özellikle Suriye’de yarattığı etkiler Esad’la ilişkileri yol ayrımını getirmiştir.

Türkiyeli karar vericiler, Libya tecrübesinden, Arap Baharı protestolarının işin nihayetinde yöneticileri düşüreceği dersini çıkarmışlardı. Bunu Suriye’ye uyguladılar ve hesaplarını, artık, o zamanda kadar aralarının çok iyi olduğu Esad’ın devrileceği üzerine

⁷⁶ Sami Kiraz, Suriye İç Savaşı Sırasındaki Türk Dış Politikasının Neoklasik Realizmin Bakış Açısından Analizi (2011-2017), Gazi Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018, Ankara, s.55

⁷⁷ A.g.e s.56

⁷⁸ Sami Kiraz, Suriye İç Savaşı Sırasındaki Türk Dış Politikasının Neoklasik Realizmin Bakış Açısından Analizi (2011-2017), Gazi Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018, Ankara, s.60

yapmaya başladılar.⁷⁹ Ne var ki, günümüze dek, ne Esad devrildi ne de Suriye’de toplumsal barış sağlanabildi. Hatta Türkiye’nin de terör tehdidi ve insani yardım gibi politik öncülleri ile müdahil olduğu Suriye’de Türk dış politikasını meşgul eden ve aynı zamanda iç siyasetinin gündemini de oluşturan örnekleri çokça arttırılabilecek olaylar yaşanmaya devam etti.

Irak ve Afganistan’da yeni yüzyılın ilk on yılında görülmeye başlanan olaylar, devamında Arap Yarımadası ile Afrika ülkelerinde de büyük izler bırakan birtakım gelişmelere sahne olmuştur. Rejimlere karşı demokratik ve sosyal hak taleplerinin yer aldığı ve bu taleplerin batı dünyasındaki insani hak ve hürriyetler temelinde dile getirilmesi sebebiyle dünya siyasetinde bir ‘bahar’ beklentisi olarak ‘Arap Baharı’ şeklinde nitelendirilmiş olaylar kartopu gibi gittikçe büyümüştür. Süreçte rejim liderlerinin halklarını yönetebilme kabiliyetleri sorgulanmaya başlanmış, sonucunda da liderlerin ülkelerinden kaçmak ve koltuklarını bırakmak zorunda kaldıkları bir manzara oluşmuştur.

2011 yılı ve devamında adından çokça bahsedilen Arap Baharı etkisinin de Türkiye’nin dış politikasında kendisine düşen payı aldığı gözlemlenmiştir. Her ne kadar bölgede söz sahibi olma ve bölgede yaşanan gelişmelere karşı duyarlılık gösterme eğiliminde olsa dahi Türkiye, Arap Baharı olayları sırasında uluslararası sistemin sesini dinlemeyi tercih ederek, uluslararası sistemin sesi olma gayretinde bulunmamıştır. Arap dünyasında olaylar ilk patlak verdiğinde, Türkiye sivri söylem ve fevri tepkilerden kaçınmıştır. Bunun sebebi ise, ilk olarak sürecin doğrulacağı yolun sonunun bilinmezliği ile birlikte, Türkiye’nin devlet kimliğinin dış politika boyutunda “önce Batı” şeklinde zaman içinde kendisini inşa etmiş olmasının dinamiklerinin getirdikleri olarak belirtilebilir.⁸⁰ Bununla birlikte olayların Suriye ayağında Türkiye’nin - olayların kendi sınırlarına tam olarak yaklaşmış olmasını da göz önünde bulundurduğu gerçeğiyle- müdahil olma konusunda sert bir tavır takındığını da belirtmek gerekir.

⁷⁹ Editör: Baskın Oran, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, Cilt 3: 2001-2012, s. 158.

⁸⁰ Muhammet Kağan Güney, İnşacılık Kuramı Kapsamında 2000’li Yıllarda Türk Dış Politikası Ve Kimlik, Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, s.99.

Yüzyılın ilk on yılı ve devam eden ikinci on yılı göz önüne alındığında Türkiye'nin hem komşu ülkelerde yaşanan olaylar hem de bu olayların iç siyasetteki yansımalarının ülke içindeki dinamikleri göz önüne alındığında dış politikada dalgalanmaların yaşandığı görülmektedir. Yönünü batıya dönmüş bir medeniyetin ilgisiz kalamayacağı bölgesel problemler nedeniyle dış politikasını belirsizliklerin süre geldiği Ortadoğu ekseninde yoğunlaştırdığı sahneler izlenmektedir. Türkiye'nin 21. Yüzyıla birlikte belki de mecbur kaldığı yoğun Ortadoğu politikası dış politikanın başrol oyuncusu olmaya devam edecektir. Bu süreçte hem A.B.D. hem Rusya hem de AB ile olan diyalogların devamlılığı göze çarpsa da Ortadoğu'nun petrol rezervlerinin büyük bölümüne sahip olan Katar gibi ülkelerle olan diyalogların günden güne yoğunlaştığı görülmektedir.

3.3 21.Yüzyılda Türkiye'nin Ortadoğu'ya Yönelik Dış Politikaları

21.Yüzyıla birlikte Türk dış politikasının Eksen Kayması, Model Olma ya da Yeni Osmanlılık gibi görüşlerle betimlenmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu politikaların ülkenin dış politika stratejilerini ne denli yansıttığı veya bu politikaların doğru dış politika stratejileri olma noktasında ne denli güçlü oldukları ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte, bu çalışmanın temelini oluşturan jeopolitik açıdan değerlendirileceklerini belirtmek amaç ve kapsam açısından doğru bir seçim olacaktır.

3.3.1 Eksen Kayması

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşu öncesi ve kuruluşunu takip eden yıllardan günümüze dek, bir üyesi olarak içerisinde topraklarını barındırdığı Avrupa ve Asya kıtalarının değişken yapısal durumları çerçevesinde hareket etmek gerekliliğinde olmuştur. Bu süreçte, 2000'li yıllarla birlikte Türkiye'nin hem iç hem de dış dünyasında gelişen ve değişen dinamikler, Türk dış politikasında da farklı argümanların ortaya koyulmasını ve uygulanan politikaların tartışılmasını beraberinde getirmiştir. AKP hükümetinin 2002 yılı itibarıyla iktidar gücünü ele almasıyla birlikte -çok sayıda araştırmada ve akademik çalışmalarda da görüldüğü üzere- 'Eksen Kayması' gündeme gelen başlıca tartışmalardan biri olmuştur.

Bu tartışmanın ne olduğunu anlayabilmek adına, tanım olarak ne anlama geldiğinden bahsetmek ve ‘Eksen Kayması’ olarak nitelendirilmesindeki temel dayanak noktalarını incelemek başlangıç noktası olacaktır.

Eksen Kayması bir ülkenin var olan ittifak ilişkilerinden ve temel yönelimlerinden bir biçimde koparak başka yönelimlere ve ittifak sistemine girmesi anlamına gelmektedir.⁸¹ Bu tanımdan yola çıkılarak eksen kaymasının bir kopuşu ve/veya bir değişimi yansıttığından emin olmak gerekmektedir. Öte yandan bir kopuş ve/veya bir değişim sürecinin başka bir birleşmeyi getirmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, eksen kaymasının 2000’li yıllarla birlikte Türk dış politikasında yeni bir hava estirmiş olması gerekliliğini doğurmaktadır. Bu nedenle eksen kayması tartışmalarının bir sonuca ulaştırılması amacıyla öncelikli olarak yukarıda bahsedilen değişimi yaşatıp yaşatmadığı üzerine odaklanılmalıdır.

Bu tanımdan hareketle dikkat edilmesi gereken bir başka husus da eğer, ‘Eksen Kayması’, tanımına uygun biçimde yaşanmışsa bunu belirleyecek bir zaman dilimine ihtiyaç olup olmadığıdır. O halde, eksen kaymasının tek başına bir dönemi yansıtıp yansıtmadığı bu noktada önem arz etmektedir. Dolayısıyla, eksen kaymasının nasıl bir periyot izlediğine dair bir tarihsel arka plan olup olmadığı ve böylelikle belirli bir zaman aralığına indirgenip indirgenemeyeceği tahlil edilmelidir. Öte yandan bu tartışmanın Türkiye özelinde bir başka ayağını da dış politikanın oluşturduğu söylenebilir. Tanımından da anlaşılacağı üzere eksen kaymasının ittifak ilişkileri ve temel yönelimler bağlamında ele alınması ve buna bağlı olarak ülkeler arasındaki ittifak ilişkilerinin ve temel yönelimlerin de dış politika bağlamında değerlendirilmesi gerektiği açıktır. Bu nedenle, ‘Temelde Türk dış politikasının Ortadoğu’ya yönelik artan angajmanından ve aktivizmden hareketle Türkiye’nin geleneksel olarak sürdürdüğü Batı odaklı dış politikadan bir kopuşu yansıttığı tezine dayanır.⁸² Şekliyle aktarıldığı eksen kayması üzerinde dış politikanın tek başına yeterli bir zemin oluşturup

⁸¹ Abdurrahman Külünk, *Avrasyacılık Düşüncesi Ve Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikasına Etkisi*, Bahçeşehir Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017, s.75

⁸² Abdurrahman Külünk, *Avrasyacılık Düşüncesi Ve Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikasına Etkisi*, Bahçeşehir Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017, s.75

oluşturmadığının düşünülmesi gerekmektedir. Bu bakış açısıyla iç politikanın da dolaylı veya doğrudan dış politika ve eksen kayması üzerinde yarattığı ve/veya yaratabileceği olası etkilerinin de değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Dikkat edilmesi gereken ve belki de yine eksen kayması kavramı içerisinde ele alınması gereken husus, Türkiye'nin artık güvenlik sorunlarını Batı'ya ve ABD'ye yaslanarak çözme politikasını terk etmiş olmasıdır.⁸³ Yani, tanımını destekleyen bir terk edişin var olduğu ve güvenlik sorunları özelinde bu tartışmanın değerlendirilmesinin mümkün olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, güvenlik sorunları özelinde değerlendirilebilen eksen kaymasının güvenliğin hangi boyutuyla bu tartışmanın kapsamına girdiği de bir başka araştırma boyutunun olması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Çünkü eksen kaymasının güvenlik sorunları özelinde ele alınabiliyor olması ülkelerin hem iç hem de dış güvenlik sorunlarının bu çerçevede değerlendirilebileceği anlamına mı geleceği, yoksa dış güvenliğin tek başına mı bu kapsamda değerlendirilebileceği kesinlik kazanmamıştır.

Yukarıda bahsedilen nedenlerle, 2000'li yıllarda Türkiye'de eksen kaymasının olup olmadığına ilişkin kesin bir sonuca varmanın kolay olamayacağı, tartışmaların daha geniş boyutlarda ele alınması gerektiği düşünülmektedir. Bu nedenle tanımlı ve kapsamı bakımından kesin sınırlarının henüz belirlenemediği eksen kayması tartışmalarının 21. Yüzyıla birlikte Türkiye'nin Ortadoğu penceresini nelere açtığından bahsetmek doğru olacaktır.

Sözü edilen dönemde Türkiye'nin uzun yıllar boyunca Batı medeniyetleriyle olan yakın temas halinden uzaklaşarak doğu medeniyetleriyle olan ilişkilerini güçlendirmek arzusunda olduğu görülmektedir. Bu dönemde, dünyadaki başrol oyuncularını gibi Türkiye'nin de özellikle Ortadoğu konusunda hem siyasi hem ekonomik işbirlikleri kurmak gayretinde olduğu; sözü edilen işbirliklerinin bölgeye artan ilgiyle birlikte yoğunlaştığı izlenmiş olsa da değiştiği üzerine tartışmaların yer aldığı Ortadoğu politikasına ilişkin iktidarın kesin bir beyanı

⁸³ Vahit Guntay, Türk Dış Politikasında Güncel Yaklaşımlar Ve Eksen Kayması Tartışmaları: 2002-2012, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012, s.62

olmamıştır. Dış politikada böyle bir dönüşüm ve eksen kayması durumu yönetici elit tarafından kesin bir dille reddedilmiştir.⁸⁴

Bu çerçevede bölgede yaşanan gelişmelerin öncelikli takipçisi görünümünde olan ve politik aktörlerin aktif olarak söylem ve eylemleriyle söz sahibi olma gayretinde olan bir dönem sürmektedir. Her ne kadar bu eylem ve söylemler olumlu geri dönüşleri beraberinde getiriyor olsa da Suriye’de Arap Baharı sonrası devam eden süreçte ilişkilerin Esad yönetimiyle koptuğu görülmektedir. Yine bu dönemde, ‘Mavi Marmara’ ve ‘One Minute’ gibi bilinen en somut örnekleriyle bölgedeki etkili ülkelerden biri olan İsrail özelindeki ikili ilişkilerin her ne kadar zaman zaman olumlu kareleri görülse de giderek gerildiği ve zayıfladığı da bilinmektedir.

Ortadoğu ülkeleriyle bir yandan iyimser bir yandan da karamsar bir gidişatı bulunan ilişkiler ve bölgeye artan ilgimiz, bu noktada hem AB, hem de ABD gibi batılı ülkelerin dikkatle takip ettiği bir boyuta taşınmıştır. Alışlageldik bir batı hayranlığı ve cazibesinin yerini yakın çevresiyle yakınlaşmalara ve işbirliklerine doğru değiştirmiş olması ihtimalleri gündeme gelmiştir. Dolayısıyla tam olarak bu noktada değişim ve dönüşümün olup olmadığı üzerine ‘Eksen Kayması’ tartışmaları gündeme gelmiştir. Böylelikle, Türkiye’nin Ortadoğu’da yürütmeye çalıştığı ve proaktif olarak da nitelendirilebilecek politikası kimi kesimler tarafından çok yönlü bir politika, kimi kesimler tarafından da Avrupa’dan ve Batı’dan bir kopuş olarak görülmektedir.

Türkiye her ne kadar daha önce Orta Doğu ile ilişkilerini Batı ile ilişkilerini tehlikeye atmayacak seviyede gördüyse de, artık Ortadoğu ile ilişkilerin geliştirilmesini Batı ile ilişkiler bağlamında değerlendirmemektedir.⁸⁵ Çünkü tartışılan değişim ya da eksen kayması Batı’dan kopuşu değil, Türkiye’nin Ortadoğu penceresini yeni işbirliklerine, geniş kapsamlı ilişkilere, yeni ekonomik ve politik atılımlara açmasını temsil etmektedir. Türkiye’nin stratejik olarak

⁸⁴ Hikmet Mengüaslan, Türk Dış Politikasında Rol Ve Çatışma: AKP Dönemi Ortadoğu Politikası Üzerine Bir İnceleme, Aydın Menderes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016, s.1

⁸⁵ Vahit Guntay, Türk Dış Politikasında Güncel Yaklaşımlar Ve Eksen Kayması Tartışmaları: 2002-2012, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012, s.63

zaten bir eksene bağılı kalması ya da uluslararası ortamdaki önemli merkezlere uzak kalması, yüz çevirmesi düşünülemez.⁸⁶ Bu nedenle Türkiye'nin Ortadoğu'da yürüttüğü politikanın bir eksen kaymasına yol açtığını söylemek biraz iddialı bir söylem olacaktır. Ancak, son dönemde yürütülen politikanın özellikle Ortadoğu ayağında yaşananlar ABD ve AB tarafından –açık veya gizli- kimi yaptırımları da gündeme getirebilir. Bunların Türkiye'nin bölge üzerinde artan ilgisini ve heyecanını kırmak niyetiyle gerçekleştirilebileceğini de unutmamak gerekir.

3.3.2 Model Olma

Model Olma Türkiye'nin 21.Yüzyılda Ortadoğu'da sürdürdüğü politikaların içerisinde kendisine yer edinmiş, uzun soluklu bir tartışmadır. Her ne kadar son yıllarda gündeme gelmiş olsa da model olma tartışmalarının Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar gittiği bilinmektedir. Son sürecin ise bu tartışmaların dördüncü evresi olduğu belirtilmektedir. Buna göre, ilk model ülke olma söylemi 1928'de Afganistan Emiri Emanullah Han'ın Türkiye ziyareti ve 1934'te İran Şahı Rıza Pehlevi'nin ziyaretleri sonrasında, kendi ülkelerinde Türkiye'deki bazı uygulamaları yerleştirmeye çalışmalarıyla yaşanmıştır. İkinci aşama, 1950'lerde Kemalist olduğunu açıklayan Tunus Başkanı Burgiba üzerinden yürütülmüştür. Üçüncü aşama, Soğuk Savaş'ın ardından, Türkiye'nin Orta Asya devletlerine önderlik yapıp yapamayacağı örneği üzerinden tartışılmıştır.⁸⁷

'Model Olma', Türkiye'nin Ortadoğu'da özellikle Arap Baharı'yla birlikte zirveye çıkan demokratik yönetim beklentilerine ilişkin uygulamaların fiili tanıtımını gerçekleştirme kabiliyetine dair tartışmayı ele almaktadır. Temelde Türkiye'nin İslam, demokrasi ve laiklik gibi unsurları bir arada bulundurması nedeniyle Ortadoğu ülkeleri için model olabileceği fikri üzerine inşa edilmiştir.⁸⁸ Türkiye'nin demokrasi konusundaki tecrübeleri ile mevcut Müslüman yapısının dikkate alınmasıyla bir model ülke olabileceği üzerine görüşler yer almakla birlikte

⁸⁶ A.g.e 2012, s.65

⁸⁷ Abdurrahman Külünk, Avrasyacılık Düşüncesi Ve Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikasına Etkisi, Bahçeşehir Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017, s.79

⁸⁸ A.g.e s.176

bölgede yaşayan halkların bu duruma ne denli rıza göstereceğinin büyük bir belirsizlik taşıdığı temelinde oluşmuş Türkiye'nin model olamayacağına ilişkin görüşler de mevcuttur.

Türkiye'nin Ortadoğu'ya model olmasının mümkün olduğuna ilişkin söylemlerde Türkiye'nin hem batılı ülkelerde yoğun olarak görülen demokrasiyi uyguluyor olması hem de bunu Müslüman kökenli bir toplumda harmanlamış olması dikkat çekmektedir. Öte yandan Türkiye'nin hem AB hem de A.B.D ile paralel politika odaklı ilişkiler yürütmek noktasında deneyimi mevcut olup, Ortadoğu'ya batılı köklerinin dikilmesinde bunun kolaylaştırıcı etkisinin olacağı da savunulmaktadır.

Türkiye'nin model olma noktasında başarılı olacağını düşünenler Türkiye'nin 2000'li yıllar ile birlikte iktidara gelen AKP yönetiminin tecrübelerinin de etkili olduğunu belirtmektedirler. Bu noktada partinin İslam ve Laiklik sentezini iyi yaparak başarılı bir yönetim sergilediklerini düşünmektedirler. Dolayısıyla Türkiye'ye Ortadoğu'da beklentileri hayata geçirmekte sorumluluk verilmesi gerektiğini savunmaktadırlar.

Öte yandan Ortadoğu'daki bazı siyasi değişikliklerden de görüleceği üzere Ortadoğu ülkelerinin de kendilerine rol model olarak Türkiye'yi seçebileceğine ilişkin gündem oluşmuştur. Özellikle Tunus ve Fas'ta AKP'nin yapılanmasını örnek alan yeni siyasi partiler ortaya çıkmıştır.⁸⁹ Bu gelişmeler Arap dünyasında model sorunun önemli bir problemi olan İslam dini ile demokrasinin birlikte düşünülemeyeceği inancına yönelik şüpheleri de değiştirmeye başlamıştır.⁹⁰

Türkiye'nin Ortadoğu'da model olmasının gerçekçi bir yaklaşım olamayacağını düşününler ise başlıca Türk demografik yapısının çeşitliliğine dikkat çekmektedirler.

⁸⁹ Hikmet Mengüaslan, Türk Dış Politikasında Rol Ve Çatışma: Akp Dönemi Ortadoğu Politikası Üzerine Bir İnceleme, Aydın Menderes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016, s.115

⁹⁰ Çağatay Özdemir, Türkiye Demokratik Bir Ülke Olarak Ortadoğu'da Model Olabilir Mi? , Dumlupınar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2012, s.131

Türkiye'nin sağ merkezli düşünce yapısına sahip vatandaşları ile sol bakışlı Batı yanlısı statükocu kimliğe sahip vatandaşlarını ve bir de Kürt nüfusunu dikkate alarak gerçek bir bütünleşme ve birleşmenin henüz tamamlanmadığını savunmaktadırlar. Öte yandan Türkiye'nin demokratikleşme sürecinin bitmediğinin altını çizen bu görüşe sahip kimseler model olma yolunda öncelikle içerideki yapının tamamlanması gerekliliğini savunmaktadırlar.

Bir başka açıdan değerlendirmek gerekirse Türkiye'nin rol model olma yolundaki bir diğer engelin de Batı yönlü politikaların uzun yıllar boyunca izlenmiş olmasıdır. Bu, Ortadoğu ülkelerinin gözünde Türkiye'nin kendi değerleriyle örtüşmediği izlenimi yaratmıştır ki, tam aksine, bu düşünceye sahip kimselerin savunduğu üzere Türkiye, onların gözünde batılı değerlere yaklaşma gayretinde bulunmuş ve hatta laik bir ülke durumundadır. Türkiye, Avrupa'nın ve hatta yoğunlukla ABD'nin bölge temsilcisi durumundadır. Kaldı ki, yukarıda da bahsedildiği üzere Türkiye açısından model olma yönündeki engellerin temel zorluklarından biri de Ortadoğu'da Türkiye'nin kendilerine model olmasını talep edecek nüfusun ne boyutta olduğudur. Türkiye bir model olarak tanıtılacaksa, bu, toplumların bütünü tarafından kabul görülebilir olmalıdır. Buna ilişkin yapılmış herhangi bir yoklamanın da hali hazırda olmadığı bilinmektedir.

Bu tartışma Türkiye'nin uzun yıllar boyunca batı odaklı yürüttüğü dış politikadan koparak, salt kendi politik kapasitesiyle başarabileceği bir faaliyet olmaktan uzaktır. Ancak başlı başına Türkiye'ye tanınacak bir liderlik pozisyonunda sınanması mümkündür. Bu bağlamda, Ortadoğu'daki mevcut dinamikler de göz önüne alındığında Türkiye'nin kimi zaman Rusya, kimi zaman ABD ve AB ve zaman zaman bölgedeki diğer hak sahibi ülkeler ile bir uzlaşma çerçevesinde yürütmeye gayret gösterdiği politikalarının Türkiye'nin liderliği çerçevesinde bir model olarak görülmesi olası değildir.

Ana hatlarıyla bahsedilen olumlu ve olumsuz görüşler ışığında Türkiye'nin mevcut durumu itibarıyla Ortadoğu için bir model olamayacağının kanaati oluşmuş olsa da Ortadoğu'ya model olabilecek ilk sıra adayının da yine Türkiye olacağı muhakkaktır. Bu nedenle, model olma politikasına ilişkin tartışmaların Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik

yürüttüğü politikaların bir parçası olarak görülmesi ve başlı başına Türkiye'nin Ortadoğu'ya model olma arzusunu yansıtmada konusunda eksik noktalar taşıması gerçeği hatırlanmalıdır.

3.3.3 Yeni Osmanlılık

Türkiye'nin yürütmüş olduğu dış politikasında incelemeye değer bir başka tartışma da Yeni Osmanlılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Terim, 'Yeni' ve 'Osmanlılık' kelimelerinin birleşimiyle ortaya çıkmış ve ilk bakışta Osmanlı'ya ilişkin olanların modern uygulanması olarak görülebilmektedir. 2002 yılından bu yana Türkiye'de iktidar erkine sahip olan AKP hükümetinin dış politikasına büyük ölçüde yön veren Ahmet Davutoğlu ile özdeşleşen 21.Yüzyıl Türk dış politikasının yansımalarından biri olduğu bilinmektedir. Her ne kadar bu yeni dış politika kavramının Ahmet Davutoğlu'yla yakından ilişkili olduğundan bahsedilse de kendisi fikirlerinin 'Yeni Osmanlılık' ile açıklanamayacağını düşünmektedir. Davutoğlu bu konuda şunları belirtmiştir: "Türkiye Cumhuriyeti modern bir ulus devletidir ve bölgedeki ülkelerle eşit statüye sahiptir. Geçmişte Osmanlı coğrafyasında olan büyük ya da küçük ülkelerle de eşit statüde ilişkiler kurabiliriz. Bu, modern diplomasi gereğidir. Bu terimi öyle bir anlamda hiç kullanmadım. Yazılı medyadan çıkan şeyler ne yazık ki gerçeği yansıtmamaktadır"⁹¹.

Yeni Osmanlılık, Osmanlı döneminden bu güne dek ilk kez gündeme gelmiş bir kavram değildir. Bu terimin daha önceden Turgut Özal'ın dış politikasında kullanıldığı görülmektedir. AKP hükümetinin sağ görüşte yer alması ve Özal'ın dış politikaya bakışına yakın çerçevede yürütülen dış politika ilişkin çalışmalar konunun tekrar gündeme gelmesini sağlamıştır.

⁹¹ Latif Mustafa, Medeniyetleşmenin Kesişme Noktasında Balkanlar: Destekçiler Ve Muhafifler Arasında Balkanlarda "Yeni Osmanlılık", Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakfı Üniversitesi, İstanbul, 2013, s.32

Yeni Osmanlıcılık, temelinde İslami ilkeleri barındıran, Osmanlı'ya ait miraslara atıfta bulunan, aynı zamanda Türk milliyetçiliğinin çatısı altında yürütülen bir dış politikadır. Bir başka açıdan ise batıya yönelik politikalara sırt çevirmeden ancak, sonuçsuz kalan batıya ait olma çabalarından uzaklaşma anlamını taşıdığı da söylenebilir. Dolayısıyla, 'Yeni Osmanlıcılık' yüzünü bir bakımdan doğuya, Osmanlı'dan mirasçı olunan topraklara da dönmek anlamını da taşımaktadır. Bu açıdan bakıldığında Müslüman bir ülke olan Türkiye'nin çoğunluğu bu inanca sahip, Balkanlar ve Ortadoğu'dan mirasçısı olduğu Osmanlı topraklarındaki Müslüman kardeşlerine ulaşmasının bir fırsatı olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak bu Osmanlı'ya dönüş anlamına gelmemektedir. Aslında 'Yeni-Osmanlıcılık' Osmanlı İmparatorluğu'nun eski topraklarına ve halklarına karşı yeni bir ilginin oluşması olarak algılanmamalıdır. Daha ziyade, Soğuk Savaş süresince ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında eksik olan uygun yeni uluslararası ve bölgesel çapta oluşturulabilecek organik jeopolitik, kültürel ve ekonomik ilişkileri hedeflemektedir.⁹²

Yakın tarihte olduğu kadar 2000'li yıllarda da Türk Dış Politikasında kendisine yer edinen bu kavramın ana temasını şu şekilde özetlemek mümkündür: (1) Türk milliyetçiliğinin yeniden ifade edilmesi ve Osmanlı tarihindeki gibi farklılıklar için daha fazla siyasal ve kültürel hoşgörünün tesisi, (2) Balkan, Kafkas ve Orta Doğu ülkeleri ile ekonomik sınırların kaldırılması, (3) Komşu ülkelerin siyasi sınırları için saygı çağrısında bulunulmasıdır.⁹³

Yeni Osmanlıcılık, Batı'ya yönelik politikaların bir alternatifi olarak doğmuştur. Dolayısıyla, 'Batı' olarak andığımız bütünlüğün 'Doğu' olarak anıldığında zihinlerde bir bütünlük algısı yaratma heyecanını taşımaktadır. Bu nedenle tıpkı Avrupa'da görülen haliyle toplumların yakınlaştırılması, kültürel mirasın sahipleri olan Müslüman toplumların ortak paydada bir araya getirilmesi amacını taşımaktadır. Bu neo-Osmanlı söylemin ana teması, çoğu

⁹² Latif Mustafa, Medeniyetleşmenin Kesişme Noktasında Balkanlar: Destekçiler Ve Muhafifler Arasında Balkanlarda "Yeni Osmanlıcılık", Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakfı Üniversitesi, İstanbul, 2013, s.35

⁹³ Emre Akıllı, Kimlik-Dış Politika İlişkisi: Türk Devlet Kimliğinin Türk Dış Politikası Üzerine Etkisi, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2013, s.80

Müslüman ülkelerce ulaşılamayan bir ekonomik ve sosyal gelişme seviyesine gelmiş bir devletin sorunlarının üstesinden gelmeye çalışan çoğullaştırıcı ve popülist bir İslamcı ideolojidir.⁹⁴

Osmanlı'dan miras kalan topraklar üzerinde hak sahibi olma gayesini taşıdığı söylenemeyecek olan bu politika daha çok İslam kimliğinin kullanılmasıyla Ortadoğu ile ekonomik işbirliklerini arttırmak ve daha büyük bir iddia olarak ekonomik sınırları ortadan kaldırmak olarak da görülmektedir. Bununla birlikte Yeni Osmanlıcılık'ın bölgenin mevcut ayrılıkçı koşullarının mezhepsel çatışmalar temelinde sürüp gideceği öngörüsüyle, bütünleştirici ve birleştirici bir rol üstlenme amacının da olması gerektiği görülmektedir. Modern bir gözlemci tarafından, din, kültür ve etnik kimlik konularına çoğulcu ve faydacı bir yaklaşıma tamamlayıcı görülebilecek özellikleri ön plana çıkarmayı hedeflemektedir.⁹⁵

'Yeni Osmanlıcılık' bir dış politika olarak akılcı ve modern hedefleri sayesinde birleştirici olarak görülse dahi bu politikanın bahse konu olan Osmanlı topraklarının bütününe yaygınlaştırılması olası gözükmemektedir. Uygulanması sürecinde, bir yandan iç politikasındaki konularla yoğun bir gündeme sahip olan bir yandan da dış politikasındaki öncelikleri ve hareket alanı sürekli değişkenlik gösteren Türkiye'nin uzun vadeli dış politikasını bütünüyle yansıtamayacak ve ancak, uzun vadeli dış politikasında tamamlayıcı bir rol üstlenecek düzeyde bir politika olmaktadır.

⁹⁴ M. Hakan Yavuz, Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika: Neo-Osmanlıcılığın Yükselişi, Çev: Işıl Anıl, Liberal Düşünce Dergisi, Kış-1999, s:32-38, <http://www.os-ar.com/modules.php?name=Encyclopedia&op=content&tid=501472> , e: 22.03.2019

⁹⁵ M. Hakan Yavuz, Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika: Neo-Osmanlıcılığın Yükselişi, Çev: Işıl Anıl, Liberal Düşünce Dergisi, Kış-1999, s:33 <http://www.os-ar.com/modules.php?name=Encyclopedia&op=content&tid=501472> , e: 22.03.2019

3.3.4 Komşularla Sıfır Sorun

Türkiye'nin AKP ile birlikte yeni dış politika hamleleri doğrultusunda uygulamış olduğu bir başka strateji de partinin kurucularından biri, dışişleri bakanlığı ve başbakanlık görevlerini yürütmüş olan Ahmet Davutoğlu'nun 'Komşularla Sıfır Sorun' politikasıdır. Komşularla Sıfır Sorun Politikası, 2002 yılında gerçekleştirilen seçimler neticesinde iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi hükümeti tarafından uygulamaya konulan ve hemen hemen 2012 yılına kadar Türk Dış Politikasına özellikle Ortadoğu bağlamında aktif bir biçimde yön veren bir yaklaşımdır.⁹⁶

Türkiye'nin 2000'li yıllara dek yakın çevresi ve burada kendisine yer bulan Ortadoğu'da güvenlik öncelikli politikalar yürütmüştür. Uluslararası sistemin doğurduğu sonuçlara bağlı olarak silahlı çatışmalar ve savaşların gölgesinde yoğrulmuş bölgeye ilişkin böylesi bir politika da haliyle beklenmedik bir durum olmamıştır. Ancak devam eden yıllarla birlikte gelen bu yeni politika bölgeye ilişkin tabuları yıkmayı hedeflemiştir. Daha farklı bir ifadeyle bu yaklaşım, Türkiye'nin özellikle Soğuk Savaş döneminde takip ettiği dış politika eğilimini resmen reddetmekte ve bu eğilimin yerine, ortak çıkar temelinde, yakın ve bölgesel komşularla dostane siyasi, ticari ve insani ilişkiler kurulmasını amaçlamaktadır.⁹⁷

Ahmet Davutoğlu tarafından öne sürülen bu hamlenin fiziki sınırların bulunduğu ülkelerden başlamak üzere yakın komşularla da ilişkilerin düzeltilmesini hedeflemektedir. Bu yeni politika Ortadoğu'da yer alan komşular açısından ele alındığında, silahlı çatışmaların ve buna bağlı olarak yeşeren güvenlik öncelikli, tedbir almaya dayalı gergin ilişkilerin yerini işbirliklerine, artan ekonomik faaliyetlere bırakmasını amaçlamaktadır. Bu kapsamda Suriye ile 2004 yılında yapılan ve 2007 yılında devreye giren serbest ticaret anlaşmasının ilişkilerin

⁹⁶ Latif Pınar, Neorealist Kuram Çerçevesinde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası (2002-2012), Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi, 2014, s. 161

⁹⁷ A.g.e s. 161

gelişmesinde önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Yapılan bu anlaşmayla Türkiye-Suriye arasındaki ticaretin 2011 yılı itibarıyla 2 milyar dolara ulaştığı görülmüştür.(Tablo-2)

Tablo 2: 2001-2011 Türkiye-Suriye Ticareti (milyon dolar)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
İhracat	281	267	411	395	552	609	798	1.115	1.425	1.845	1.611
İthalat	463	506	413	358	272	187	377	639	328	663	524
Toplam	744	773	824	753	824	796	1.175	1.754	1.753	2.508	2.135

Kaynak: Editör: Baskın Oran, Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, Cilt 3: 2001-2012, s. 422

Yukarıda verilen örnekte görüldüğü üzere komşularla sıfır sorun ilkesinin bölge ülkeleriyle olan ilişkilerde kazanımlar doğuracak bir politika olabileceği görülmektedir. Öte yandan, ‘‘Komşularla Sıfır Sorun Politikası, ‘bölge ülkeleri ile tarihsel ve kültürel bağlantılar, demokratik gelenek ve kurumlar ve gelişen serbest piyasa ekonomisi’ olmak üzere üç temel prensip üzerine kurulmuş olan bir yaklaşımdır.⁹⁸’’ Dolayısıyla bu politikanın bahsedilen temel prensiplerin bütününde başarıyla hareket etmeyi hedeflemesi beklenmektedir. Ancak, ‘bölge ülkeleri ile tarihsel ve kültürel bağlantılar’ prensibiyle ilişkilendirildiğinde var olunan gerçeklikleri de göz ardı etmemeyi amaçlamalıdır. Geçmişten gelen problemlerin -Irak’la olan ilişkilerdeki PKK sorunu gibi- bir anda ortadan kalkamayacağı; problemlerin çözümü için gerekli zaman ve koşulların oluşmasının gerekliliği göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla komşularla sorunsuz ilişkiler hedefi doğrultusunda sözü geçen temel prensiplerin arka planında yer alan ve geçmişten taşınan sorunlar bu politikanın başarıya ulaşmasında aşılması gereken engeller olarak karşımıza çıkacaktır. Bu haliyle ‘Komşularla Sıfır Sorun’ politikası bir yandan da var olan gerçekleri rafa kaldırmadan hareket etmenin zorluğuyla birtakım dezavantajları da

⁹⁸ Latif Pınar, Neorealist Kuram Çerçevesinde Türkiye’nin Ortadoğu Politikası (2002-2012), Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi, 2014, s. 162

barındırmaktadır. Nitekim günümüzde PKK sorununa ilişkin tartışmaların devam ediyor olması ‘Komşularla Sıfır Sorun’ politikasının bu ve benzeri zorlukların aşılmasında henüz direnç gösteremediğini ortaya koymaktadır.

Davutoğlu’nun “Yeni Dönemde Sıfır Sorun Politikası” başlıklı makalesine ilişkin satır başlarının yer aldığı, Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan güncel gelişmeler sayfasında Davutoğlu’nun şu sözlerine yer verilmiştir: "Sıfır sorun" politikasını başlattığımızda, sadece Türkiye'nin ekonomik ve güvenlik çıkarlarını ilerletmeyi, değerlerden yoksun bir realpolitik gündemi takip etmeyi düşünmedik. Aksine, Türkiye'nin komşularıyla yeniden bütünleşmesini engelleyen bariyerlerin nelerden kaynaklandığına bakılmaksızın ortadan kaldırılması amaçlandı. Temel hedefimiz, “azami işbirliği” olarak tanımladığımız başta halkımız ve bölge halkları arasında olmak üzere toplumlar arası iletişimi sağlamak oldu.⁹⁹ Davutoğlu’nun kaynağına bakılmaksızın ortadan kaldırılmasını hedeflediklerini söylediği bariyerlerin yukarıdaki örnekte verildiği üzere bütünüyle kalkmış olmadığı görülmektedir. Öte yandan, temel hedef olarak görülen azami işbirliğinin sağlanması ve böylelikle toplumlar arası iletişimin kurulması noktasında çalışmaların yürütüldüğü bilinmektedir. Üzerinden geçen onca yılın ardından ‘Komşularla Sıfır Sorun’ politikasının başarılı ve başarısız olduğu ayrı ayrı noktaların bulunduğu görülse de Türkiye’nin Ortadoğu’ya dönük yeni dış politika stratejilerinde değişimin olduğu açıktır.

‘Komşularla Sıfır Sorun’ politikasının amaçlanan hedefleri geçmişten günümüze gelinen noktada ne kadar başarılı olmuştur? Sorusunun cevabı geniş bir tartışmayı ortaya atacak kapsamlı bir konudur. Ancak, başarısı ne olursa olsun Türkiye’nin yeni yüzyıla birlikte gündeminde yer alan bu politikanın Ortadoğu’ya yönelik geçmiş politikalarla kıyaslandığında bir değişimi ve dönüşümü anlatmak istediği ve bu haliyle yeni jeopolitik görüşün bir parçası olarak ele alınması gerektiği düşünülmektedir.

⁹⁹ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Yeni Dönemde Sıfır Sorun Politikası, <http://www.mfa.gov.tr/yeni-donemde-sifir-sorun-politikasi.tr.mfa> , e: 02.06.2019

3.4 Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları ve Jeopolitik Paradigmalar

21.Yüzyıl, Türkiye'nin hem iç hem de dış gündemini meşgul eden çok sayıda olaya sahne olmuştur. 2001 seçimleriyle birlikte iktidara gelen AKP Hükümeti, Türkiye'nin yürüttüğü batıya dönük politikaları değiştirme gayretiyle iç siyasal ve politik gündemini hareketli tutmuştur. Aynı zamanda dışarıda da, yakın ve çevre komşularında yaşanan gelişmeler neticesinde dışa dönük politikaları ve dış siyaseti açısından yoğun bir tempoda hareket etmiştir.

Türkiye'nin 21. Yüzyıla dek süre gelen dış politikası Batıcılık, Statükoculuk olarak betimlenmiştir. Türkiye Batı ile olan ilişkilerini önemsemiş ve bu yolda NATO üyeliği, AB ile üyelik müzakereleri gibi birçok adım atmıştır. Güvenlik amaçlı atılan bu gibi adımların yanı sıra yine bu dönemde yaşanan mali krizler nedeniyle IMF ile yapılan çalışmalar da ekonomik açıdan Türkiye'nin Batı'ya yakın bir politikada ilerlediğini göstermiştir. Dönemsel olarak bazı istisnai durumlar olmasıyla beraber Batıya rağmen bir dış politika felsefesi olmamış ve Cumhuriyet döneminde belirlenen ve kanıksanan dış politika felsefesinin temel prensipleri olan, Statükoculuk ve Batıcılık ilkeleri doğrultusunda dış politikasını yürütmüştür.¹⁰⁰

2000'li yıllarla birlikte hükümet politikaları, hem geçmişte ülkenin yürüttüğü politikaları göz ardı etmemeye yönelik bir görüntü içerisinde olma çabalarını hem de yürütülen mevcut politikalara yeni bir soluk getirme amacıyla uluslararası arenayı bu değişime hazırlama gayreti içerisinde bir pozisyon almayı hedeflemiştir. Bu konuda kısaca 'pirince giderken evdeki bulgurdan olmama' gayretinin bulunduğu söylenebilmektedir. Çünkü yeni politikalar, kazanımlarının neler olacağı konusunda belirsizliklerle doluyken bir de eldeki kazanımları kaybetmek hiç beklenmedik bir sonuç olarak ortaya çıkacaktır. Bu nedenle 2000'li yıllarla birlikte yeni bir vizyon hedeflenmiştir, ki bu amaçla AKP hükümetinin attığı adımlar ileride

¹⁰⁰ Abdullah Tarhan, Türk Dış Politikasını Belirleyen Faktörler ve 21. Yüzyıl Olaylarla Türk Dış Politikası, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2013, s. 93

‘Eksen Kayması’ , ‘ Yeni Osmanlıcılık’ , ‘Model Olma’ , ‘Komşularla Sıfır Sorun’ gibi dış politika söylemlerini gündeme taşımıştır.

Çalışmanın bu bölümü 21.yüzyıla birlikte yukarıda bahsedilen Türkiye’nin Ortadoğu’ya yönelik dış politika söylemlerinin yeni yüzyılın jeopolitik paradigmalarının parçası olarak değerlendirilmesinin mümkün olup olmadığı üzerinedir.

3.4.1 Eksen Kayması ve Jeopolitik

Türkiye yeni yüzyıla birlikte yaşadığı dış politik sorunları (TBMM’de yaşanan tezkere sorunu, Afganistan’a müdahale, NATO üyeliği kapsamında Türkiye’de konuşlandırılan hava savunma sistemleri gibi.) çözmek gayretiyle hareket ederken politika yapıcılarının hamleleri Türkiye’nin bir anda eksen kayması yaşadığı tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Karar alıcıların Batı’dan kopan bir siyasi pozisyon almaya başladığı tartışmalarına sahne olmuştur. Dönemin hükümet kanadındaki dış politika aktörlerinden biri olan Ahmet Davutoğlu bu durumu ‘Ne Avrupa ile ilişkilerimiz Amerika’ya bir alternatif, ne komşu ülkelerle ilişkilerimiz Avrupa’ya bir alternatiftir. Bunların hepsini büyük bir resmin içinde bir birini tamamlayan faktörler olarak görürsek, biz gerçek anlamda bir stratejik vizyon geliştirebiliriz¹⁰¹, şeklinde özetlerken, aslında bir kopuşun olmadığı; alternatif üretme çabalarının bulunduğu izlenimini bırakmıştır.

Eksen kayması olarak bahsedilen bu tartışmalar esasen Türk dış politikasının yeni bir hükümetin göreve gelmesiyle oluşturulmaya çalışılan yeni dış politika algılamalarını ortaya koymuştur. Bu algılamalar Türkiye’nin klasik jeopolitik görüşünü yıkmaya yönelik hamleler olarak görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında iki kutuplu dünyadan çok kutuplu bir dünyaya evirildiğimizin ve böylelikle Kalpgah olarak bahsedilen Sovyet bloğunun tehdidinin ve

¹⁰¹ Abdullah Tarhan, Türk Dış Politikasını Belirleyen Faktörler ve 21. Yüzyıl Olaylarla Türk Dış Politikası, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2013, s. 95

etkisinin azaldığı görülmektedir. Öyle ki, yeni yüzyıla dek dünya hakimiyetine ilişkin çizilen birçok haritanın Sovyetler'i kapsayan hattı güç merkezi olarak resmettiği bilinmektedir.

Bir başka açıdan bakılacak olursa, bir eksen kaymasının yaşandığına ilişkin tartışmalar Türk dış politikası açısından bir çeşitliliğin üretilmeye çalışıldığı ve eksen kayması ihtimalinin Türkiye'nin dış politikasında pozitif adımların görüleceği izlenimini de yaratmaktadır. Türk dış politikasında bu durumu olumlu yönde yorumlayanların ulaştığı sonuç son on yılda Türk dış politikasında pozitif manada büyük bir kırılma gerçekleştiğidir ve bu değişimin daha da etkin bir şekilde devam edeceğidir. Dünyada barış ilkesi ile aktif hale getirilen çok yönlü politikalar, Türkiye'nin hem bölgesinde hem de dünya sahnesinde prestijinin artarak devam edeceği kanısını oluşturmaktadır.¹⁰²

Eksen kaymasını olumlu yönde bir politika olarak nitelendirenler açısından Türkiye'nin eleştirel bir jeopolitik görüşünün oluşturulmaya çalışıldığını iddia etmek mümkündür. Öyle ki, Foucault'un iddia ettiği gibi söylemlerin yönetme gücündeki etkinliğini göz önüne alırsak Türkiye'nin değişen dış politikasında söylemlerin, hükümetin jeopolitik gücünü arttırma amacıyla olması gerekliliği doğmaktadır. Bu noktada söylemlerin Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik jeopolitik gücünü arttırmak için kullanıldığı iddia edilmektedir. Bu nedenle, Foucault'un görüşüyle uyumlu bir politikanın var olması eksen kaymasının olumlu yönde bir politika olduğunu kabul etmeyi gerekli kılar. O halde, eksen kayması olarak bahsedilen bu tartışmanın ülkenin jeopolitik gücünü arttıran sonuçlar doğurmuş olması beklenmektedir.

Türkiye Ortadoğu'ya yönelik değişen dış politikasında bölgede söz sahibi olmayı, bölgenin hassasiyetlerine daha duyarlı olmayı hedeflemiştir. Bunu da bölgede yaşanan gelişmelerde zaman zaman başrol oyuncusu zaman zaman da ön plandaki aktör olarak kendisini tanıtmamasıyla, yaşanan olaylara müdahil olmasıyla hissettirmektedir. Öyle ki, Suriye olaylarında 2011 yılında ilk kafileyle birlikte sürekli mülteci girişlerine izin verilmiş, hiçbir mülteci bu

¹⁰² Vahit Guntay, Türk Dış Politikasında Güncel Yaklaşımlar Ve Eksen Kayması Tartışmaları: 2002-2012, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2012, s. 64

noktada geri gönderilmemiştir. Her ne kadar mültecilerin gitgide artan sayıları karşısında bir politika üretilmemiş olsa da sivillerin savaş bölgesinden kurtarılma ve bizzat başrol oyuncusu olma gayretine girilmiştir.

2000’li yıllara doğru ve özellikle 11 Eylül sonrası dönemde ise Ortadoğu’ya yönelik dış politikasında özgüveni giderek pekişen ve her geçen gün bölgeye ilgisi artan bir Türkiye söz konusudur.¹⁰³ Türkiye’nin Ortadoğu’da yaşanan olaylarda kendisini ön planda tutma arzusu bizzat bölgeye ilişkin artan ilgisini ortaya koymakta olup bölgede söz sahibi olma arzudur. Bu arzu ise doğal olarak bölgedeki jeopolitik gücü arttırmak amaçlıdır.

Bölgeye yönelik bütüncül bir dış politika stratejisi oluşturmaya çalışan AKP yönetimi altında Türkiye’nin Ortadoğu bölgesindeki imajı ve güvenilirliğinin arttığı söylenebilir.¹⁰⁴ Bu politikanın olumlu sonuçlar doğurduğuna ilişkin artan bu ve benzeri kanaatlerin haliyle Foucault’un eleştirel jeopolitik görüşüne uygun olduğundan söz edilebilir. Dolayısıyla eksen kaymasının bir politika alternatifi yarattığını düşünenlerin, hükümetin yürüttüğü bu politikayla Foucault’un eleştirel jeopolitik görüşüyle paralel bir pozisyon aldığı ortaya çıkmaktadır.

3.4.2 Model Olma ve Jeopolitik

21.Yüzyılın başlarında hükümeti devralan AKP’nin Ortadoğu’ya yönelik dış politikasında ortaya atılan bir başka tartışma da ‘Model Olma’ adıyla gündeme gelmiştir. Bu tartışma Türkiye’nin, Müslüman kökeninde yeşermiş, Ortadoğu ülkelerinin yabancısı olduğu demokratik yönetim anlayışının bu ülkelerde Türkiye örneği üzerinden uygulanabilirliğinin yine bu ülkelerde yaşayan insanlarca demokrasinin talep edilmeye başlanması üzerine ortaya çıkmıştır. Burada, Türkiye’nin model olarak otokratik yönetime sahip olan bölge liderleri ve

¹⁰³ Çağatay Özdemir, Ortadoğu Ve Arap Baharı: Türkiye Demokratik Bir Ülke Olarak Ortadoğu’da Model Olabilir Mi? Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, 2012, s. 126

¹⁰⁴ Mustafa Yetim, 2002 – 2010 arası Türkiye’nin Ortadoğu Politikası: Ortadoğu’da Değişen Türkiye Algısı, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2011, s. 39

rejimlerden ziyade bu rejimlerden memnun olmayan bölge halkının beğenisini ve cazibesini çektiği belirtilmelidir.¹⁰⁵ Ayrıca model olma üzerine yapılan tartışmaların ortaya çıkmasında batılı devletlerin bölgede demokratikleşmeyi sağlama çabalarının bulunduğu da göz ardı edilmemelidir.

Ortadoğu’da demokratik yönetim talepleriyle gündeme gelen Arap Baharı ile ortaya çıkan tabloda birçok bölünmüş devleti, değişen hükümetleri, devrilen yöneticileri görmek mümkündür. Bu tablonun oluşmasında politik, ekonomik ve siyasi birçok neden bulmak mümkün iken sonuçta gelinen noktada test aşamasındaki değişim ve dönüşümün nasıl sonuçlanacağı merak edilmektedir. Ağırlıkla Müslüman olan ülkelerdeki bu dönüşümün nasıl tamamlanacağına ilişkin ise, Türkiye’nin bu noktada model olabilme kapasitesi tartışmanın gündemini oluşturmaktadır.

Türkiye Arap Baharı ile birlikte Ortadoğu’da kontrollü bir değişimi ve demokratikleşmeyi desteklemiştir. Hem Müslüman tebaayı kazanmak hem de batıya Ortadoğu için Müslüman bir rol model olabileceği mesajını vermek istemiştir. Türkiye, Batının Ortadoğu’ya öğretilmeye çalıştığı demokratik yönetim anlayışının mevcutta uygulayıcısı olma avantajıyla hareket ederek Ortadoğu’yla ilişkilerini güçlendirmektedir. Yine paralel olarak bölgeye yönelik İslami söylemleriyle öne çıkan Türkiye, medeniyetler ittifakı sürecinde İslam dünyasını temsil etme düşüncesiyle hareket ederek bölgeyle bütünleşme yoluna gitmektedir. Bu açıdan Arap Baharı’yla birlikte genelde Türk dış politikası ve özelde bölgeye yönelik dış politika etki alanını genişletmektedir.¹⁰⁶

Model olma üzerine Türkiye’nin ne denli başarılı olabileceği bir tartışma konusu olmakla birlikte bahsedilen amaçlarla yürütülen dış politika Türkiye’nin yeni bakış açılarını yakalamak gayretinde olduğunu göstermektedir. Özellikle Ortadoğu’ya yönelik ‘Model Olma’

¹⁰⁵ A.g.e. s. 56

¹⁰⁶ Çağatay Özdemir, Ortadoğu Ve Arap Baharı: Türkiye Demokratik Bir Ülke Olarak Ortadoğu’da Model Olabilir Mi? Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, 2012 s. 128

söylemlerinin ülkenin uluslararası arenadaki saygınlığını koruma, bölgede yeni ilişkiler kurma, Ortadoğu ülkeleri nezdinde kaybettiği saygınlığını kazanma gibi birçok nedenle bağdaştırılabilecek jeopolitik hareket serbestliği sağlayacağını görmek büyük önem arz etmektedir.

Nihayetinde Türkiye'nin bölgeye ilişkin dış politika stratejisinin günümüz şartlarına uygun biçimde yürütölmeye çalışıldığını görmekteyiz. Bu bağlamda Foucault'un stratejiye ilişkin şu notları verdiğini hatırlatmak faydalı olacaktır: "Alanı düşünmek ve organize etmek iktidarın ön işgallerinden biridir. Her iktidar stratejisinin mekansal bir boyutu varsa, iktidarın ayrıca stratejisine uygun bir mekânsal egemenlik pratiğı vardır¹⁰⁷." Foucault'un bu sözlerinden hareketle Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik dış politika stratejisi içerisinde, egemen güçlerin bu bölgedeki 'Alanı organize etmek' amaçlı 'Demokrasi' temelli hamlelerinde rol almak, söz sahibi olmak ve bölge ülkeleriyle işbirliklerini geliştirmek noktasında çaba göstermek gibi unsurların yer aldığından bahsetmek mümkündür. Çünkü Türkiye'nin, Foucault'un bahsettiğı şekliyle mekansal egemenlik pratiğı bağlamında hiç de yabancı olmadığı bir coğrafyayı önemsiyor olması ve geçmişteki egemenlik pratiklerini kullanabilme potansiyeli, Türkiye'nin yeni jeopolitik anlayışında Foucault'un görüşlerine yer veriyor olduğu fikrini ortaya koymaktadır. (Başka bir tartışma konusu olmakla birlikte Türkiye'nin Ortadoğu coğrafyasında -Osmanlı'dan kalma- egemenlik pratiklerinin bulunması 'Yeni-Osmanlıcılık mı?' sorularını da akıllara getirmektedir.)

'Model Olma' gibi güncel stratejik tartışmaların da tıpkı yeni yüzyılla birlikte tanımaya başladığımız dış politika stratejilerinde göröldüğü şekliyle bilgi üzerine kurulu politik ve ekonomik baskıları tetiklediğini söylemek olanaklıdır. Bu noktada Foucault'un, 'Strateji nosyonunun, tanımladığımız gibi, mutlaka bilginin savaşa girdiğı anlamına geldiğine inanmıyoruz. Öte yandan, tahakküm kavramı ile bağlantı bize daha belirgin, daha temelli görünüyor. Coğrafyada, merkezi yerlerin "bilimsel" analizi ile bağlantılı bilgiler, stratejiye ve

¹⁰⁷ Michel Foucault, 'Response: Jean-Michel Brabant', J., Elden, S.(Der), Space Knowledge and Power: Foucault and Geography, Ashgate Yayınevi, 2007, s. 25

çok da kesin olarak, ekonomik, politik ve coğrafi alana hakim olma ve hatta işgal etme tekniğine dönüştürüldü¹⁰⁸” düşüncesini hatırlamak gerekmektedir. Öyle ki, Ortadoğu’ya ilişkin analizler bölgenin ekonomik ve politik açıdan değerli kaynaklarını elde etmek üzerine yürütülen dış politika stratejilerinin varlığını göstermektedir. Bölgede tarihî olarak meydana gelen her gelişmede; bölge ülkelerinden ziyade, bölgede egemen olmak isteyen ülkelerin idealleri öne çıkmaktadır.¹⁰⁹ Yani günümüze dek yaşananlardan ortaya çıkan şudur: Bölgeye ilişkin bilgiler, bölgeye ilişkin stratejilere ve hatta bölgeye hakim olma çabalarına dönüşmüştür.

Türkiye’nin de bu idealler hedefli stratejilere karşın siyasi ve ekonomik işbirliklerini arttırarak bölge ülkelerine yaptığı ziyaretleriyle bölgeye model olabilme çabalarını sürdürmektedir. Böylelikle Türkiye, bir yandan bölgede yaşanan gelişmelerde arka planda kalmayacağı mesajını verirken bir yandan da model olabilme amacıyla -Foucault’un bahsettiği anlamıyla- dış politika stratejisini yürütmeye çalışmaktadır. Sonuç olarak, Ortadoğu özelinde takip edilen ve politika yapıcılarının eylemleriyle ‘Model Olma’ tartışmalarına sahne olan süreçte, Türkiye’nin Ortadoğu stratejisinin daha çok eleştirel bağlamdaki güncel jeopolitik düşüncelere yaklaştığı fikrinden bahsetmek olanaklı hale gelmektedir.

3.4.3 Yeni Osmanlılık ve Jeopolitik

Türkiye’nin Ortadoğu’ya yönelik yürüttüğü dış politikanın bir başka paradigması olarak karşımıza ‘Yeni Osmanlılık’ çıkmaktadır. Yeni Osmanlılık görüşü Osmanlı’dan mirasçısı olunan değerlerin ve gücün yeniden inşası için politika yapıcılarının kullandığı bir dış politika stratejisi olarak görülmektedir.

¹⁰⁸ Michel Foucault, ‘Response: Jean-Michel Brabant’, J., Elden, S.(Der), Space Knowledge and Power: Foucault and Geography, Ashgate Yayınevi, 2007, 31

¹⁰⁹ Çağatay Özdemir, Ortadoğu Ve Arap Baharı: Türkiye Demokratik Bir Ülke Olarak Ortadoğu’da Model Olabilir Mi? , Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, 2012 s. 135

Yeni Osmanlıcılık, özellikle 2000’li yıllardan itibaren dış politika üzerine tartışmaların bir parçası olmuşsa da daha önceki hükümetlerin de Türk Milliyetçiliği çatısı altında uygulamak istedikleri bir politika olarak göze çarpmaktadır.

Jeopolitik açıdan değerlendirildiğinde Yeni Osmanlıcılık söylemi, Türkiye’nin yeni yüzyılda eski Osmanlı coğrafyasından hareketle üzerinde dikkatle düşündüğü stratejik etki alanını kapsamaktadır. Bu alanın Türkiye penceresinden artan cazibesi 2002 seçimleriyle birlikte hükümeti devralan AKP’li yöneticilerin kullandıkları söylemlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Hükümet kanadındaki hem dış politika yapımcılarının hem de karar alıcılarının ‘Yeni Osmanlıcılık’ gündemini oluşturmalarının Foucault’un söylem ve yönetimi ile paralellik gösterdiği görülmektedir. Foucault’un iddia ettiği üzere söylemler, siyasi coğrafyada hükümetlerin jeopolitik gücünü temsil etmek için kullandıkları başlıca nesnelerden biridir. Yeni Osmanlıcılık teriminin de mirasçısı olunan değerlerin ve gücün yeniden inşasını amaçladığından hareketle, Ortadoğu’ya dönük siyasi coğrafyada hedeflenen amaçların söylemler aracılığıyla inşa edilmeye çalışıldığı ileri sürülebilmektedir. Öyle ki, mirasçısı olunan Osmanlı topraklarında Türkiye’nin dış politika konularının çoğu zaman Osmanlı ile ilişkili olması, bu konulardaki söylemlerin ana eksenini oluşturmuştur. Türk politika yapımcılarının bu eksen çerçevesinde birçok kez benzer söylemlerde bulunduğu görülmüştür. Örneğin, ülkenin en üst düzey devlet adamı konumundaki Recep Tayyip Erdoğan’ın yakın zamanda YPG terör örgütünü korumacı bir tavır takınan ABD’nin saldırma tehdidi içeren hamlesine duyarsız kalmamıştır. Buna karşılık Cumhurbaşkanı Erdoğan da “Hele hele ‘Bizi vururlarsa sert karşılık veririz’ diyenlerin ömürlerinde hiç Osmanlı tokadı yememiş oldukları da çok açıktır” diyerek Türkiye’nin kararlılığını ortaya koymuştur.¹¹⁰

¹¹⁰ Tuncay Kardaş, ‘Trump Dönemi Türkiye-ABD Krizinin Analizi’, Duran, B., İnät, K., Caner, M. (Der), Türk Dış Politikası Yıllığı 2017 (1.Baskı), Seta Yayınları, 2018, s. 81

Bir başka açıdan bakıldığında, Yeni Osmanlıcılık söyleminin Tuathail'in popüler jeopolitik kavramıyla üretime geçtiğinden söz edilebilir. Popüler jeopolitiğin bölgesel ve küresel bir inşa süreci olarak ele alınabildiğini ve dış politika üzerine şekillendirilen stratejilerin, radyo, televizyon ve sosyal medya gibi mecralar yoluyla tanıtılmasını kapsadığını bilmekteyiz. Bu noktada Osmanlı döneminden miras kalan ve Kerkük'te yer alan tarihi Kayseri Çarşısı yangınında Türk diplomatların tutumları dikkate alınabilir. Yüzlerce işyerinin zarar gördüğü ve ciddi bir maddi hasarın olduğu yangının hemen ardından Ankara durumu takip ederek Bağdat hükümetiyle yakın iş birliği göstermiştir. Türkiye'nin Bağdat Büyükelçisi Fatih Yıldız çarşayı ziyaret ederek esnafla yakından ilgilenmiş ve Türkiye'nin her daim Kerkük ve Irak'ın yanında olduğunu ifade etmiştir.¹¹¹ Yine benzer şekilde Lübnan'da TİKA aracılığıyla ikili ilişkilerin kuvvetlendirilmeye çalışıldığı bilinmektedir. Yıl içerisinde Akar şehrinde Türkmenlerin yaşadığı Kavaşra ve Aydamon kasabalarına yönelik projeler öne çıkarken Beyrut Yunus Emre Enstitüsü ve ülkedeki sivil toplum kuruluşlarından Mekarim Ahlak Derneği iş birliğinde "Osmanlı Araştırmaları Merkezi" açılmıştır.¹¹² Dış politikadaki bu ve benzeri atılımlar, bölgesel bir inşa süreci temelinde dış politika stratejilerinin popüler jeopolitik vasıtasıyla tanıtılmasını ortaya koyan örnekler olarak tarihteki yerini almışlardır.

Türk politika yapıcılarının popüler jeopolitiğe dış politikada yer vermesi noktasında popüler kültürde saklı olan değerlerin, özellikle Müslüman ve Türk kimliklerinin kullanıldığı; bu amaçla bölgede yaşanan terör eylemleri karşısında Müslüman kökenli bölge halklarının yanında olduğu izleniminin verilmesine gayret gösterildiği de görülmektedir. Bu amaçla, çeşitli örneklerde görüleceği üzere popüler kültürümüzün parçası olan değerlerin özellikle vurgulanmaya çalışıldığı bilinmektedir. Bir Türkmen şehri olan Telafer'de de DEAŞ sonrası yaşanan gelişmeler Türkiye'nin takip ettiği bir diğer konu olmuştur. DEAŞ'ın uzun süre elinde tuttuğu ve gizli hücre yapılanmasının güçlü olduğu bir kent olan Telafer'de tam anlamıyla güvenliğin sağlandığını söylemek mümkün değildir. Zaman zaman eyleme geçen DEAŞ hücreleri 25 Aralık'ta bomba yüklü bir araçla saldırı düzenlenmiştir. Dışişleri Bakanlığı yaptığı

¹¹¹ Mustafa Şeyhmus Küpeli, 'Türkiye'nin Irak Politikası 2018', Duran, B., İnät, K., Caner, M. (Der), Türk Dış Politikası Yıllığı 2018 (1.Baskı), Seta Yayınları, 2019, s. 58

¹¹² A.g.e. s. 104

bir açıklamayla saldırıyı kınamış ve Telaferli Türkmen soydaşlarının yanında olduğunu belirtmiştir.¹¹³

Türkiye'nin yeni Ortadoğu algısında 'Yeni Osmanlıcılık' gibi söylemlerin tartışılıyor olması Cumhuriyet döneminde kesinlik kazanan Misak-ı Milli sınırlarının ötesindeki Osmanlı döneminin tarihidir. Nitekim kendi topraklarının ötesinde soydaşları bulunan Türkiye'ye Osmanlı'dan kalan hatıralar, Sovyet tehdidi gibi nedenlerle Avrupa'ya yönelen Türk ulusunun artık bu tehlikeleri aştığı izlenimi üzerine son yıllarda canlanmıştır. Bunu, Osmanlı topraklarının bir parçası olan Ortadoğu jeopolitiğimizi ulusal kimliğimizin tarihini ele alarak tasvir etmekteyiz. Tam da bu noktada jeopolitiği görselleştirme ve ulusal kimliği kullanma yoluyla popüler jeopolitiğe örnek teşkil etmekteyiz. Burada kullandığımız unsurlardan biri de ulusal kimliğimizin bir parçası olan bağlı olduğumuz İslam dini olmaktadır. Örneğin, yakın zamanda İsrail'in Filistinli Müslümanlara karşı artan şiddetine tepkimizi dile getiren Erdoğan'ın, İslam Zirvesi'ndeki konuşmasında 'İslam Dünyasının Kudüs'e ilişkin ortak vicdanının sesi ve Filistin halkıyla dayanışmasının güçlü ifadesi olan bu bildiri tüm İslam alemine hayırlı olsun diyorum'¹¹⁴ sözlerinde ulusal kimliğimize yaptığı vurgu dikkat çekmiştir. Bu ve benzeri söylemlerin Müslümanlar tarafından olumlu etkilerinin olduğu da görülmektedir. Bir Türk bakanın 2017 yılında Hollanda'da korumalarıyla birlikte gözaltına alınmasının ardından bu ülkeye sokulmamasını Müslüman bir ülke olan Mısır'da hutbede eleştiren bir cami imamının görevden alınması ülkede büyük tepki toplamıştı. Karar Mısır'daki birçok kişi tarafından eleştirilirken eski Vakıflar Bakanı Müsteşarı Selam Abdulgavi yaptığı açıklamada bakanlığın kararının kabul edilemez olduğunu söylemiştir. Abdulgavi, "İmam, hutbede siyasi bir partiyi değil İslam ve Müslümanlara yapılan ayrımcılığa karşı onurlu bir tavır takınan Müslüman Türkiye'yi savunmuştur" açıklamasını yapmıştır.¹¹⁵ Ülke diplomatımızın yaşadığı bu vahim olayın bir başka Müslüman ülkenin camisinde dile getirilmesi ve ardından

¹¹³ Mustafa Şeyhmus Küpeli, 'Türkiye'nin Irak Politikası 2018', Duran, B., İnät, K., Caner, M. (Der), Türk Dış Politikası Yıllığı 2018 (1.Baskı), Seta Yayınları, 2019, s. 59

¹¹⁴ Haber Lütfen, 'Cumhurbaşkanı Erdoğan İİT İslam Zirvesi Konferansı Olağanüstü Toplantısı kapanış', <https://www.youtube.com/watch?v=ie69DTpN6VE>, (erişim tarihi: 15.03.2019)

¹¹⁵ İsmail Numan Telci, 'Türkiye'nin Mısır Politikası', Duran, B., İnät, K., Caner, M. (Der), Türk Dış Politikası Yıllığı 2017 (1.Baskı), Seta Yayınları, 2018, s. 227

yaşanan süreci eleştiren beyanatlarda ‘Müslüman Türkiye’ vurgusunun yapılması yürütülen politikaların getirdiği kazanımlar açısından önemli bir örnek teşkil etmiştir. Bu ve benzeri örnekleri ilerleyen dönemlerde ne denli göreceğimize ilişkin bir kesinlik olmamakla birlikte bahsedilen örnekler Tuathail’in betimlediği haliyle popüler jeopolitik kökenli bir dış politika stratejisine örnek teşkil etmektedir. Unutulmaması gereken ise, ancak bu ve benzeri örneklerin sayısındaki makul bir artışla böylesi bir dış politika stratejisi izlendiğini iddia etmenin kolaylaşacak olmasıdır.

Nihayetinde, Türkiye’nin Ortadoğu’ya yönelik bu denli sıcak tutumunun, Ortadoğu dış politikası özelinde ‘Yeni Osmanlıcılık’ izlerini taşıdığı gibi bir sonucun kesin olarak var olduğu fikri ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte bu sıcak tutumun dış politika stratejilerinin eleştirel jeopolitik bağlamda bir değişime uğradığına ilişkin ihtimalleri de güçlendirmektedir.

3.4.4 Komşularla Sıfır Sorun ve Jeopolitik

2002 genel seçimlerinin ardından hükümeti devralan AKP’nin yürüttüğü ve ‘Komşularla Sıfır Sorun’ olarak ortaya çıkan bu yenilikçi dış politika, geçmişten gelen kültürel ve tarihsel mirasın kullanılması yoluyla ilişkilerin azami ölçüde iyileştirilmesini, toplumlar arasındaki iletişimin güçlendirilmesini hedeflemiştir. Böylelikle ticari ve ekonomik açıdan elde edilmesi beklenen büyümenin politik açıdan da sorunlara daha samimi yaklaşımı beraberinde getirecek ve böylelikle süre gelen güvenlik öncelikli Ortadoğu politikası yerini işbirliklerine dayalı bir politikaya bırakacaktı. Bu bağlamda yürütülmesi hedeflenen politikanın başarılı ve başarısız olduğu yönler muhakkak mevcuttur. Ancak, burada sözü edilmesi gereken konu Ortadoğu’ya ilişkin 21.Yüzyıl politikasının geleneksellikten uzaklaşmış olduğudur.

‘Komşularla Sıfır Sorun’ amacıyla takip edilen bu politika jeopolitik açısından ele alındığında Agnew’in jeopolitiği ayırdığı tarihsel dönemler ve bu dönemlere ait söylemlere paralel bir yol izlemiştir. Çünkü Agnew, jeopolitiği farklı tarihsel dönem ve söylemlere ayırmak noktasında dünya siyasetini belirleyen, tarihin seyrini değiştiren olayları esas almıştır. Bu bakımdan Türkiye’nin 21.yüzyıla dek yürüttüğü Ortadoğu politikasını Agnew’in bahsettiği

haliyle ‘Soğuk Savaş Jeopolitik Dönemi’ olarak görmek mümkündür. Aslında bu dönem, iki kutbun müttefik toplama ve büyüme çabalarıyla artan nükleer silahlanma gibi her alanda görülmesi mümkün mücadelelerden esinlenilerek bu isimlerle ele alınmıştır. Benzer şekilde bu dönemi anlatan ‘İdeolojik Jeopolitik’ olarak bahsedilen ve bu kutupların ‘Sosyalist’ ve ‘Liberal’ olarak farklı ideolojik görüşleri yansıtıyor olmasından kaynaklanan söylemin de var olduğu görülmektedir. Yine Agnew’in bahsettiği üzere her bir jeopolitik dönemi sonlandıran ve yeni bir jeopolitik dönemi başlatan olayların olduğundan hareketle Soğuk Savaş Jeopolitik dönemi ile bu dönemin temel jeopolitik söylemi olan ‘İdeolojik Jeopolitik’ anlatısının SSCB’nin yıkımına denk gelen 90’lı yıllarla birlikte sona erdiği görülmektedir.

2002 seçimleriyle birlikte (SSCB’nin dağılmasının ardından yalnızca 10 yıllık bir süreçte) Türkiye’nin 21.Yüzyıla ilişkin jeopolitik söyleminin Soğuk Savaş Jeopolitik Dönemi ve bu döneme ait İdeolojik Jeopolitik söyleminden uzaklaştığı ve en nihayetinde bambaşka bir seyir izlediği görülmektedir. Öyle ki Agnew, tam olarak bu dönemin 1990 yılında sona erdiğinden bahsetmiş olup bu, yeni bir jeopolitik düzenin ve bu yeni düzene ait jeopolitik söylemin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu yeni düzen ve düzene ait söylemin ne olduğu konusunda ileri sürülecek tezlerin ayrı birer çalışma konusu olduğu gerçeğinden hareket edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Agnew’in Soğuk Savaş Jeopolitik Dönemi’nin sona ermesini takiben Türkiye’nin Ortadoğu’ya ilişkin eski politikalarının ve söylemlerinin de geride kaldığını belirtmek yeterli olacaktır.

Eleştirel Jeopolitik açısından ele alındığında Türkiye’nin 21.Yüzyılda Ortadoğu’ya ilişkin ‘Komşularla Sıfır Sorun’ gibi başlıklarla yürüttüğü bu yeni politikasının ve yeni söyleminin neleri anlattığını görmek gerekmektedir. Davutoğlu doktrininin bir parçası olan bu dış politika stratejisi geleneksel bakış açısını devirme hedeflemiştir. Bu politikanın, Tuathail’in jeopolitiğin mekansallaştırmasında daha geniş bakış açılarının yakalanması gerektiği fikrinin bir sonucu olarak değerlendirilmesi olanaklı hale gelmiştir. Öyle ki, 21.Yüzyıla kadar süren yalnızca Batı’ya ve Batılı değerlere dönük dış politikanın artık daha geniş bir kompozisyonda hareket edilmesi gerektiği fikriyle ele alındığından bahsetmek mümkündür.

‘Komşularla Sıfır Sorun’ olarak bahsedilen bu politikanın Türkiye’nin dış politikadaki sorumlulukları ve özellikle Ortadoğu bağlamında bölgeye ilişkin etkinliği açısından da değerlendirmek gerekmektedir. Uluslararası arenada Türkiye’nin temsil gücü komşularına kıyasla çok daha üst düzeydedir. Türkiye’nin geçmişten gelen kimliği ve Türkiye’nin bu kimlik üzerinden temsil edilme gücü de göz önüne alınırsa bölgesel sorunlarda bölge ülkelerinin de çıkarlarını koruyacak güçlü bir temsil gücünün Ortadoğu’da yakın ilişkilerin kurulması ve politikaların aktif olarak yürütülmesinde iyi bir niteliğe sahip olacağı öngörülmektedir. O halde bu politikayı Türkiye’nin Ortadoğu ülkelerini uluslararası arenada temsil etme gücünde ne denli değişiklik yarattığıyla değerlendirebilmenin mümkün olduğu görülmektedir. Suriye ile İsrail arasında Golan Tepeleri ile ilgili anlaşmazlık üzerine Türkiye’nin üstlendiği arabuluculuk, 2008 yılının mayıs ayında İstanbul’a gelen İsrail ve Suriye heyetleriyle birlikte gerçekleştirilen çalışmalarda aktif olarak kullanılmıştır. Çalışmaların bir çözüm sağlayıp sağlamadığı bir yana, bölgesel sorunlar karşısında Suriye gibi ülkelerin uluslararası arenada temsil edilmesinde Türkiye’nin üstlendiği bu görevler iyimser bir havanın yakalanması adına önemlidir. Ancak günümüze dek bu ülkelerin Türkiye aracılığıyla temsil edilme gücünde tatmin edici bir yol alınmadığı görülmekte olup, ‘Komşularla Sıfır Sorun’ politikasının bu bağlamda değerlendirildiğinde ne denli faydalı olduğuna ilişkin şüpheleri de gündeme getirmektedir.

Türkiye’nin Ortadoğu’yla olan ilişkilerinde kullandığı yeni politikanın yukarıda verilen kapsamdaki kazanımlarının neler olduğu tartışmaya açık olsa da günümüz jeopolitiğine uygun olarak ilişkilerin yalnızca fiziki coğrafya üzerinden ele alınmadığı görülmektedir. Eleştirel jeopolitiğin paradigmalarıyla uyumlu olarak politik coğrafya, ekonomik coğrafya, sosyal ve beşeri coğrafyanın ve bunlara bağlı olarak kültürel coğrafyanın da politikalarda kullanıldığını görmek mümkündür. Yine benzer şekilde Türkiye’nin ‘Etrafı düşmanlarla çevrili bir ülke’ olarak nitelendirilmesi yerine azami işbirliği ve yüksek etkileşim üzerine kurulu diyalog süreçleriyle gündeme gelmesi yeğlenmiştir. Bu haliyle ‘Komşularla Sıfır Sorun’ politikasının eleştirel jeopolitiğin amaçlarından biri olan tekdüze söylemlerin yıkılması bağlamında kayda-değer bir politika olarak görmek mümkündür.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti'nin geçmişi Osmanlı İmparatorluğu'na dayanan eski kökleri ve bu köklerden günümüze gelen uzun soluklu bir dış politikasının olduğu bilinmektedir. Politikaların zamanın yanı sıra mekan açısından da çeşitlilik gösterdiği aşîkardır. Bu nedenle yapılacak değerkendirmelerin hem zaman hem de mekan açısından kısıtlandırılması daha doğru bir seçim olmaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin dış politikası incelenirken jeopolitiğe ilişkin hazırlanan bu çalışmada zaman ve mekan açısından bir kısıtlama getirilmiş olup yine tez çalışmasının amaç ve kapsamı bakımından Türk dış politikası 21. Yüzyıl özelinde Ortadoğu bağlamında incelenmeye çalışılmıştır. Türkiye'nin ele alınan dönemin başlarında, cumhuriyet ile birlikte gelen laik ve demokratik yönetim anlayışını batılı temellere dayandırarak yüzünü batıya çevirdiği bir politika tercih etmiştir. Bu politikalar genel anlamda Batıcılık ve Statükoculuk kavramlarıyla anlamlandırılmıştır. Türkiye'nin batıya dönük politikalarının cumhuriyetin kuruluşu öncesinde ülkenin içerisinde bulunduğu savaş atmosferini ve bu atmosferin bir sonucu olarak ortaya çıkan güvenlik algılamalarının göz önünde bulundurulmasıyla sürdürüldüğü görülmüştür. AB'ye tam üyelik, NATO'ya üyelik gibi gelişmelerin yine kısmen güvenlik kısmen de stratejik boyutları bulunmakla birlikte asıl amaç Mustafa Kemal Atatürk'ün gösterdiği yol olan çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşma hedefi olmuştur.

21. Yüzyıl itibariyle, Türkiye'deki 2002 milletvekili seçimleri sonucu hükümeti kurma görevini alan AKP'nin günümüze dek yürüttüğü politikalarının hedefleri Türkiye'nin önceki politika hedefleriyle kimi zaman uyumlu olurken kimi zaman ise bu hedeflerden bağımsız olmuştur. Bu süreçte hükümetin Ortadoğu bağlamında yürüttüğü dış politikaların AKP'nin kurucularından biri olan Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu öncülüğünde şekillendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Kendisinin Komşularla Sıfır Sorun olarak adlandırılan politikaları geçmiş mirasla Ortadoğu'daki kültürel bağların yeniden inşası yoluyla ilişkilerin güçlendirilmesini hedeflemiştir. Kültürel coğrafya vasıtasıyla dış politikanın yeniden inşası olarak nitelendirilebilecek bu yöntem arzulanan haliyle yeni bir jeopolitik çizgiyi ortaya koymuştur. Benzer şekilde Yeni Osmanlıcılık, Model Olma ve Eksen Kayması gibi kavramlar da yeni

dönemde Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik dış politikasında kullandığı yol ve yöntemlerin incelenmesinde yer verilen söylemler olarak karşımıza çıkmıştır.

Eksen Kayması olarak bahsedilen tartışmaların dış politikada alışlageldik söylemler olan ve geçmiş dönemlerde sıklıkla kullanıldığı görülen batı yönlü dış politikadan sapmaların olup olmadığı ile ilişkilendirilmiştir. Yeni dış politikanın Statükoculuk ve Batıcılık gibi söylemlerden uzaklaştırıldığı, yerini farklı yönlelere uzanan dış politikaya bıraktığı iddia edilmiştir. Bu kavram karar alıcıların Batı'dan kopan bir siyasi pozisyon almaya başladığı tartışmalarına sahne olmuştur. Jeopolitik açıdan ele alınacak olursa bunu farklı alternatifler üretme arayışları olarak nitelendirerek, bu şekliyle jeopolitiğin çok yönlülüğe doğru seyir izlediğini söylemek olanaklı hale gelecektir. Bu durumun da eleştirel jeopolitiğin yapı taşlarıyla uyumlu olacağını söylemek mümkündür. Çünkü eleştirel jeopolitik, jeopolitiğin eski uygulanış biçimlerinin dışına çıkarak çok yönlü, ulus-aşırı, uluslararasılarımış bir çizgide yer almaktadır.

Benzer şekilde eksen kayması olarak bahsedilen bu tartışmaları, esasen Türk dış politikasında yeni bir hükümetin göreve gelmesiyle oluşturulmaya çalışılan yeni dış politika algılamaları olarak ortaya koymak mümkündür. Bu algılamalar Türkiye'nin klasik jeopolitik görüşünü yıkmaya yönelik hamleler olarak görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında iki kutuplu dünyadan çok kutuplu bir dünyaya evirildiğimiz ve böylelikle Kalpgah olarak bahsedilen Sovyet bloğunun tehdidinin ve etkisinin azaldığı görülmektedir. Öyle ki, yeni yüzyıla dek - geleneksel jeopolitiğe uyumlu olarak gözüken- dünya hakimiyetine ilişkin çizilen birçok haritanın Sovyetler'i kapsayan hattı güç merkezi olarak resmettiği ancak güncel durumda çok sayıda yeni güç merkezlerinin ortaya çıktığı bilinmektedir.

Yeni dönemde ortaya atılan bir başka tartışma da 'Model Olma' adıyla gündeme gelen ve Türkiye'nin batıdan aldığı yönetim modelinin Ortadoğu ülkelerine uygulanabilirliği üzerine olmuştur. Bu tartışma bir bakımdan da Batılı ülkelerin Ortadoğu'da istedikleri demokratikleşme sürecinin bir yansıma olarak da nitelendirilmektedir.

Bu tartışmaların devam ettiği süreçteki genel tabloda Ortadoğu’da demokratik yönetim talepleriyle gündeme gelen Arap Baharı sonucu halihazırda birçok bölünmüş devleti, değişen hükümetleri, devrilen yöneticileri görmek mümkündür. Bu tablonun oluşmasında politik, ekonomik ve siyasi birçok neden bulmak mümkün iken asıl olarak sürecin nasıl tamamlanacağı merak edilmektedir. Bu merak içerisinde sürecin bir parçası olarak Türkiye’nin model olabilme kapasitesi tartışmanın başka bir boyutunu oluşturmaktadır.

Bölgenin demokratikleşmesi ve bu amaçla gündeme gelen Türkiye’nin Model Olma tartışmalarının aslında jeopolitik açıdan politik ve ekonomik hakimiyeti hedeflediğini öngörmek mümkündür. Dolayısıyla Ortadoğu ülkelerindeki demokratikleşmeyi Türkiye üzerinden sağlamak adına bir gayretin değil eleştirel jeopolitik kaynaklı politik ve ekonomik kazanımların amaçlandığını söylemek mümkündür. Bu haliyle Türkiye’nin de bahsedilen idealler hedefli stratejilere karşı siyasi ve ekonomik işbirliklerini arttırarak bölge ülkelerine yaptığı ziyaretleriyle bir yandan kendi jeopolitik sürecini yürütürken bir yandan da bölgeye model olabilme çabalarını da sürdürmektedir. Böylelikle Türkiye, bir yandan bölgede yaşanan gelişmelerde arka planda kalmayacağı mesajını verirken bir yandan da model olabilme amacıyla -Foucault’un bahsettiği anlamıyla- dış politika stratejisini yürütmeye çalışmaktadır. Sonuç olarak, Ortadoğu özelinde takip edilen ve politika yapıcılarının eylemleriyle ‘Model Olma’ tartışmalarına sahne olan süreçte, Türkiye’nin Ortadoğu stratejisinin daha çok eleştirel bağlamdaki güncel jeopolitik düşüncelere yaklaştığı fikrinden bahsetmek olanaklı hale gelmektedir.

21.yüzyılda ortaya atılan bir başka tartışma da Yeni Osmanlılık olmuştur. Bu tartışma Türkiye’nin gündemine ilk kez gelmemiş Turgut Özal’ın da benzer bir politika hedeflediği görülmüştür. Temelinde İslam ilkelerine atıfta bulunan ve bu bağlamda Osmanlı’dan miras kalan topraklara olan ilgiye ilişkin bir süreçtir. Bu tartışmalar batıdan bir kopuş olmaksızın Ortadoğu’ya dönük bölgesel işbirliklerini bu miras ile geliştirmek üzerinedir. Kullanılış maksadı kültürel miras yoluyla bölgede ekonomik ve politik kazanımlar elde etmek temelinde olduğundan popüler jeopolitik hamleler olarak görmek mümkündür.

Yeni Osmanlıcılık kavramının sıklıkla Osmanlı'ya dönüşü simgelediği üzerine devam eden başka bir tartışma boyutu olsa dahi jeopolitik açıdan yapılacak bir değerlendirmede Tuathail'in bahsettiği eleştirel jeopolitiği uygulama yöntemlerine uyum sağlamaktadır. Bu nedenle jeopolitik açıdan kültürel mirasın getireceği olası kazanımların popüler jeopolitik aracılığıyla elde edilmesine aracı olmaktadır.

Türkiye'nin yeni yüzyılla birlikte girdiği; kimilerine göre yeni kimilerine göre kökeni Osmanlı'ya kadar uzanan tarihinin bir parçası sayılabilecek, Ortadoğu özelindeki güncel dış politikalarının eleştirel jeopolitik paradigmalara uyumu üzerine özetle şunları söylemek mümkündür: AKP hükümetiyle birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu özelindeki dış politikasının başarılı ya da başarısız olduğu üzerine yapılan tartışmalar bu çalışmanın kapsamı dışında kalmakta birlikte, bu politikaların, yoğunlukla eleştirel jeopolitik bağlamda yürütüldüğüne ilişkin çok sayıda örnek olduğu görülmektedir.

Karar alıcıların ve dış politika yapıcılarının Ortadoğu'ya ilişkin stratejilerinin bölgede daha aktif rol oynamak olduğu söylenebilmektedir. Yine benzer şekilde Ortadoğu'da bitmek bilmeyen belirsizliklerin aşılmasında da arabulucu, uzlaştırıcı bir strateji takip edilmektedir.

Ortadoğu'ya ilişkin söylenecek her sözün bölgede hakimiyet mücadelesi veren ve belirli çıkarlar gözeterek hareket eden farklı unsurların doğurduğu özel koşulları olabileceği gerçeğinden hareketle Türkiye'nin de kendi özel koşullarını yaratabilmek adına aktif bir politika izleyebilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu bağlamda, Ortadoğu'ya ilişkin politikaların jeopolitik açısından değerlendirilmesinde güncel fikirlerin ve yaklaşımların dikkate alınması gerektiği düşünülmektedir. Yine bu bağlamda bahsi geçen fikir ve yaklaşımların önemsendiği yeni jeopolitik bakış açılarının oluşturulmasına çalışıldığı ve bu noktada eleştirel jeopolitiğe dönük fikirlerin dikkate alındığı görülmeye başlanmıştır.

Sonuç olarak, Türkiye'nin Ortadoğu dış politikası dün olduğu gibi bugün ve yarın da inişli çıkışlı bir seyirde devam edecektir. Bu politikaların adı ve kapsamının kimleri mutlu kimleri mutsuz edeceği tarih sayfalarında yerini bulacaktır. Ancak, bu çalışmanın amaç ve

kapsamı bakımından şunu söylemek mümkündür: Günümüz koşullarında değişen dünya düzeninin getirdiği çok kutuplu sistem Türkiye'nin Ortadoğu dış politikasını da güncel yaklaşımlara uyum sağlamaya yönelmektedir. Jeopolitik paradigmlar çerçevesinde politikaların yönü eleştirel jeopolitik tarafına ağır basmaya başlamıştır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Agnew, J., **The Three Ages of Geopolitics: Re-visioning World Politics**, 2.Baskı, Taylor ve Francis E-Library, 2004.

Burchill Scott, Linklater Andrew, Nardin Terry, Devetak, Richard, Donnelly, Jack, Paterson, Matthew, Reus-Smit, Christian, True Jacqui (Der.) Çev. Ağcan Muhammet, Aslan Ali. **Uluslararası İlişkiler Teorileri** (5.Baskı). Linklater, A., Burchill S., ‘Analiz Çerçeveleri’ , Küre Yayınları, İstanbul, 2014

Duran, Burhanettin, İnata, Kemal, Caner, Mustafa (Der) 2018. **Türk Dış Politikası Yıllığı 2017** (1.Baskı). Telci, İsmail N., ‘Türkiye’nin Mısır Politikası’, Seta Yayınları, İstanbul, 2018

Duran, Burhanettin, İnata, Kemal, Caner, Mustafa (Der), **Türk Dış Politikası Yıllığı 2018** (1.Baskı), Küpeli, Mustafa Ş., ‘Türkiye’nin Irak Politikası 2018’, Seta Yayınları, İstanbul, 2019

Dedeoğlu, B., **Uluslararası Güvenlik ve Strateji**, Yeni Yüzyıl Yayınları, İstanbul, 2014.

Elden, Stuart(Ed), Crampton, Jeremy W.(Ed). **Space Knowledge and Power: Foucault and Geography** (1.Baskı), Foucault M., ‘Response: Jean-Bernard Racine’ , Ashgate Yayınevi, İngiltere, 2007

Gray, Colin Smit, Sloan Geoffrey (Ed.) **Geopolitics, Geography and Strategy** (2.Baskı). Foucault, M., ‘Understanding Critical Geopolitics’ , Frank Cass Yayınevi, London, 2004

Foucault, M., Çev. Ergüden, I., **İktidarın Gözü Seçme Yazılar 4**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012.

Oran, Baskın (Ed.) 2013. Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt 3: 2001-2012 (2.Baskı). Dayıoğlu, A., 'Dönemin Bilançosu' İletişim Yayınları, İstanbul, 2013

Özdağ, Ü., Milli Güvenlik Teorisi (1.Baskı), Kripto Yayınevi, 2015.

Özey, R., Türkiye'nin Jeopolitiği Değişimler ve Öncelikler (2. Baskı), Pegem Akademi Yayıncılık, Ankara, 2017.

Sümer, G., Dış politika Stratejileri, 1.Baskı, İkinci Adam Yayınları, 2013.

Tezkan, Y., Taşar, M. Dünden Bugüne Jeopolitik, B Yayınevi, İstanbul, 2002.

Tuathail O., Critical Geopolitics The Politics of Writing Global Space, Taylor & Francis e-Library, 2005.

Yeşiltaş Murat, Durgun Suat, Bilgin Pınar (Der.) 2015. Türkiye Dünyanın Neresinde? Hayali Coğrafyalar, Çarpışan Anlatılar (1.Baskı). Yeşiltaş, M., Durgun, S., 'Coğrafya ve Jeopolitiği Tartışmak: Eleştirel Bir Değerlendirme' , Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015

Raporlar

Sandıklı, A., **Jeopolitik ve Türkiye, Riskler ve Fırsatlar**, BİLGESAM, İstanbul, 2011.

Sözlükler

Brittanica Sözlük,

<https://global.britannica.com/science/geography>, (erişim tarihi: 08.10.2016)

Türk Dil Kurumu,

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5bdddff85c6af5.33816908 , (erişim tarihi: 10.10.2018)

Türk Dil Kurumu,

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_karsilik&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5bc4fc67a645f8.26854164, (erişim tarihi: 15.10.2018)

Türk Dil Kurumu,

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.58406e500c0e72.59998556 , (erişim tarihi: 09.11.2018)

İnternet Kaynağı

Gürbüz, V., **Petrol, Petrol Politikaları ve Ortadoğu: Global Politikaların Bölgesel Yansımaları ve Irak Savaşı**, s.135-136,
<http://www.21yyte.org/assets/uploads/files/133-168%20vedat.pdf>
(erişim tarihi: 25.02.2017)

Haber L., ‘Cumhurbaşkanı Erdoğan İİT İslam Zirvesi Konferansı Olağanüstü Toplantısı kapanış’, <https://www.youtube.com/watch?v=ie69DTpN6VE> ,
(erişim tarihi:15.03.2019)

Sanal Okulumuz,

<https://www.sanalokulumuz.com/kumelerde-kesisim-islemi/10204>, (erişim tarihi: 08.10.2016)

Yılmaz, S., **Jeopolitik ve Jeostrateji**, s.10,

http://www.academia.edu/7648509/Jeopolitik_ve_Jeostrateji, (erişim tarihi: 10.11.2018)

Taban, Hayati M., **Klasik ve Eleştirel Jeopolitiğin Karşılaştırılması ve ‘Stratejik Derinliğin’ Bu Bağlamda İncelenmesi**, s.26 ,
<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/303084>, (erişim tarihi:13.11.2018)

Tezler

Akıllı, E., **Kimlik–Dış Politika İlişkisi: Türk Devlet Kimliğinin Türk Dış Politikası Üzerine Etkisi**, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2013.

Akpınar, İrem E., **Küreselleşme, Politik Mekan Ve İktidar: Alternatif Bir Jeopolitik Değerlendirme**, Yüksek Lisans Tezi, Namık Kemal Üniversitesi, 2018.

Akyol Gözen, Naz D., **The (Non-)Territorialization Of “Kurdistan” in The Middle East Between 1919 And 1990: A Critical Geopolitical Approach**, Yüksek Lisans Tezi, TOBB Üniversitesi, 2016.

Yeşiltaş, M., **Türkiye’yi Konumlandırmak: Jeopolitik Zihniyet Ve Türkiye’de Ordu**, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012.

Ciğer Çalışkan, S., **Yeryüzü Doktorlarının Türk Dış Politikasındaki İnsani Yardım Alanı**, Yüksek Lisans Tezi, Sabancı Üniversitesi, 2016.

Doğan, Z., **Stratejik Ortaklıktan Model Ortaklığa Türk-Amerikan İlişkileri Ve Ortadoğu**, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, 2011.

- Gökmen, Semra R., **Geopolitics And The Study Of International Relations**, Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, 2010.
- Gün, S., **Klasik Jeopolitiğin Soğuk Savaş Dönemine Etkileri (Stratejik ve Jeopolitik Analiz)**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2006.
- Güney, Muhammet K., **İnşacılık Kuramı Kapsamında 2000’li Yıllarda Türk Dış Politikası Ve Kimlik**, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2017.
- Güntay, V., **Türk Dış Politikasında Güncel Yaklaşımlar Ve Eksen Kayması Tartışmaları: 2002-2012**, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, 2012.
- Latif, M., **Medeniyetleşmenin Kesişme Noktasında Balkanlar: Destekçiler Ve Muhalifler Arasında Balkanlarda “Yeni Osmanlılık”**, Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakfı Üniversitesi, 2013.
- Kiraz, S., **Suriye İç Savaşı Sırasındaki Türk Dış Politikasının Neoklasik Realizmin Bakış Açısından Analizi (2011-2017)**, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2018.
- Külünk, A., **Avrasyacılık Düşüncesi Ve Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikasına Etkisi**, Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, 2017.
- Mengüaslan, H., **Türk Dış Politikasında Rol Ve Çatışma: AKP Dönemi Ortadoğu Politikası Üzerine Bir İnceleme**, Yüksek Lisans Tezi, Aydın Menderes Üniversitesi, 2016.
- Özdemir, Ç., **Türkiye Demokratik Bir Ülke Olarak Ortadoğu’da Model Olabilir Mi?** Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, 2012.
- Özdemir, Ç., **Ortadoğu Ve Arap Baharı: Türkiye Demokratik Bir Ülke Olarak Ortadoğu’da Model Olabilir Mi?**, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, 2012.

Tarhan, A., **Türk Dış Politikasını Belirleyen Faktörler ve 21. Yüzyıl Olaylarla Türk Dış Politikası**, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2013.

Ulaş, B., **Türkiye'nin Milli Güvenliği Ve Avrupa Birliği**, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2010.

Webb Eren, E., **To Which Eurasia Does Turkey Belong? A Comparative Analysis Of Turkish Eurasianist Geopolitical Discourses**, Yüksek Lisans Tezi, Koç Üniversitesi, 2011.

Yetim, M., **2002 – 2010 arası Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Ortadoğu'da Değişen Türkiye Algısı**, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2011.

Süreli Yayınlar

İşcan, İsmail H., **Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları**, Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 1, Sayı 2 (Yaz 2004), s. 63-64.

Yavuz, Hakan M., **Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika: Neo-Osmanlıcılığın Yükselişi**, Liberal Düşünce Dergisi, Kış-1999, s. 32-38.

Yılmaz, S., **Jeopolitik ve Strateji**, Jeopolitik Aylık Strateji Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 61, (Şubat 2009), s. 3.

ÖZGEÇMİŞ

28 Nisan 1990 tarihi, Ağrı İli doğumluyum. İlk, Orta ve Liseyi Ankara’da tamamladıktan sonra, Anadolu Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümüne kaydoldum. Bu bölümden 2014 yılında mezun olduktan sonra, askerlik görevimi, Manisa Komando Tugayı’nda tamamladım. 2016 yılından beri, özel bir şirkette gayrimenkul değerlendirme uzmanlığı görevini sürdürmekteyim. 2016 yılında da, Beykent Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında yüksek lisans eğitimine başladım.

Özel ilgi alanlarım, spor, yüzme, ekonomi ve politikadır.

Yabancı dilim İngilizce olup, evli ve bir çocuk babasıyım.